

**T.C.
HASAN KALYONCU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
PSİKOLOJİ ANABİLİM DALI
KLİNİK PSİKOLOJİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

**MADDE BAĞIMLISI OLAN VE OLMAYAN 14 – 17 YAŞ ARALIĞINDAKİ
ERGENLERİN EMPATİ EĞİLİMİ VE SALDIRGANLIK TUTUMU
AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

ASLI SÖKMEN

GAZİANTEP – 2017

**T.C.
HASAN KALYONCU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
PSİKOLOJİ ANABİLİM DALI
KLİNİK PSİKOLOJİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

**MADDE BAĞIMLISI OLAN VE OLMAYAN 14 – 17 YAŞ ARALIĞINDAKİ
ERGENLERİN EMPATİ EĞİLİMİ VE SALDIRGANLIK TUTUMU
AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

ASLI SÖKMEN

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. MÜCAHİT ÖZTÜRK

GAZİANTEP – 2017

KABUL VE ONAY

Aslı SÖKMEN tarafından hazırlanan “Madde Bağımlısı Olan ve Olmayan 14 – 17 Yaş Aralığındaki Ergenlerin Empati Eğilimi ve Saldırganlık Tutumu Açısından Karşılaştırılması” başlıklı bu çalışma 23.05.2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucu başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Serhat ÇITAK

.....
(Başkan)

Prof. Dr. Mücahit ÖZTÜRK

.....
(Üye)

Doç. Dr. Şaziye Senem BAŞGÜL

.....
(Üye)

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum./...../.....

Doç. Dr. Mazlum ÇELİK
Enstitü Müdürü

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Madde Bağımlısı Olan ve Olmayan 14 – 17 Yaş Aralığındaki Ergenlerin Empati Eğilimi ve Saldırganlık Tutumu Açısından Karşılaştırılması**” başlıklı çalışmanın tarafımca, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve onurumla doğrularım. 16/03/2017

Aslı SÖKMEN

ÖNSÖZ

Hayatıma varlığıyla değer katan şu an bu hayatta olmayan anneannemin anısına.. Ve en değerlim olan biricik anneme ithafen...

Tez danışmanım Prof. Dr. Mücahit Öztürk'e ve değerli hocam Doç. Dr. Senem Başgöl'e ve yüksek lisans sürecimde bilgi ve tecrübelerini paylaştan, üzerimde emeği olan tüm değerli hocalarıma; hayatım boyunca hep yanımda olan, bana emek veren, sonsuz minnet duyduğum anneme, babama ve kardeşim Harun'a çok teşekkür ederim. İyi ki varlar.

Hayatımda oldukları için kendimi şanslı hissettiren dostlarım Dilaya, Seçile ve Elif'e; liseden bu yana başarılarımda ve zor anlarımda yanımda olan ve bu mesleği seçmemde önemli katkısı olan değerli öğretmenim Yüksel Çelik'e; iş yaşamı sürecimin başından bu yana tecrübelerini benimle paylaşan, yardımlarını esirgemeyen ve bana desteğini hissettiren değerli müdürüm Mahmut Hezer'e; tez sürecime fikirleri ile yön veren ve kurumunda uygulama yapmama izin vererek araştırmama destek olan değerli hocam Uzm. Dr. Cenk Yancar'a; araştırma verilerimi toplamamda yardımcı olan ve tez sürecimde destek olan GASMEK ailesine; bana zamanlarını ayırarak tez sürecime katkıda bulunan tüm bağımlı hastalara ve öğrencilerime teşekkür ederim.

Yüksek lisans okumam konusundaki ısrarcılığı, bana olan inancı, her koşulda gösterdiği sabrı, anlayışı, hayallerime kavuşmamda en büyük desteği gösterdiği için ve beni sevgisiyle büyüttüğü için anneme ayrıca sonsuz teşekkür ederim.

Gaziantep, 2017

Aslı SÖKMEN

ÖZET

Bu araştırmada ergenlerde bağımlılık durumunun empati eğilimi ve saldırganlık davranışı üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Araştırma 2016 Temmuz - Eylül ayları arasında bir bağımlılık merkezinde 3 ay yatılı olarak kalan 14- 17 yaş aralığındaki 50 bağımlı hastaya ve 14-17 yaş aralığındaki 50 sağlıklı katılımcıya Empatik Eğilimler Ölçeği ve Saldırganlık Ölçeği'nden oluşan anket formunun uygulanması ile gerçekleştirilmiştir.

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre; bağımlı olmayan katılımcıların empati eğilimi bağımlı katılımcılardan yüksektir. Bağımlı katılımcıların fiziksel saldırganlıkları ve dūřmanlıkları bağımlı olmayan katılımcılardan yüksek; sözel saldırganlıkları, öfkeleri ve dolaylı saldırganlıkları dūřüktür. Bağımlı grupta fiziksel saldırganlık, sözel saldırganlık, öfke, dūřmanlık ve dolaylı saldırganlık ile empati eğilimi arasında anlamlı ilişkiler bulunmaktadır. Bu ilişkiler tümü ters yönlü olup, genellikle zayıf düzeydedir. Bağımlı olmayan grupta öfke ile empati eğilimi arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Bu ilişki zayıf düzeyde ve negatif yöndedir. Dięer taraftan; fiziksel saldırganlık, sözel saldırganlık, dūřmanlık ve dolaylı saldırganlık ile empati eğilimi arasında herhangi bir anlamlı ilişki tespit edilmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Riskli ergenlik, madde bağımlılığı, empati eğilimi, saldırganlık.

ABSTRACT

In this study, the empathy tendency and addiction effect on aggression behavior of adolescents were investigated. The study was conducted by applying the questionnaire form Empathic Trends Scale and Aggression Scale to 50 dependent patients aged 14-17 years and 50 healthy participants aged 14-17 years, who stayed in a dependency center between July and September 2016, for 3 months.

According to the findings obtained from the research; The tendency of empathy for non-dependent participants is higher than for dependent participants. Physical aggression and hostility of dependent participants are higher than non-dependent participants; Verbal aggression, anger and indirect aggression. There is a significant relationship between physical aggression, verbal aggression, anger, hostility and indirect aggression and empathy tendency in the dependent group. These relations are all inverse and generally weak. There is a significant relationship between anger and empathy tendency in the non-dependent group. This relationship is weak and negative. On the other hand; Physical aggression, verbal aggression, hostility, and indirect aggression and empathy tendency.

Key words: Risky puberty, substance abuse, tendency to empathy, aggression.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖNSÖZ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER	iv
TABLO LİSTESİ	vii
ŞEKİL LİSTESİ.....	viii

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ	1
1.1. Problem Durumu.....	1
1.1.1. Problem Cümlesi.....	4
1.1.2. Alt Problemler.....	4
1.2. Araştırmanın Amacı.....	4
1.3. Araştırmanın Önemi	4
1.4. Araştırmanın Varsayımları	5
1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	5
1.6. Tanımlar.....	6

İKİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	7
2.1. Madde ile İlişkili Bozukluklar ve Bağımlılık Bozuklukları	7
2.1.1. Bağımlılık Bozuklukları.....	7
2.1.2. Madde Kullanımına İlişkin Bozukluklar.....	8
2.1.2.1. Entoksikasyon	8
2.1.3. Madde Yoksunluğu	9
2.1.4. Bağımlılık Risk Faktörleri	10
2.1.4.1. Çevresel Faktörler	11
2.1.4.2. Psikolojik Faktörler	11
2.1.4.3. Biyolojik Faktörler	12
2.2. Empati Eğilimi	13

2.2.1. Empati Kavramı	13
2.2.2. Empati ve Biyoloji	14
2.2.3. Empati ile İlişkili Kavramlar.....	15
2.2.3.1. Empati ve Sempatı	15
2.2.3.2. Empati ve Özdeşleşme	16
2.2.3.3. Empati ve İçtenlik	17
2.2.3.4. Empati ve Sezgisel Tanı.....	18
2.2.4. Empati Tepki Basamakları.....	18
2.2.5. Empatinin Bileşenleri.....	20
2.2.5.1. Empatinin Algısal Bileşeni	20
2.2.5.2. Empatinin Duygusal Bileşeni.....	20
2.2.5.3. Empatinin Bilişsel Bileşeni	20
2.2.6. Empati Becerisinin Çocukta Gelişimi.....	20
2.2.7. Hoffman ve Empati Uyarma Şekilleri	22
2.2.7.1. Taklitçilik	22
2.2.7.2. Klasik Şartlanma	23
2.2.7.3. Doğrudan Özdeşleşme	23
2.2.7.4. Uzlaşmış Özdeşleşme	24
2.2.7.5. Rol-Alma.....	24
2.3. Saldırganlık.....	25
2.3.1. Saldırganlık Kuramları.....	25
2.3.1.1. Sosyolojik Açıdan Saldırganlık.....	26
2.3.1.2. İçgüdü Kuramları	27
2.3.1.3. Nörobiyolojik Kuram	29
2.3.1.4. Kalıtım Kuramları	30
2.3.1.5. Engellenme-Saldırganlık Kuramı.....	30
2.3.1.6. Uyarılma Aktarımı Kuramı	32
2.3.1.7. Davranışçı Kuram	33
2.3.1.8. Sosyal Öğrenme Kuramı	33
2.3.1.9. Boşalma Kuramı (Catharsis Theory)	35
2.3.1.10. Genel Duygusal Saldırganlık Modeli.....	36

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YÖNTEM	38
3.1. Araştırmanın Modeli	38
3.2. Evren ve Örneklem	38
3.3. Veri Toplama Araçları	38
3.3.1. Sosyo-demografik Bilgi Formu	38
3.3.2. Empatik Eğilim Ölçeği.....	39
3.3.3. Saldırganlık Ölçeği	39
3.3.4. Veri Toplama Araçlarının Uygulanması.....	40
3.4. Verilerin Analizi ve Yorumlanması.....	40

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE YORUM.....	41
4.1. Bağımlı ve Bağımlı Olmayan Grubun Karşılaştırmalı Sosyo-Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular	41
4.2. Bağımlı ve Bağımlı Olmayan Grubun Empati Eğilimleri ve Saldırganlık Tutumlarının Karşılaştırılmasına İlişkin Bulgular	46
4.3. Empati Eğilimi ve Saldırganlık Arasındaki Korelasyonlara Yönelik Bulgular.....	47
4.4. Bağımlı Grup İçin Sosyo-Demografik Özelliklerin Empati Eğilimi ve Saldırganlık Üzerindeki Etkisine İlişkin Bulgular	49

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİLER.....	60
5.1. Sonuçlar	60
5.2. Tartışma	62
5.3. Öneriler	66

KAYNAKÇA	67
-----------------------	-----------

EKLER	75
Ek 1. Bilgilendirme ve Kişisel Bilgi Formu	75
Ek 2. Empatik Eğilim Ölçeği	77
Ek 3. Saldırganlık Ölçeği	78

TABLO LİSTESİ

Sayfa No.

Tablo 1. Bağımlı ve Bağımlı Olmayan Grubun Karşılaştırmalı Sosyo-Demografik Özellikleri-1	41
Tablo 2. Bağımlı ve Bağımlı Olmayan Grubun Karşılaştırmalı Sosyo-Demografik Özellikleri-2	43
Tablo 3. Bağımlı ve Bağımlı Olmayan Grubun Sosyo-Demografik Özellikleri	45
Tablo 4. Empati Eğilimlerinin Karşılaştırma Tablosu	46
Tablo 5. Saldırganlık Tutumlarının Karşılaştırma Tablosu	46
Tablo 6. Bağımlı Katılımcılarda Empati Eğilimi ve Saldırganlık Tutumu İlişkisi	47
Tablo 7. Bağımlı Olmayan Katılımcılarda Empati Eğilimi ve Saldırganlık Tutumu İlişkisi.....	48
Tablo 8. Yaşa İlişkin Yapılan ANOVA Testi	49
Tablo 9. Eğitim Durumuna İlişkin Yapılan ANOVA Testi	50
Tablo 10. Annenin Sağ Olma Durumuna İlişkin Yapılan T-test	51
Tablo 11. Babanın Sağ Olma Durumuna İlişkin Yapılan T-test	52
Tablo 12. Annenin Öz Olma Durumuna İlişkin Yapılan T-test.....	52
Tablo 13. Birlikte Yaşanan Kişiye İlişkin Yapılan ANOVA Testi.....	53
Tablo 14. Kardeş Sayısına İlişkin Yapılan ANOVA Testi	54
Tablo 15. Annenin Öğrenim Durumuna İlişkin Yapılan ANOVA Testi	55
Tablo 16. Babanın Öğrenim Durumuna İlişkin Yapılan ANOVA Testi	56
Tablo 17. Gelir Düzeyine İlişkin Yapılan ANOVA Testi.....	57
Tablo 18. Evin Mülkiyetine İlişkin Yapılan T-test	58
Tablo 19. En Uzun Süre Yaşanan Yerleşim Birimine İlişkin Yapılan ANOVA Testi ..	59

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa No.

Şekil 1. Empatik Anlayışa Ait Benlik Durumları.....	16
Şekil 2. Birbiri Yerine Geçen Üç Sürecin Grafikle Gösterilmesi.....	17
Şekil 3. Aşamalı Empati Sınıflamasındaki Temel Empati Basamakları	18

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Problem Durumu

Çocukluk ve erişkinliğin arasında bulunan, gelişimin, ruhsal olgunlaşmanın ve yetişkin hayata hazırlığın ve uyumun dönemi olan ergenlik çağı, 12-21 yaşları arasında olan dönemi kapsamaktadır. Ergenlik ve bu süreci kapsayan problemler, uzun yıllardır var olan ve süregelen bireysel ve sosyal sorunları da beraberinde getirmekte, bireylerin ileriki yaşamlarının şekillenmesinde, bu dönemin küçümsenmeyecek derecede önemli olmasından dolayı, araştırmacılar tarafından ilgi duyulan alanlardan biri olmaktadır. Ergenlik dönemi; fırsat, meydan okuma, değişim ve eşsiz bir gözdağı zamanıdır. İnsanların gelişim evrelerindeki başka hiçbir aşamada bu denli büyük bir değişim, bu kadar çok alanda ve böyle kısa bir zamanda gerçekleşmemektedir. Bu dönemdeki ergenlerin bireylerarası ilişkileri, yetenekleri, zihinleri ve en önemlisi de vücutları değişim göstermektedir (Erikson, 1959; Yalom, 2008).

Ergenlik döneminin birey üzerinde oluşturduğu etkiler şunlardır:

1. Genç ergen, çocukluk ve yetişkinlik dönemleri arasında bir geçiş döneminde olduğu için kararsızlık içerisinde kalmaktadır. Kimi zaman bir yetişkin gibi davranması gerekirken, kimi zaman çocukça hareketler sergilemektedir. Ergene benzer olarak ailesi ve çevresi de bu karışık ruh haline bürünebilmekte ve beklentileri değişiklik gösterebilmektedir.

2. Bu dönem, bir değişim dönemi olduğu için, bireyin biyolojik yapısı da bir geçiş dönemi içerisinde.

3. Ergenlik döneminde duygusal yoğunlukta artış olur. Bu yüzden davranışlarda aşırılık görülür ve duygular karışık hale gelir.

4. Ergenlik döneminde dengesizlikler yoğundur. Dolayısıyla ergenin uyumsuz yaşaması da söz konusudur.

Ergenlik döneminde en yoğun yaşanan problemler; benlik ve kişilik gelişimi, cinsiyet ve cinsiyet rolünün kazanılması, karşı cinsle olan ilişkiler, evde ve dışarıda toplumsal ilişkiler, meslek fiziksel görünüş ve sağlık, seçimi, okul ve ödevler, gelecek ile alakalı planlar, töresel ve dinsel birtakım kısıtlamalar ile mali durumlarıdır (Gürsoy ve Bıçakçı, 2006).

Ergen, içinde bulunduğu bu tarz sorunları çözemediği zaman, yetersizlik duygusuna kapılır. Birey kendisini hırpalamadan bu davranışların üstesinden gelip kendisini kurtarırsa, yeterlik duygusu gelişir ve huzura kavuşur (Gürsoy ve Bıçakçı, 2006). Yetersizlik kaygısından kurtulamayanların bir kısmı etrafına saldırganca davranmakta; bir kısmıysa uyuşturucu madde bağımlılığı, alkol veya sigarayla bu süreci aşmaya çalışmaktadır.

Bu tür bağımlılık maddelerinin gençler arasında yaygınlaşmasının birçok nedeni bulunmaktadır. Her şeyden önce ergen içinde bulunduğu psikolojinin doğal sonucu olarak kendini gösterme ve büyüdüğünü kanıtlama çabası içerisinde. Bununla birlikte kendini yalnız hissetmemek, dışlanmamak ve arkadaş grubuna dahil olmak için o grubun kurallarına uymaya çalışır. Ergen, bu maddelerin, kendisini yetişkin sınıfına taşıyacağını, arkadaşları tarafından daha kolay kabul görmesini sağlayacağı ve gençlik bunalımlarını aşmaya yardım edeceğini düşünür. Ergenlerin ilgili maddelere karşı duyduğu merak da bağımlılık yapıcı madde kullanımına neden olan unsurlardandır (Gürsoy ve Bıçakçı, 2006).

Ögel ve ark. (2003) ergenlerin madde kullanımının temelinde yatan gerekçenin duygu yoğunluğu olduğunu belirtmiştir. Yoğun duyguların sonucu olarak ergenler kendilerine aşırı güvene ya da güvensizliğe sahiptir. Bununla birlikte birçok ergen enerjisini boşaltmak için yeterli imkana sahip olmadığından madde kullanımı eğilimi gösterebilmektedir. Ergenin psikolojik durumundan kaynaklanan nedenlerin yanında gençlere sahip çıkma olanakları kısıtlıdır. Kitle iletişim araçları yanlış özdeşime ve özendirilmeye zemin hazırlamaktadır. Sonuç olarak gençler madde ile tanışmakta ve madde bağımlılığına sürüklenmektedir (Yüncü ve ark., 2009)

Madde kullanan ergenlerin tipik davranım bozukluğu davranışları arasında, okul, ev ya da toplumda oluşan beklentilerin ve kuralların uyumunun reddi, otorite figürleriyle sürekli karşı karşıya gelme, yalan söyleme, hırsızlık, eşyalara zarar verme, aşırı kavgacı olma, insanlara ya da hayvanlara karşı şiddet uygulaması sayılabilmektedir (Ögel ve ark., 2003).

Saldırgan davranışa neden olan etmenlerden bazıları şunlardır: Öğrenme, pekiştirme, taklit, saldırganlık özendiricileri (Silahlar, “cezalandır, vur, patlat” gibi sözcükler), dürtüler ve saldırgan davranış ile ilgili bilişsel değerlendirme (Özmen, 2006).

Günümüz insanların yaşadığı problemlerin temel nedenlerinden birisi de, empati yaparak diğer insanları anlamının yetersiz olmasıdır. Başkalarını anlama konusunda büyük öneme sahip bir beceri olan empati, iletişimin sağlıklı olması ve devamı için gereken bir özellik şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Vural, 2008).

Empati, diğer insanların deneyimlediklerini, o bireyin düşünme şekli içerisinde değerlendirip duygusal anlamda anlamak ve yine öteki kişinin duygularını özümseme yeteneğidir. Empati için başkasının ayakkabısını giyme şeklinde bir benzetme yapılabilir (Altınbaş ve ark., 2010). Kişinin, karşısında bulunan bireyin yerine kendisini koyabilmesi ve onun duygularını anlaması, iletişim problemlerini azaltabilmektedir. Gündelik hayatta bireylerarası iletişimin sürekli mevcut olması, empatiye olan önemi arttırmaktadır.

Gelişmiş empatiye sahip olan kişiler, sorunların çözümünde daha sağlıklı kararlar verebilmekte, hayatı daha iyi anlamlandırabilmekte, daha sağlıklı iletişim kurabilmekte ve böylece daha az saldırgan olmaktadır (Türnüklü ve Şahin, 2004). İletişim içerisinde olan kişilerin birbirlerini anlamaları, iletişimin kolaylaşmasını sağlamaktadır. İnsanların birbirlerini anlamalarında empati, önemli bir beceridir (Rehber, 2007). Birçok iletişim probleminin ortaya çıkmasına engel olan empati, aynı zamanda çatışmaların da daha az zararlı çözüme kavuşturulmasını sağlar. Bireyler arasındaki çatışmalar, iletişimdeki engeller arasında sıkça görülmektedir. Genellikle çatışmaya uygun kişilik yapısına sahip ve insanlara olumsuz tutum besleyen bireyleri, iletişim çatışmasına girmeye daha meyillidirler ve empati kurma düzeyleri de daha düşüktür (Dökmen, 2010).

Üç yaşından sonra çocuklar bütün yaşamları boyunca başarılı ilişkiler kurmada temel alabilecekleri empati becerisini kullanma yeteneğine sahip olabilirler (Özmert, 2006). Bununla birlikte, bireyin empati gelişiminde kişilik özelliklerin ve ailenin yanı sıra çevresel faktörlerin de etkisi bulunmaktadır. Madde kullanımı gibi psikolojik durum üzerinde etki yaratan faktörler empati eğilimini farklılaştırabilmektedir (Çetin, 2008).

İlgili literatür tarandığında, özellikle empati, saldırganlık ve madde bağımlılığının bir arada bulunduğu, birbirleriyle ilişkilendirildiği bir araştırmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla, tüm bu bilgiler ışığında ergenlerin yaşamında sorun teşkil eden, empati eğilimleri, ergenlerin saldırgan davranışları, madde kullanıp kullanmamaları ve bunların çeşitli değişkenler (cinsiyet, yaş, eğitim, gelir düzeyi, anne ve babanın sağ olma durumu, anne ve babanın öz olma durumu, anne babanın medeni durumu, anne ve babanın

boşandıktan sonraki durumu) ile ilişkisi bu araştırmanın üzerinde durmaya çalışacağı konu olacaktır.

1.1.1. Problem Cümlesi

Ergenlerde empati eğilimi ve saldırganlık tutumları, madde bağımlılığı olma durumuna göre farklılık gösterir mi?

1.1.2. Alt Problemler

- Bağımlı olan ve bağımlı olmayan ergenlerin sosyo-demografik özellikleri bunların çeşitli değişkenler (cinsiyet, yaş, eğitim, gelir düzeyi, anne ve babanın sağ olma durumu, anne ve babanın öz olma durumu, anne babanın medeni durumu, anne ve babanın boşandıktan sonraki durumu, anne ve baba öğrenim durumu, birlikte yaşanan kişi, gelir düzeyi, kardeş sayısı, evin mülkiyeti ve en uzun süre yaşanan yerleşim birimi) arasında anlamlı farklılık var mıdır?

- Bağımlı olan ergenlerin empati eğilimleri ve saldırganlık tutumları sosyo-demografik özelliklere göre (cinsiyet, yaş, eğitim, gelir düzeyi, anne ve babanın sağ olma durumu, anne ve babanın öz olma durumu, anne babanın medeni durumu, anne ve babanın boşandıktan sonraki durumu, anne ve baba öğrenim durumu, birlikte yaşanan kişi, gelir düzeyi, kardeş sayısı, evin mülkiyeti ve en uzun süre yaşanan yerleşim birimi) farklılaşır mı?

1.2. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı ergenlerde bağımlılık durumunun empati eğilimi ve saldırganlık davranışı üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Bağımlı olan ve bağımlı olmayan ergen gruplarının empati eğilimi ve saldırganlık puanlarının karşılaştırılması ile bu bağımlılığın etkisinin ortaya koyulması hedeflenmektedir. Bununla birlikte, bağımlı olan ve bağımlı olmayan grupların sosyo-demografik özellikleri arasındaki anlamlı farklılıkların incelenmesi sureti ile bağımlılığa etki eden sosyo-demografik özelliklerin belirlenmesi de çalışmanın alt amacıdır. Bağımlı ergen grubun sosyo-demografik özelliklerin empati eğilimi ve saldırganlık davranışı üzerindeki etkisinin araştırılması da çalışmanın bir diğer alt amacıdır.

1.3. Araştırmanın Önemi

Yapılan araştırmalar, dünyada ve ülkemizde madde bağımlılığı ve saldırganlığın hızlı bir şekilde yaygınlaştığını ve acilen önlem alınması gereken konulardan bazıları

olduğunu göstermektedir. Özellikle kişiliğin ve davranış kalıplarının kazanılmaya başlandığı ergenlik döneminde, yeni davranışlar denenmektedir. Denenen bu davranışlar ise bazen olumsuz da olabilmektedir. Tüm bunlar, ülkemizi ve dünyayı tehdit edici boyutlara gelmektedir.

Madde bağımlılığı birçok sosyal ve psikolojik faktör ile ilişkisi bulunan, çok sayıda psikiyatrik bozukluğun eşlik etme olanağının yüksek olma durumudur. Bu yüzden madde bağımlılığının tedavisi sırasında birey, çok yönlü bir şekilde ele alınmalıdır. Özellikle ergenler arasında önemli derecede artış gösteren saldırganlık ve madde bağımlılığı, ergenlerin yaşam kalitesini önemli ölçüde olumsuz etkilemektedir.

Araştırmacı tarafından ilgili literatür tarandığında, saldırganlığın, empatinin ve madde bağımlılığının bir arada bulunduğu, birbirleriyle ilişkilendirildiği araştırmalara yeterli sayıda rastlanmamıştır. Dolayısıyla, tüm bu bilgiler ışığında, ergenlerin saldırganlık düzeylerinin ve empati eğilimlerinin madde kullanımı ile ilişkili olma durumu ve bunların sosyoekonomik ve eğitim düzeyi gibi değişkenler ile ilişkisi bu araştırmanın üzerinde durmaya çalışacağı konu olacaktır. Bu çalışmanın araştırmacılara saldırganlık, empati eğilimi ve madde bağımlılığı konusunda yeni bilgiler sağlayarak konuyla alakalı çeşitli çalışmalara ilgi çekmesi noktasında katkıda bulunacağı temenni edilmektedir.

1.4. Araştırmanın Varsayımları

Araştırma kapsamında kullanılan anket formunun hem bağımlı grupta hem de bağımlı olmayan grupta empati eğilimi ve saldırganlık tutumunu yeterli düzeyde ölçtüğü varsayılmıştır. Araştırma kapsamında kullanılan örneklemin evreni tam olarak temsil ettiği varsayılmıştır. Bununla birlikte, katılımcıların anket formunu doldururken objektif davrandıkları kabulü yapılmıştır.

1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Çalışma 2016 yılı Temmuz-Eylül ayları arasında toplanacak verilerle sınırlandırılmıştır. Araştırma 14 - 18 yaş arası erkek ergenler ve bağımlılık merkezinde en az 3 ay yatılı olarak tedavi gören erkek ergenler ile sınırlı kalmıştır. Araştırmada kullanılan anket formu empati eğilimi ve saldırganlık konusunda elde edilecek veriler için sınırları teşkil etmektedir. Bununla birlikte araştırma ulaşılan alan yazın tarafından oluşturulan çerçeve ile sınırlandırılmıştır.

1.6. Tanımlar

Madde Bağımlılığı: Dışarıdan alınan kimyasal maddelere fiziksel, ruhsal, veya hem fiziksel hem ruhsal olarak dükün olma gereksinimi içerisinde bu maddelere yer ayırması olarak tanımlanmaktadır (Babaoğlu, 1997:153).

Empati: Bir bireyin kendini karşısında bulunan kişinin yerine koyup hadiselere onun perspektifiyle bakması, o bireye ait duygu ve düşünceleri doğru biçimde anlayarak hissetmesi ve bu durumu ona iletmesi aşamasıdır (Vural, 2008).

Saldırganlık: başka nesnelere veya canlılara yönelik rahatsız edici ve incitici davranışlardır. Saldırganlık, bir bireyin cansız bir nesneye, hayvana, kendine veya başkalarına kasten veya kazara psikolojik ya da fiziksel zarar vermesine neden olacak herhangi bir davranışa denilmektedir (Özmen, 2006).

İKİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Madde ile İlişkili Bozukluklar ve Bağımlılık Bozuklukları

DSM 5 tanı ölçütleri doğrultusunda maddeyle alakalı bozukluklar ve bağımlılık bozuklukları 10 ayrı maddede incelenmektedir. Bu maddeler; alkol, kafein, kenevir (kannabis), varsandırınlar (hallüsinojenler), uyarıcılar (kokain, amfetamin ve diğer uyarıcı maddeler) kaygı giderici, uyutucu ve dinginleştiriciler (hipnotik, sedatif ve antisyolitikler), opiyatlar ile tütün ve bilinmeyen diğer maddelerdir (APA, 2013).

2.1.1. Bağımlılık Bozuklukları

Kişilerin 12 aylık süre içerisinde madde kullanımına bağlı olarak belirgin bir sıkıntıya ve işlev bozukluğunun görülmesi olarak tanımlanmaktadır. Madde kullanımı bozukluğunu karşılayan kriterler ise aşağıda maddeler halinde sunulmuştur (Güleç ve ark., 2015).

- Kişinin çoğunlukla istediği ölçüden çok daha fazla miktarda madde kullanması
- Madde kullanımını sonlandırmak veya kontrol altına almak adına çaba gösterilmesi ve girişimlerin başarısız olması
- Maddeyi almak, maddeyi elde etmek veya madde kullanımına bağlı olarak kişide görülen etkilerden kurtulmaya fazla zaman ayırmak
- Kişinin madde kullanmaya yönelik kullanmaya yönelik yoğun bir istek duyması veya madde kullanımına yönelik isteği karşısında zorlanmış hissetme
- Tekrarlanan madde kullanımı sebebiyle kişinin okul, iş veya evdeki sorumluluklarını yerine getirememesi
- Kişinin madde kullanımı sebebiyle ortaya çıkan toplumsal veya ilişkisel sorunlar ve bu sorunlara rağmen alkol almaya devam etme
- Tehlikeli durumlarda maddeyi alma
- Madde kullanımına bağlı olarak toplumsal, ailesel ve ilişkisel faaliyetlerin bırakılması veya bu alanlardaki faaliyetlerin azalması
- Madde kullanımına bağlı olarak kişinin bedensel veya ruhsal bir probleminin söz konusu olması ve bu problemlere rağmen madde kullanımını sürdürme

- Maddeye karşı dayanıklılık geliştirme, daha fazla madde alma isteği ve eyleminin görülmesi

- Madde kullanımını kısıtlandığı durumlarda yoksunluk belirtileri gösterme

2.1.2. Madde Kullanımına İlişkin Bozukluklar

Yukarıda belirtilen ve DSM 5 tanı ölçütleri kapsamında olan maddelerin kullanımına bağlı olarak beynin ödül mekanizması devreye girerek kişilerin bağımlılık geliştirebileceği davranışlar içerisinde olmasına ve dayanıklılık geliştirmesine yol açabilmektedir. DSM 5 madde kullanımına yönelik kriterleri ele alırken, madde kullanımı bozukluğu ve madde bağımlılığına yönelik bozukluklar olarak ele almaktadır. Madde bağımlılığına yönelik bozukluklar ise esrliklik (entoksikasyon) ve yoksunluk ve maddenin yol açtığı psikiyatrik bozukluklardır (depresyon, anksiyete, iki uçlu duygu durum bozukluğu, uyku bozuklukları, cinsel işlev bozuklukları ve nörobilişsel bozukluklar vb.) (APA, 2013). Söz konusu bozukluk türleri alt başlıklar halinde ele alınmıştır.

2.1.2.1. Entoksikasyon

Kişinin yakın bir geçmişte madde kullanması sebebiyle kişide belirgin ölçüde görülen bedensel ve ruhsal rahatsızlıkların olması olarak tanımlanmaktadır (Güleç, Köşger ve Eşsizoglu, 2015). Entoksikasyon belirtileri maddenin kişideki etkilerine bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Alkol kullanım bozukluğu olan vakalarda alkol kullanımı sırasında veya yakın bir zamanda alkol aldıktan sonra kişilerde görülen düzgün ayakta duramama, konuşma problemi, konuşurken kelimeleri uzatarak konuşmak, eşgüdüm bozukluğu, dikkat ve hafıza problemi, nistagmus (istemsiz göz hareketleri) ve bilinç uyuşukluğu veya koma belirtileri entoksikasyona işaret etmektedir (Kalyoncu ve Mırsal, 2000)

Kafein entoksikasyonunda ise, kişilerin yakın zamanda 250 mg üzerinde kafein tüketmiş olması ve sonrasında görülen bedensel ve ruhsal belirtiler olarak tanımlanmaktadır. Kişinin kafein tüketimine bağlı olarak hissettiği; huzursuzluk, sinirlilik, heyecan, uykusuzluk, yüz kızarması, sık idrara çıkma, gastrointestinal rahatsızlık, düşünce ve konuşma dağınıklığı, kalp çarpıntısı veya ritim bozukluğu, içsel gücün bitip tükenmemesi hali ve psikomotor ajtasyon durumları kafein entoksikasyon belirtileridir (Pohler, 2010).

Kenevir entoksikasyonuna bağlı olarak kişilerde görülen entoksikasyon belirtileri ise, konjuktivaya kan oturması, iştah artması, ağız kuruluğu ve taşikardidir (Saygılı ve zden, 1991).

Hallsinojenlere ilişkin entoksikasyon belirtilerini incelediğimizde, düşey veya yatay nistagmus, tansiyon yksekliti veya taşikardi, uyuşma, ağrı duyarlılığında azalma, sözcüklerin yanlış seslendirilmesi veya söylenmesi, ataksi, sese aşırı duyarlılık, kaslarda sertlik, nöbet geçirme veya koma belirtiler olarak görülmektedir. Diğer taraftan; uçucu maddelerin kullanımına yönelik entoksikasyon belirtilerinde ise, baş dönmesi, istemsiz göz hareketleri, eşgüdüm bozukluğu, düzgün ayakta duramama, sözü ağızda geveleme, uyuşukluk, reflekslerde azalma, psikomotor yavaşlama, titreme, genel bir kas güçsüzlüğü, görme bulanıkliti veya çift görme, bilinç kaybı veya koma, aşırı mutluluk hali (fori) en sık rastlanan belirtilerdir (Boztaş ve Arısoy, 2010).

Bir diğer bağımlılık maddesi olan afyon (opiyat) kullanımına ilişkin entoksikasyon belirtileri olarak uyuşukluk veya koma, dikkat ve hafıza bozuklukları ile sözü ağızda geveleme literatürde bulunan genel durumlardır (Erdemir, 1996). Sedatif, hipnotik veya antisyolitikler ile ilgili entoksikasyon belirtileri; sözü ağızda geveleme, eşgüdüm bozukluğu, düzgün ayakta duramama, istemsiz göz hareketleri, bilişsel bozukluklar ve bilinç kaybı veya komadır. Uyarıcı maddelerin entoksikasyon belirtileri ise; taşikardi veya kalp atımının düşmesi, gözbebeklerinde büyüme, tansiyon düşüklüğü veya yksekliti, terleme veya ürperme, bulantı veya kusma, belirgin ölçüde kilo kaybı, psikomotor ajitasyon, kas güçsüzlüğü, göğüs ağrısı, solunum yetersizliti, ritim bozukluğu, konfüzyon, katılmalar, bilinç kaybı veya komadır (DSM 5, 2013).

2.1.3. Madde Yoksunluğu

Kişinin aşırı ölçüde madde tüketimini sonlandırması veya azaltması sonrasında görülen bedensel ve ruhsal belirtiler olarak tanımlanmaktadır (DSM 5, 2013). Alkol yoksunluğu sebebiyle tanı kriterleri olarak belirlenen bedensel ve ruhsal belirtiler şu şekilde sıralanmıştır: Hiperaktivite (terleme, titreme, kalp atım hızının artması gibi), el titremesi, uykusuzluk, mide bulantısı veya kusma, kısa süreli olarak kişilerde görülen duyuşal varsanılar veya yanılışmalar, psikomotor ajitasyon, bunaltı, ani bilinç kaybı ve ritmik sarsılma ile kendisini gösteren nöbetler (jeneralize tonik-klonik katılmalar) (Pohler, 2010).

Kafein yoksunluğunda ise uzun süredir her gün kafein tüketmeye bağlı olarak, kafein tüketiminin azaltılması veya sonlandırılması sebebiyle kişilerde belirgin düzeyde seyreden beden ve ruhsal belirtiler olarak tanımlanmaktadır. Kafein tüketiminin azaltılması veya bırakılması sonucunda kişilerde; baş ağrısı, belirgin ölçüde seyreden uyuşukluk ve yorgunluk, duygu durum yönetim güçlüğü, çökkün duygu durum veya çabuk öfkelenme, konsantrasyon eksikliği, gribal enfeksiyon belirtilerine benzer belirtilerin görülmesi (kas gerginliği, bulantı ve kusma) sıklıkla gözlemlenmektedir (Pohler, 2010).

Kenevir kullanımını azaltma veya sonlandırmaya bağlı olarak kişilerde görülen yoksunluk belirtileri ise, saldırganlık, kolay öfkelenme, sinirlilik veya bunaltı, uyku problemleri, iştah azalması ve kilo verme, huzursuzluk, depresif duygu durum, karın ağrısı, ürperme, ateş, titreme ve baş ağrısıdır (Saygılı ve Özden, 1991).

Hallüsinojen kullanımını azaltma veya sonlandırmaya bağlı olarak kişilerde görülen yoksunluk belirtileri ise; gözbebeklerinde büyüme, taşikardi, terleme, çarpıntı, görme bulanıklığı, titreme ve eşgüdüm bozukluğudur (Boztaş ve Arısoy, 2010). Opiyat kullanımının azaltılması veya sonlandırılması durumunda kişilerde görülen yoksunluk belirtilerinde; disfori duygu durumu, bulantı veya kusma, kas ağrıları, gözyaşı akması veya burun akıntısı, gözbebeklerinde büyüme, terleme, tüylerin dikleşmesi, ishal, esneme, ateş ve uyku problemleri en sık karşılaşılan olgulardır (Erdemir, 1996).

Sedatif, hipnotik ve anksiyolitik kullanımının azaltılması veya sonlandırılması durumunda kişilerde görülen yoksunluk belirtileri; hiperaktivite, el titremesi, uykusuzluk, bulantı veya kusma, gelip geçici görsel veya duyuşal sanrılar, psikomotor ajitasyon, bunaltı ve bilinç kaybı iken; uyarıcı madde kullanımının azaltılması veya sonlandırılması durumunda kişilerde görülen yoksunluk belirtilerinde, yorgunluk, kötü düşler, uyku problemleri (insomni veya hipersomni), iştah artması ve psikomotor yavaşlama veya kıskırma sıklıkla karşılaşılan şikayetlerdir (DSM 5, 2013). Tütün kullanımını azaltma veya sonlandırma durumunda kişilerde görülen yoksunluk belirtileri; kolay öfkelenme, konsantrasyon eksikliği, iştah artması, huzursuzluk, depresif duygu durum ve uykusuzluktur (Karlıkaya ve ark., 2006).

2.1.4. Bağımlılık Risk Faktörleri

Bağımlılık kişilerde nörobiyolojik, sosyal ve psikolojik faktörler sebebi ile görülebilmektedir. Kişinin madde kullanmaya öncelikle yeni şeyler deneme arzusu,

merak duygusu ve sosyal çevresinin de etkisiyle başladığı görülmektedir. Ayrıca, kişilerin ileriki dönemde kullandığı maddelerin türü ve bağımlılık yapmış olan maddenin kullanımıyla alakalı motivasyonu etkileyebilen psikolojik ve biyolojik faktörler söz konusu olmaktadır (Pumariega ve ark., 2014;)

2.1.4.1. Çevresel Faktörler

Kişilerin madde kullanımına yönelik bağımlılık geliştirmesinin arkasında ebeveyn alkol ve madde kullanımı, ebeveyn tutumu, arkadaş çevresinde madde ve alkol kullanımı gibi faktörler bulunmaktadır. Bu alanda yapılan çalışmalarda, özellikle çocukluk döneminde aileyle olan ilişkilerin yapısı çocukların daha sonraki yaşlardaki madde kullanım riskini arttıran bir faktör şeklinde görülmektedir. Ebeveynin çocuğa karşı tutumunun ergenlik döneminde bireylerde görülebilen problemlili davranışlara zemin oluşturduğunu ve ilerleyen dönemlerde ise problemlili davranışlar içerisinde yer alabilen madde kullanımının bağımlılık oluşturabileceği öne sürülmektedir (Erdem ve ve ark., 2006). Özellikle ergenlik döneminde akran baskısı ve baskıcı ebeveyn tutumunun ergen bireylerde risk içeren davranışlara eğilimi arttırdığını ve risk içeren davranışların bir duygu yönetim aracı olarak kullanıldığı savunulmuştur (Karaman, 2013). Ergenlik dönemindeki riskli davranışların erişkinlik dönemindeki bağımlılıklara zemin oluşturabilecek potansiyeli göz önünde bulundurularak ebeveyn ve diğer adaş ilişkilerinin etkili bir faktör olduğu düşünülmektedir.

Kişilerin madde ve alkol kullanımıyla ilgili çevresinden aldığı tepkiler ve bu tepkileri yorumlama şekli, bağımlılığın tetiklenmesine neden olacak unsurlar olarak yer almaktadır. Medya etkisinin bireyler üzerine oluşturduğu izlenimler neticesinde risk içeren davranışları cezbedici bulması ve bu davranışları sergilemesi söz konusu olabilmektedir. Madde ve alkol kullanmanın popülerlik ve sosyallikle bağdaştırılmasına sebep olabilecek mesajlar alabilen kişinin madde kullanma riski daha yüksektir (Yılmaz ve ark., 2014).

2.1.4.2. Psikolojik Faktörler

Kişilerin karakter özelliklerinin ve bilişsel süreçlerinin madde ve alkol bağımlılığı ve kullanımı konusunda etkiye sahip olduğunu savunan araştırmalarda bireylerin kural tanımazlık, sosyal beceri yoksunluğu, saldırganlık, dışadönüklük, düşük özgüven gibi özelliklerinin madde bağımlılığını tetiklediği ve madde kullanma riskini arttıran faktörler olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte, madde ve alkol bağımlılığıyla ilişkilendirilen

psikolojik rahatsızlıklar arasında stres, anksiyete bozuklukları ve duygu durum bozuklukları, bulunmaktadır (Karakuş ve ark., 2012).

Yapılan çalışmalarda, alkol ve madde bağımlılığı tanısı almış bireylerin saldırgan, dışadönük ve antisosyal eğilimleri olabileceği ortaya koyulmuştur. Bununla birlikte özellikle ergenlik döneminde görülen, özgüven eksikliği, bozuk aile ve arkadaş iletişimi ve sosyal anksiyetenin madde kullanım riskini arttıran faktörler olduğu öne sürülmektedir.

Stres faktörünün kişilerde madde ve alkol kullanma riskini arttıran bir faktör olduğunu savunan araştırmalar literatürde yer almaktadır. Stresin, bireylerin sorunlarla başa çıkma becerilerine etki ettiği savunulmaktadır. Bireylerin etkin başa çıkma becerileri geliştirememesi ve yoğun strese maruz kalması ve nedeniyle madde kullanma riskini arttırmaktadır (Demirsoy, 1999).

Psikolojik faktörler olarak ele alınan ve alkol ve madde bağımlılığını tetikleyicisi olan depresif bozukluklar, kişilerin kendileri ve çevreleri ile ilgili bilişsel çarpıtmaları neticesinde alkol veya madde kullanımını bir başa çıkma yöntemi ve depresif belirtileri azaltıcı bir unsur olarak gördükleri yapılan çalışmalardaki bulgular neticesinde ortaya koyulmuştur (Yalçın ve ark., 2009). Kaygı bozuklukları, alkol ve madde kullanımını tetikleyen bir diğer psikolojik faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kişilerin kaygı bozukluğuna ilişkin belirtileri azaltmak veya ortadan kaldırmayı istemesine yönelik bir başa çıkma yöntemi olarak alkol ve madde kullanımına yönelme durumunun görülmesi söz konusu olabilmektedir.

2.1.4.3. Biyolojik Faktörler

Madde ve alkol kullanmayı tetikleyen biyolojik faktörler üç adımda incelenmektedir: aşırma, ödül mekanizması ve genetik yatkınlık. Genetik yatkınlığın, özellikle aile içerisinde madde ve alkol bağımlılığı geçmişine sahip olan kişilerde madde ve alkol bağımlılığı ve kullanımının görülme oranını ele alan araştırmalarda bulunduğu görülmektedir (Yüncü ve Savaş, 2007). Bununla birlikte beynin ödül mekanizması şeklinde isimlendirilen ve hayatın devamı için gerek duyulan davranışları yapmada önemli bir role sahip olan nörolojik sürecin varlığından bahsedilmektedir. Madde kullanmak, kullanılan maddenin içerdiklerine göre beynin ödül mekanizmasını çeşitli yönlerden çalıştırmaktadır (Yüncü ve Savaş, 2007). Kişilerin dayanıklılık geliştirmesinin arkasında yatan unsur ise beynin ödül mekanizmasının işleyerek aynı davranışın

tekrarlanması yönünde kişi uyarılır. Kişinin, herhangi bir madde ya da nesneye duyduğu aşırı istekse aşırma şeklinde isimlendirilmektedir. Kişinin madde ve alkol kullanımıyla yakından ilişkili olarak, bastırmakta güçlük çektiği bir dürtünün oluşmasının sonucunda madde kullanım bozukluğu görülebilmektedir. Kişinin bireysel olarak yapılandığı duygu- düşünce-davranış döngüsünde alkol ve madde kullanımını ritüelistik bir hale getirmesi ve belli bir süre sonra da aynı koşulların söz konusu olması halinde alkol ve madde kullanımına yönelik yoğun bir istek duyması olarak açıklanmaktadır (Yüncü ve Savaş, 2007).

2.2. Empati Eğilimi

2.2.1. Empati Kavramı

Empati kelimesi, ilk olarak Alman psikolog Lipps (1897) tarafından kullanılmıştır. Lipps'in yapmış olduğu estetik ve psikoloji sahasındaki çalışmalar kapsamında bireyin kendisi dışındaki bir objenin kendisine mal edilmesi sürecinin Almanca'da 'einführung' kelimesiyle isimlendirildiği görülmektedir. Bu çalışmalara göre 'einführung', bireyin karşısında bulunan bir nesneyi, kendisini ya da başka kişileri algılaması esnasında ortaya çıkabilmektedir. Almanca'da bulunan 'einführung' sözcüğünü 1909'da Titchener, eski Yunanca'da yer alan 'empathia' kelimesinden faydalanarak İngilizce'ye çevirip empati kavramını bir olay ya da objeye, içine girmek suretiyle bakmak şeklinde kullanmıştır. Bundan dolayı empati kavramına ait iki atanın varlığından söz edilebilmektedir: Almanca'da 'einführung' ile eski Yunanca'daki 'empathia' kelimeleri. (Dökmen, 2010, s. 367).

Bu kavramın açıklandığı birçok tanım bulunmaktadır. Empati kavramıyla ilgili değişik yaklaşımlardan dolayı farklı tanımlar ortaya çıkmaktadır. Bu durum, empati kavramına ait özellikleri, farklı yönleri ortaya koyup kuramsal yönden zengin bir bakış açısı sunmaktadır. Çağımızda en çok kullanılan tanımı, Carl Rogers'a ait empati anlayışı ortaya koymaktadır. Rogers, meslek hayatı süresinde bilhassa psikoterapi sahasında empati iletişimi becerisi ile tanınmaktadır. Üzerinde uzlaşma sağlanan tanım ise genel hatları ile şöyledir: "Bir bireyin kendini karşısında bulunan kişinin yerine koyup hadiselerine onun perspektifiyle bakması, o bireye ait duygu ve düşünceleri doğru biçimde anlayarak hissetme ve bu durumu ona iletme aşamasıdır." (Rogers, 1975, ss. 103-122).

Genelde kabul edilen bu tanım haricinde de konuya derinlik ve zenginlik katan birçok tanım bulunmaktadır. Bozkurt ve Özden'in aktardığı bu tanımlardan bazıları

şöyledir: “Empati, özdeşim ve bağlantı kurup bir başkasının hislerini anlayabilme kapasitesi şeklinde doğuştan kazanılan bir karakter özelliğidir” (Bozkurt ve Özden, 2009, s. 10). “Empati, bir başkasının ihtiyaçlarını karşılayabilmek adına ilk olarak duygularına ve düşüncelerine girebilmek için hedefe ulaşma amacıyla kullanılan bir araçtır” (Bozkurt ve Özden, 2009, s. 10). “Bir iletişim aşaması olarak empati, karşı tarafa ait duygu ve düşünceleri anlamak ve anladığını gösterebilme sürecidir (Reynolds ve Scott, 2000).

Bu tanımların tamamından çıkan bir başka sonuç ise empatiye ait bilişsel ve duygusal olarak iki yönünün olmasıdır. Duygusal yöne, tanımdaki “onun gibi hissetmektir” cümlesinde; bilişsel yöne ise tanımdaki “onu anlamaktır” cümlesinde vurgu yapılmaktadır (Dökmen, 1988, ss. 155-190). Bununla beraber, empatinin yalnızca başkalarına ait duyguları anlama becerisi olmadığı; duygu paylaşımını da kapsadığı ifade edilmektedir (Ünal, 2007, s. 176).

Empati hususunda mühim çalışmalar yapan Hoffman (2003), duygusal empati adlandırması ile bu kavrama dikkat çekmektedir. Duygusal empati, bir kişinin başkasının hissettiğini hissetmesi gibi basit bir bakış açısı ile değerlendirilmemelidir. Bu şekildeki yaklaşım, insanın kendine ait duygunun başka kişilerin duygusuna benzediği oranda empati yapacağına dair basit bir neticeye ulaştırmaktadır. Hoffman empatiyi, bireye ait duygu ile, karşısındakinin duygusu arasında bulunan ilişkinin temeli olan süreçler yönünden tanımlamaktadır. Empatik karşılığın en mühim şartı, birine duygularının kendine ait durumdan çok başkasına ait duruma denk geldiğini hissettiren psikolojik aşamaların katılımıdır (Hoffman, 2003, s. 30).

2.2.2. Empati ve Biyoloji

Empatinin kökenine dair net ve kesin bir bilgi mevcut değildir. Empatiye ilişkin becerinin doğuştan bulunduğunu savunmakta olan kuramcılarının oldukça az sayıdadır. Fakat empati yeteneğinin biyolojiyle de bağı bulunmaktadır. Bazı nörolojik araştırmalar ve birtakım olaylarla ilgili raporlar, beyindeki empatik temele dair fikir verebilmektedir. “1975’te yazılan bir rapora göre, frontal loblarındaki sağ kısım zarara uğramış olan hastalara bakıldığı zaman, garip bir eksiklik görülmektedir. Raporla, bu kişilerin insanların sözlerini gayet iyi anlamalarına rağmen ses tonlarında yer alan duygusal mesajı kavrayamadıkları belirtilmektedir. Buna karşın, 1979 yılındaki bir raporda, beyinlerinin sağ yarısına ait başka kısımları zarar gören hastaların, duygusal algılamaları içerisinde çok değişik bir boşluğun varlığından söz edilmektedir. Bu hastalar, ses tonları ya da

hareketlerle kendilerine ait duyguları ifade edememekte idiler. Hislerini bilmelerine rağmen dışa vuramıyorlardı. Raporu yazanlar, bu kortikal beyindeki tüm bölgelerin limbik sistem ile güçlü bağlantısının bulunduğunu kaydetmişlerdir (Goleman, 2013, s. 134). Bu raporların hepsi, başlangıçtan itibaren beynin belli duygusal ifadelerle tepki verebilecek biçimde tasarlandığını ve empati becerisiyle biyolojinin arasında bir bağ olduğunu da göstermektedir.

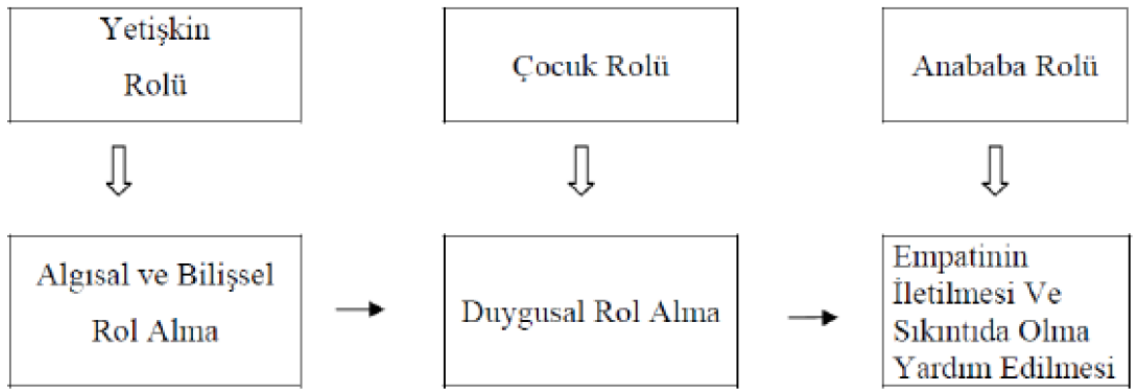
Bu sahada mühim çalışmalara sahip olan Kaliforniya Teknoloji Enstitüsü'nden psikiyatr Leslie Brothers, kortekste belli hislere özgü nöronların yoğun olduğu bölgeler ve aynı zamanda amigdala ile yoğun bağlantısı olan yerlerin olduğunu savunmaktadır. Buna göre duyguların okunması esnasında, uygun tepkilerin düzenlenmesi için mühim bir rolü olan amigdala-korteks devreleri kullanılmaktadır. İnsan haricindeki primatların hayati önemi bulunmaktadır. Başkasının yaklaştığı algısı belli bir fizyolojik tepki mekanizmasını harekete geçirmeli; zira yaklaşan kişinin niyetinin ne olduğu anlaşılacak, verilecek tepkinin ona göre ayarlanması gerekmektedir (Goleman, 2013, s.135-136).

2.2.3. Empati ile İlişkili Kavramlar

2.2.3.1. Empati ve Sempati

Eski Yunanca'da bulunan "sympatheia" kavramından İngilizceye "sympathy" biçiminde aktarılmış olan terimin anlamı, biriyle beraber acı çekmektir (Dökmen, 2010). Sempati, birine hissedilen sempati duygusuyla o kişiye ait aynı his ve düşüncelere sahip olunması demektir. Karşıdakine duyulan sempati, onunla beraber hissedilen acıyı ve sevinci ifade etmektedir. Empatinin amacı karşıdaki kişiye ait duygu ve düşünceleri anlamaya çalışmak iken sempatide karşıdakinin duygu ya da düşüncelerinin anlaşılması amaçlanmamaktadır. Sempatide bir açıdan yandaş olmak esastır. Empati kurulduğunda ise karşıdaki ile aynı duyguların ve görüşlerin paylaşılması gerekmemekte olup ona ait duygular ve düşünceler anlaşılmaya çalışılmaktadır. Birini anlaşılması başka şey, ona hak verilmesi başka şeydir. Empatide anlamak, sempatideyse karşıdakine hak vermek söz konusudur (Dökmen, 2010). Bu iki kavram, başka bireylere gösterilmekte olan duygusal tepki olarak farklı olmalarına rağmen birbirleri ile sıkça karıştırılmaktadır (Hasdemir, 2007). Empatiye benzemesine rağmen empatiden farklı bir kavram olan sempati, bireyler arası iletişimde dikkatlice değerlendirilmesi gerekli bir kavram şeklinde ortaya çıkmaktadır (Keskin, 2007).

Dökmen (2010) özdeşleşmeye ilişkin çalışmalarının neticesinde, özdeşleşme kavramına değişik bir teorik yaklaşımda bulunmaktadır. Buna göre bir bireyin diğer kişiler ile özdeşleşme gerçekleştirme potansiyelinin var olması, anne baba, erişkin ve çocuk benlik hallerinin erişkin kontrolünde dengeli biçimde kullanması ile gerçekleşmektedir. Bu durumda bir benlik hali eksik olduğunda ve kullanılmadığında kişi ile özdeşleşme kurmakta isteksizlik meydana gelebilmektedir. Erişkin benliği bilişsel, algısal ve duygusal rol almanın koşulu olduğundan erişkin benliği olmaksızın anne baba ve çocuk benliğiyle özdeşleşme yapılamamaktadır. Bu durum sadece sempatiyi sağlamaktadır. Bu husus Şekil 1’de görülmektedir.

Şekil 1. Empatik Anlayışa Ait Benlik Durumları

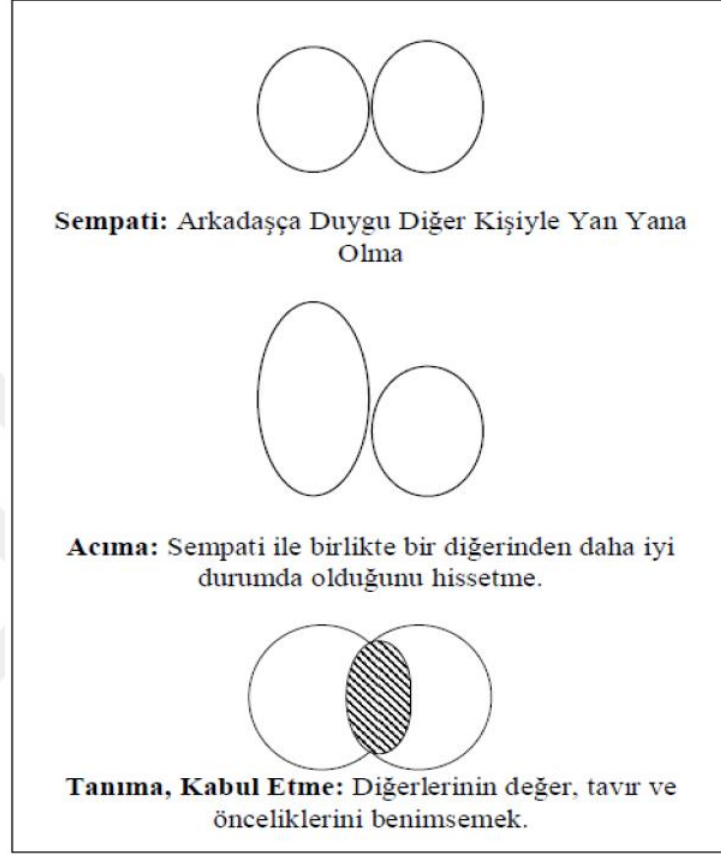
Kaynak: Vural, Ö. (2008), Okul Öncesi Eğitim Kurumu Yöneticilerinin Liderlik Özellikleri Ve Empati Becerilerinin İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

2.2.3.2. Empati ve Özdeşleşme

Özdeşleşme, örnek alınmakta olan kişi gibi olma ve davranışlarını ona benzetme çabasıdır. Bundan dolayı empatik anlayışla özdeşleşme birbiri ile karıştırılmamalıdır. Özdeşleşmede bireye ait benlik silinip yerine örnek alınan ve özenilen kişiye ait kimlik geçmektedir. Bu açıdan özdeşleşme iki kişinin aynı benliği paylaşması iken, empati iki farklı benliğin beraber var olmasıdır (Akkoyun, 1982).

Özdeşleşmede birey, kendini karşısındakiyle aynı sayma eğilimini ortaya koymaktadır. Empatiden ayrıldığı nokta, kendisini onun yerine koymamasıdır. Empatide iki farklı kişilik ve benlik bulunmaktadır. Gaye, karşıdaki kişinin hislerinin anlaşılmaya çalışılmasıdır. Bundan dolayı empatiyle özdeşleşme ayrı kavramlardır (Rehber, 2007).

Özdeşim, bireyin çoğu yönden kendisini başka birine benzeterek bilinç dışı gerçekleşmekte olan zihinsel bir süreçtir (Gülseren, 2001). Özdeşimle birey, özdeşim kurduğu kişinin aracılığı ile kişide ilgi duyduğu, istediği ihtiyaçlar hususunda doyurucu biçimde yardım alabilmektedir (Gülseren, 2001).

Şekil 2. Birbiri Yerine Geçen Üç Sürecin Grafikle Gösterilmesi

Kaynak: Gülseren, Ş.(2001), Empati: Tanımı ve Kullanımı Üzerine Bir Gözden Geçirme, Türk Psikiyatri Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 2,s.139.

2.2.3.3. Empati ve İçtenlik

Empati ile içtenlik, birbirleriyle yakın ilişkiye sahiptir. Empati, bir terapistin hastasına ait iç dünyaya girip onu anlamaya çalışması; içtenlik ise bunu yapar iken aynı zamanda kendine ait yaşantıyı da algılamak amacıyla gayret göstermesidir (Geçtan, 2015).

2.2.3.4. Empati ve Sezgisel Tanı

Davranışın gözlenmesi ve yorumlanması, o bireye ait duygu ve düşüncelerin anlaşılması için yeterli olmamaktadır. Bunun dışında yorumlama esnasında kişinin etiketlenmesi de söz konusu olabileceği için, sezgisel tanı empatik anlamının ötesinde ilişkinin engellenmesine yönelik rol oynamaktadır. Bu nedenle etiketleme ve yorumlama bakımından sezgisel tanı ile empati birbirinden farklıdır (Atasalar, 1996).

2.2.4. Empati Tepki Basamakları

Kişilerin empatik yetenek ve eğilim seviyelerini ölçmek amacıyla yapılan incelemeler, belirli bir empatik tepki sıralamasına dayanmaktadır. Bu sıralama, empati tepkilerinin belirli özelliklere göre aşamalandırılması ile meydana gelmektedir (Dökmen, 2000).

Dökmen, 2016’da yapmış olduğu çalışmada, Aşamalı Empati Sınıflandırmasını ortaya koyup empatik tepkileri dört merhalede ele almaktadır. Aşamalı empatinin sınıflandırılmasında Şekil 3’te gösterildiği üzere onlar basamağı, ben basamağı, sen basamağı ve biz basamağı yer almaktadır.

		Duygu	Bizim duygularımız
	Biz Basamağı	Düşünce	Bizim düşüncelerimiz
		Duygu	Senin duyguların
	Sen Basamağı	Düşünce	Senin düşüncelerin
		Duygu	Senin problemine ilişkin benim duygularım
	Ben Basamağı	Düşünce	Senin problemine ilişkin benim düşüncelerim
		Duygu	Senin problemine ilişkin başkalarının duyguları
Onlar Basamağı		Düşünce	Senin problemine ilişkin başkalarının düşünceleri

Şekil 3. Aşamalı Empati Sınıflamasındaki Temel Empati Basamakları

Kaynak: Dökmen (2016). İletişim Çatışmaları Ve Empati. İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Onlar Basamağı: Toplumun yani üçüncü şahısların görüşlerinin dile getirildiği basamaktır. Tepki veren şahıs, karşı tarafın kendisine anlattığı konuya nötr kalmakta, sorun sahibine ait duygu ve davranışlarla ilgilenmemekte ve kişisel duyguları ve düşüncelerinden bahsetmemektedir. Tepki veren şahıs, karşısındaki bireyin kendine anlattığı problem üzerinde düşünmemektedir. Verilen geribildirim, orada var olmayan üçüncü fikirlerini dile getirmektedir. Bu basamakta tepkiyi veren şahıs, bazı genellemeler yaparak atasözleri kullanmaktadır. Mesela, parasını israf ettiğinden dolayı yakınan bir bireye ayağını yorganına göre uzatması gerektiği söylenirse, Onlar Basamağında empatik bir tepki verilmiş olmaktadır. Bu sözler ile sadece toplumun bu hususa yönelik görüşü yansıtılmaktadır (Dökmen, 2010).

Ben Basamağı: Bu basamaktaki birey, kendini düşürüp karşısındakine ait soruna yaklaşmaktadır. Empatik tepkiyi veren şahıs benmerkezcisi olduğu için söze ben diye başlamaktadır. Kendisine problemini anlatan şahsın duyguları ve düşüncelerinin anlaşılması yerine, problemin sahibi eleştirilmektedir. Kimi zaman da bireyi kendi sorunu ile baş başa bırakarak kendisinden söz etmektedir. Mesela ben safhası ile uyumlu empatik tepki veren biri, dinlediği problem karşısında “Üzıldüm, aynı dert bende de var.” demek suretiyle sorunun sahibini sorunu ile yüzüstü bırakarak kendine ait sorunları anlatmaya başlamaktadır (Dökmen, 2010).

Sen Basamağı: Bu basamakta kişi, karşısındakinin düşünce ve hislerini anlamaya çalışmaktadır. Tepkiyi veren şahıs, kendisini karşısındaki kişinin yerine koymaktadır. Yani kendisine iletilen sorunun karşısında, topluma veya kendisine ait düşünceleri dile getirmemekte, direkt karşısındakinin duygu ve düşünceleri üzerinde odaklaşmak suretiyle, o kişinin ne düşünüp ne hissettiğini anlamaya çalışmaktadır (Dökmen, 2010).

Biz Basamağı: Bu basamaktakiler, bilhassa sen basamağında bir müddet empatik ilişkide bulunan iki kişi bu basamağa ait düşünce seviyesinde karşısındaki bireyin nasıl düşünüp nasıl tavır takılabileceğini önceden tahmin edebilmektedir. Duygu seviyesinde ise, belirli bir olayın karşısında birbirlerinin ne hissedebileceğine ilişkin doğru tahminde bulunabilmekte ve gerektiği zaman birbirlerine yardım edebilmektedirler. Bu safhada empatiden çok sempati ortaya çıkmaktadır (Dökmen, 2010).

2.2.5. Empatinin Bileşenleri

2.2.5.1. Empatinin Algısal Bileşeni

Bu bileşen, kişinin bir başkasına ait duygulara ilişkin deneyimindeki ilk basamaktır. Empatiyi kuran birey öncelikle kendisini karşısındakine ait hareketler, jest ve mimikler, ses tonu ve içeriğe dair bilgilerin tümünü algılayarak bunlarla ilgili empatinin duygusal ve bilişsel aşamalarını yaşamalı ve bu bildirişim sürecine geçmelidir (Akçalı, 1991; Öner, 2001).

2.2.5.2. Empatinin Duygusal Bileşeni

Empatideki duygusal bileşen, bireyin karşısındakine ait duygu ve davranışları anlama çabasıdır. Birey, kendini başkasının yerine koyup onu anlamaya, onun dünyasına girip duygularını ve düşüncelerini anlamlandırmaya çalışmaktadır. Empatinin duygusal bileşeninin ölçümünde, kendisini anlatma ve kâğıt kalem ölçekleri, deri iletkenliği ya da kalp atışlarının incelendiği fizyolojik ölçümlerle jest ve mimikler kullanılmaktadır (Akçalı, 1991; Öner, 2001).

2.2.5.3. Empatinin Bilişsel Bileşeni

Bilişsel yönden empati; başkalarına ait fikir, niyet, gereksinim, duygu gibi ihtiyaçları anlamayı içeren bilişsel bir aşamadır. Empatik kapsamın ya da aşamanın bilişsel tarafına ağırlık verilip tanımlanması büyük oranda Mean'ın etkisi ile olmuştur. Empatinin bilişsel bileşeninin tanımlanmasında ben-merkezcilik mühim bir yere sahiptir. Empatinin bilişsel bileşenine ait mühim yönlerden biri de bakış açısı veya rol alma durumudur (Akçalı, 1991; Öner, 2001).

2.2.6. Empati Becerisinin Çocukta Gelişimi

Empatinin kökeni bebeklik dönemlerine uzanmaktadır. Bebekler, doğar doğmaz bir başka bebek veya kişinin ağlama sesini duyduklarında rahatsız olmakta ve birçok defa kendileri de ağlayıp tepki vermektedirler. Kuramcılara göre bu durum, empatideki en erken örnek olup “motor mimikleme” şeklinde adlandırılmaktadır. İlk olarak Titchener (1920)'in hareket taklidine “motor mimikleme” olarak isim vermesi, teknik manada empatiye özgü bir karşılık olarak yorumlanabilmektedir. Titchener'e ait bu kurama göre empati, fiziksel taklit yöntemiyle başka birinin yaşamış olduğu bir sıkıntının, duygunun kişide de aynı sıkıntı ve hisleri uyandırmasından kaynaklanmaktadır (aktaran Goleman, 2013, s.129). Bir araştırmanın neticesine göre kendi yaşlarında ağlamakta olan bir bebeğe

ait video görüntüyü izleyen bir yaşındaki bebekler bu görüntülerden rahatsız olmaktadır (Kahraman ve Akgün, 2008, s. 15). Dolayısıyla bebekler, gelişim dönemine ait özelliklere göre ben ve diğerlerine yönelik ayrımı yapamamaktadır. Bundan dolayı, başka birinin ağlamasını işiten bir bebek bu ağlama sesinden kendisi rahatsız olmaktadır. Bebeğin algıladığı bu durum kendisine ait bir rahatsızlık olarak tepkilerin verilmesine neden olmaktadır. Verilen bu tepkiler, empatiye ilişkin tanımın bilişsel yönünün göz önüne alınıp değerlendirilmesi empatik tepkiler değildir. Yani, otomatik olduğu için gerçek empatik tepkiler değildir.

Gelişimle ilgilenen psikologlar, motor mimikleme şeklinde isimlendirilen hareketle ilgili taklitçiliği, bebeklerin kendilerini başkalarından farklı bir varlık olduklarını tamamen anlamaya başlamaları ile birlikte terkettiklerini belirtmektedirler. Kendilerinin dışında bir ağlama sesi duydukları zaman sorunun kendilerinde değil de başka birinde olduğunu fark etmelerine rağmen bu duruma ne şekilde tepki verileceğini bilemezler. Bebekler, iki buçuk yaşına geldiği zaman hareket taklitleri davranışlarından silinmekte, ben ve diğer kişi ayrımını yapmaya başlamaktadırlar. Ve ancak bu zamanlarda karşısında ağlayan bir kişiyi gördükleri zaman yaşanan sorunun bir başkasına ait olduğunu fark etmektedirler. İşte bu aşamada üzülebilmekte ve karşısındakini rahatlatmaya yönelik davranışlar sergileyebilmektedirler. Bu görüşe göre çocuklar, iki yaşından sonra empatik tepkileri sergilemekte ve dolayısıyla empatik yetenekleri de bundan sonra gittikçe gelişmektedir. (aktaran Kahraman ve Akgün, 2008, s. 16).

Empati, karşısındakinin hislerine yönelik oluşturulan bir eş duyumdur. Empatik becerinin gelişmesinde en mühim nokta, çocuğun yaşamış olduğu bilişsel gelişim safhasında ben ve diğerleri terimlerinin ortaya çıkmasıdır. Çocuk, ancak bu gelişim sonrasında ilişki içerisinde olduğu başka birinin bakış açısını kavrayabilmektedir. Ben ve diğerleri kavramlarının çocukta oluşmasından hemen sonra, takriben iki yaşından sonra çocuk başka bireylerin de duygu ve düşünceleri olabileceğini fark etmeye başlamaktadır. Aynı biçimde başkalarının duygu ve düşüncelerinin, kendi duygu ve düşüncelerine göre farklı olabileceğini de anlamaya başlamaktadır. Dolayısıyla ben ve diğerleri arasında bulunan farkı anlayabilen bir çocuk, karşısında bulunan kişiye ait rolü alarak onun bakış açısı ile olayları değerlendirebilmektedir. Çocuklar 6 ile 9 yaşları arasında herkesin kendine özgü bir kişiliğin ve geçmişin olduğunu öğrenmektedirler. Çocukların bilişsel gelişiminin sayesinde başkalarının da de kendilerine özgü duygularının ve düşüncelerinin olabileceğini fark etmeler, empati gelişimini hazırlayan mühim bir etkidir. Bu, aynı

zamanda çocukta pozitif sosyal davranışlar için de temel oluşturmaktadır. Yardımlaşma, paylaşma gibi pozitif sosyal davranışların temelinde bulunan empatik anlayışı sağlayan nokta bu bilişsel olgunluktur (Aydın, 2005, s.147).

2.2.7. Hoffman ve Empati Uyarma Şekilleri

Hoffman (2003), biyolojik temele sahip gelişmeye bağlı biçimde empatik gelişimden bahsetmektedir. Bebeklik dönemi itibariyle empatiye ilişkin doğal bir ilerleyiş bulunmaktadır. Dolayısıyla, çocuklardaki empatik gelişim, gelişim döneminin özellikleriyle bağlantılı biçimde oluşmakta ve gelişmektedir. Kendisi, beş tane “empati-uyarma” şeklini geliştirmiştir. Empati-uyarma şeklinden ilk üç tanesi ilkel, otomatik ve irade dışıdır (s. 36).

2.2.7.1. Taklitçilik

Taklitçilik, daha çok dikkat gerektirmekte ve karışıklığa sebep olmamak için iki aşamalı bir süreç olarak incelenmektedir: “taklit etme” ve “geribildirim”. Hoffman’a (2003) göre taklitçilik, sezgisel anlamda empatinin özü gibi görülmektedir. Şöyle ki, bireyin kendisi bir başkasına ait duygu ifadesini gözlemleyip kendi kendine ona ait ifadeyi taklit etmektedir. Daha sonra beyin bu durumu ele geçirip ona başkasına ait hisleri hissettirmektedir.

a) Taklit Etme: Taklit etmenin varlığı yapılan araştırmalar ile ortaya koyulmuştur. Bavelas, Black, Lemery ve Mullett (1987) yapmış oldukları araştırma ile insanların bir başkasına ait gülme, kahkaha, şefkat, kucaklaşma, huzursuzluk, tikslenme, kekeleme gibi ifadeleri taklit ettiklerini belirtmektedirler (Hoffman 2003, s. 37). Bebekler, dil çıkarmak, dudaklarını büzmek ve ağızlarını açmak suretiyle başkasına ait yüz jestlerini taklit etmeye çalışmaktadırlar (Hoffman 2003, s. 37). Haviland ve Lelwica’ya (1987) göre, 10 haftalık bebekler annelerinin mutluluk ve öfke durumlarındaki yüz ifadelerine ait temel özellikleri taklit edebilmektedirler (Hoffman 2003, s. 38). Bir diğer araştırmaya göre ise, dokuz aylık bebeklerin annelerine ait neşe ve üzüntü ifadelerini yansıttıkları görülmüştür (Hoffman 2003, s. 38). Bununla bağlantılı olarak Hoffman, insanların çevrelerinde bulunan başka insanlara ait yüz ve ses ifadelerini genellikle duygusal ifadelerini kendi kendine taklit etme eğiliminde olduklarını belirtmektedir (s. 39).

b) Geribildirim: Hoffman (2003), insanların kendi kendine başkalarına ait duygusal ifadeleri taklit etmeleri aynı zamanda onların öznel biçimde duygusal

tecrübesine etki eden geri bildirim yol açar mı sorusuna cevap arayıp geribildirim empati-uyarmaya yaptığı etkiyi anlamaya çalışmaktadır (s. 40). Yapılan araştırmalar, insanlara ait duygusal tecrübelerin takınılan yüz ifadelerinden etkilenebileceğini gösterse de bu durum Hoffman'a (2003) göre belirsiz kalmıştır. Daha doğru ifadeyle bu geribildirimler, güçlü olmayan bir kendini algılama ile bilişsel anlam çıkarma versiyonunu destekleyebilmektedir.

Hoffman empati-uyarma biçimlerinde, taklitçilik safhasındaki taklit etmeyi ve geribildirimi analiz etmeye devam edip değerlendirmeye çalışmaktadır. Buna göre erken çocukluk devresinde geribildirim var ve işliyor ise, taklitçilik mühim bir mekanizmaya dönüşmektedir. Çünkü bu durum, bebeklerin kendi tecrübeleri öncesinde başkasının duygusu ile empati yapmasını mümkün kılmaktadır.

Fakat geribildirim, belirli bir duyguya yönelik daha önceye dayalı olan tecrübeyi gerektiren sadece kendini-algılama ve bilişsel anlam çıkarma aracılığıyla olur ise empati, erken çocukluk döneminde yalnızca şartlanma ve direkt özdeşleşme aracılığıyla olmaktadır (s. 42). Buna göre hiç kimse taklitçilikten kaynaklı geribildirim sergilememektedir. Bunu yapmanın yolu gerçekçi bir sahnede görülen yüz ifadesindeki taklit üretimli değişikliklerin araştırılması ve bu değişimlerin deneklerin hislerine olan etkilerinin hesaplanmasıdır (s. 43).

2.2.7.2. Klasik Şartlanma

Erken çocukluk döneminde, mühim bir empati-uyandırma mekanizması şeklinde klasik şartlanma bulunmaktadır. Sıkıntı halinde olan bir kişiyi gözlemleyen çocuklar, koşullu tepkiler biçiminde empatik sıkıntı duygularını kazanabilmektedirler. Mesela endişe hissetmekte olan bir anneye ait beden kasılabilmekte ve bu kasılma onun sıkıntısını, tuttuğu çocuğuna taşıyabilmektedir. Daha sonra fiziksel temas olmadığında dahi annenin yüzü ve sözleri çocukta sıkıntıya sebep olabilen şartlı uyarıcı haline gelebilmektedir (s. 45).

2.2.7.3. Doğrudan Özdeşleşme

Klasik şartlanmaya göre kapsamı geniş olan bir empati-uyandırma mekanizmasıdır. Bireyin edinmiş olduğu herhangi sıkıcı bir tecrübenin sonradan bir başkasında gözlemlenmesi, geçmişte yaşanmış olan bu tecrübeyi hatırlatan yüz ifadesi, sesi kişi üzerinde bir empatik sıkıntı uyandırabilmektedir. Başka bir çocuğun kendini kestiğini görmekte olan bir çocuğun ağlaması buna bir misal olarak verilebilir. Çocukta

geçmişinde acı hissetme tecrübelerini hatırlatan bir hal şeklinde empati uyandırabilmektedir. Yani, başkalarında gözlenen duyguya benzeyen bir duygunun yaşanması yeterli olmaktadır (Hoffman, 2003, s. 47).

2.2.7.4. Uzlaşmış Özdeşleşme

Bu empati-uyandırma mekanizması sözlü uzlaşma olup empati gelişiminin nispeten daha gelişmiş yöntemidir. Başka bireylerin yaşamış olduğu duygu durumu dili aracılığı ile aktarılmaktadır. Dil, bir başkasına ait duygu durumla ilgili işaretleri ilettiğinde, o bireyin başına ne geldiği veya ne hissettiğini anlattığı zaman empatik-uyandırma yaratabilmektedir. Mesela kanser terimine ait ses onun manasını bilmeyen fakat bu sesi yetişkinlerdeki korku ifadeleri ile özdeşleştiren çocuklarda korku uyandırabilmektedir. Dil, bireyin bir başkasına ait duygu ile kendisine ait tecrübe arasında uzlaştırıcı rol oynar ve başkasına ait duyguyu, durumu veya her ikisini ifade de edebilir (s. 50).

2.2.7.5. Rol-Alma

İleri bir bilişsel işlemle ilgili düzeyi gerektiren empatik-uyarılma mekanizmasıdır. Empati bilişsel süreçler ile zenginleştirilir. Bu bilişsel işlem seviyesinde “kendisini başka birinin yerine koyma” ve “onun nasıl hissetmiş olduğunu hayal etme” söz konusu olmaktadır. İki tür rol-alma bulunmaktadır: “kendisine odaklanan rol-alma” ve “başka birine odaklanan rol-alma”. Kendisine odaklanan rol-alma içerisinde bireyin bir başkasına ait duyguyu, sıkıntıyı gözlemlemesi, aynı zamanda kendini nasıl hissedebileceğini hayal etmesi ve bunu yeteri kadar içselleştirmesi durumunda o bir başka kişinin yaşamış olduğu hissi, sıkıntıyı kendisi de yaşayabilir.

Başka birine odaklanmış olan rol-alma ise; bireyin bir başkasına ait duyguya, sıkıntıya direkt odaklanması ve o kişinin nasıl hissettiğini hayal etmesidir. Bu durum kişi üzerinde o kişinin duygusu ile ilgili bir şey yaratabilmektedir. Ayrıca bu empatik tepki, o bir başka kişinin kişiliği, yaşam şartları ve benzer hallerdeki davranışları hakkında bilgiler de var ise, daha da zenginleşebilmektedir.

Kendisine odaklanan rol -almanın, başka birine odaklanan rol almadan daha çok empatik etkiyi ortaya çıkardığı yapılan bir araştırma ile belirlenmiştir (Hoffman, 2003, s. 55). Fakat Hoffman (2003), “kendisine odaklanan rol-alma”nın kendine has sınırlılıklara sahip olabileceğini belirtmektedir. Bireyin, bir başka kişinin yerini alması ve bireysel olarak kendi anılarına odaklanarak duygulanması durumunda o bir başkasına ait

duygudan, sıkıntıdan uzaklaşarak empatik tepkisi azalabilmektedir. Bu empatik tepkideki azalma “egoist eğilim” şeklinde tanımlanabilmektedir. Dolayısıyla “egoist eğilim” empatideki kırılmalığa işaret etmektedir. Bu iki çeşit rol-almaya ilişkin kombinasyon, empatik tepkiye güç vermektedir. Çünkü, kombinasyonda, “kendisine odaklanan rol-alma”daki duygusallık, “başkasına odaklanan rol-alma”nın güçlü dikkatini birleştirmektedir (ss. 54-59).

2.3. Saldırganlık

Türkçe "şiddet" sözcüğünün kökeni Arapça'ya dayanır. Arapça'da şiddet sözcüğü "sertlik, sert ve katı davranış, kaba kuvvet" anlamında kullanılmaktadır. İngilizce'de ise Latince kökenli "violence" sözcüğü "sert ya da acımasız kişilik, güç" anlamında kullanılmaktadır (Can, 2007).

Ayan (2007) şiddet ve saldırganlığın farklı olgular gibi değerlendirilmesine karşın, bu iki kavramın birbirinden bağımsız kavramlar olmadığı ifade eder. Ona göre şiddet, insanda doğal olarak var olan saldırganlık eğiliminin bireysel ya da toplumsal boyutta, başkalarına zarar verecek biçimde dışa vurulmasıdır. Şiddet, saldırganlık duygusunun sonucu olarak ortaya çıkan, başkasına zarar veren davranışlar olarak tanımlanabilir.

Terzioğlu ve ark. (2016) ise Beck'in şiddet olgusunu ele alırken niyete odaklandığını belirtir. Beck bir davranışın şiddet olarak değerlendirilebilmesi için, davranışı sergileyen kişinin bir başkasına zarar vermeyi amaçlaması gerektiğini savunur. Beck ayrıca saldırganlığın fiziksel ve psikolojik olmak üzere iki biçimde orta çıkabileceğini belirtir.

2.3.1. Saldırganlık Kuramları

İnsanların saldırgan davranışlarını konu edinen farklı kuramsal açıklamalar vardır. Bu kuramların saldırganlığın kökenlerine ilişkin açıklamaları ve saldırgan davranışlar sergilemenin, ileride ortaya çıkabilecek saldırganlığa etkisi konusundaki öngörülerini de nerede ise birbirine zıttır (Çetinkaya, 1991).

Woods ve Grant'a (2001) göre doğa bilimlerindekine benzer bir şekilde olayları ve olguları açıklama çabası, bilimin kendi serüveni içinde farklı nitelikler kazanmıştır. 20 yüzyılın başında hâkim olan klasik determinizmin yerini, olay ve olguları tek neden ve bu nedene bağlı sonuç anlayışı yerini birden çok faktörün karşılıklı etkileşimi ve bu

etkileşimin nasıl işlediği ve ne gibi sonuçlar doğurduğu sorularına cevap arayan yaklaşımların almaya başladığı görülür.

Beach (1955) İnsan ve hayvan davranışlarını açıklamaya yönelik çalışmalarda, Woods ve Grant (2001) tarafından vurgulanan tutumun gerekliliğine ilişkin görüş bildirmiştir. Beach'e göre bütün davranışların öğrenme ile ya da kalıtım ile açıklanması gerektiği yolundaki düşünce bütünü ile yanlıştır. Çünkü kalıtım ve çevre davranışlara etki eden faktörlerden yalnızca ikisidir. Oysa davranışın ortaya çıkmasında, kalıtım ve çevre faktörlerinden farklı başka etkenlerde söz konusu olabilmektedir (Fromm, 2016).

2.3.1.1. Sosyolojik Açıdan Saldırganlık

Sosyolojik kuramlar şiddet ve diğer suç niteliği taşıyan davranışları ele alırken bireyin içinde yaşadığı sosyo-kültürel çevre üzerine odaklanırlar. Bu kuramlara göre birey içinde yaşadığı alt kültürün değerlerini benimser ve değerlere uygun davranmaya yönelir. Ancak açıklamalar alt kültürlerin bireyler üzerindeki etkileri ile sınırlı değildir. Yoksulluk, eşitsizlik ve sosyal dışlanma gibi sosyal ve ekonomik unsurların da şiddet ve suç davranışının ortaya çıkışında etkili olduğu ifade edilir (Giddens, 2000).

Kızmaz (2006) Wolfgang ve Feraajuti'n "şiddet alt- kültürü" kuramının, şiddet davranışlarını kültürel temelde açıklayan ilk ve en kapsamlı kuramlardan biri olduğunu aktarır. Wolfgang ve Feraajuti; sorunların şiddet kullanılarak çözüldüğü kültürel değerlerin olduğu bölgelerde, şiddet alt-kültürünün var olduğunu ileri sürerler. Bu nedenle, şiddet pratiklerinin temelini kültürel yapının oluşturduğunu ifade ederler. Onlara göre kültürel yapı, bireyleri, problem çözme aracı olarak şiddet kullanmaya iter.

Edwin H. Sutherland'da (1949) şiddet ve suç davranışlarının bireyin içinde yaşadığı kültürel dokunun eseri olduğunu savunur. Sutherland'a göre şiddet ve diğer suç davranışları kültürel yapı içerisinde öğrenilir. Kültürel yapı içerisinde yer alan birincil gruplar şiddet davranışlarının öğrenildiği ana unsurdur. Sutherland'a göre kişi, suç normlarını benimseyen insanlarla birlik olarak suça yönelir. Sutherland bu durumu farklılaşmış birlik olarak tanımlar. Bu kurama göre insanlar ruhsal bir takım farklılıklara sahip oldukları için değil, farklı değerlere sahip birincil grupların üyesi oldukları için şiddet davranışı sergiler, suç işlerler. Kuram şiddet davranışlarının, tıpkı yasalara uyma davranışlarında olduğu gibi öğrenmenin sonucu olduğunu savunur (aktaran Giddens, 2000).

Kızmaz (2006) Şiddetin Sosyo-Kültürel Kaynakları Üzerine Sosyolojik Bir Yaklaşım adlı çalışmasında şiddetin ortaya çıkışındaki faktörlerin çeşitliliğine ilişkin görüşler bulunduğunu belirtir. Giddens (2000) şiddet davranışlarının her kültürde farklı şekilde değerlendirildiğini, kimi kültürlerde yüceltildiğini, kimilerinde ise suç olarak nitelendirildiğini belirtir. Aynı davranışa farklı kültürlerde farklı toplumsal tepkilerin verilmesinin, bireylerin şiddet pratiklerini belirlediğini savunur.

Fromm (2016) bu görüşleri destekler şekilde saldırganlığın ve şiddet davranışlarının bireyin çevresi ile etkileşiminin bir sonucu olduğunu ifade eder. Ona göre saldırganlık içgüdüsel değil, çevresel kaynaklardan beslenen bir olgudur. Fromm bireyin çevresi ile etkileşimin sadece model almaya bağlı olmadığını; sınırlı ekonomik kaynaklar, düşük gelir düzeyi, şiddet davranışlarını yücelten kültürel yapı ve model alma gibi birçok faktörün belirleyici olduğunu belirtir.

2.3.1.2. İçgüdü Kuramları

Fromm (2016, s.20) İçgüdü kuramlarının saldırganlığı, insan ve hayvanların doğuştan getirdikleri özelliklerinden biri olduğunu savunduklarını belirtir. Baron ve Byrne (1987), içgüdücü kuramın saldırganlığı, doğuştan gelen bir saldırganlık içgüdüsü ile açıklamaya çalıştığını aktarır. Kuram saldırganlığın açlık, susuzluk, cinsellik gibi içgüdüsel olduğunu savunur. Bu kurama göre, insanlar ve hayvanlar, kendilerini saldırgan davranışlarda bulunmaya eğilimli kılan bir saldırganlık içgüdüsü ile doğmaktadır. Saldırgan davranışların ortaya çıkmasına neden olan bu içgüdü ya da dürtüdür (aktaran Çetinkaya, 1991).

Saldırganlığı doğuştan donanımcı (Natürist) görüş açısından ele alan Freud (1959) konuya ilişkin görüşlerini ilk olarak 1932 yılında Albert Einstein'a yazdığı "Why War" adlı mektupta dile getirmiştir. Freud, Einstein'nin "insanlığın savaştan nasıl kurtulacağı" sorusuna cevap amaçlı yazdığı mektupta, saldırganlığın, ölüm içgüdüleri olarak adlandırdığı biyolojik temellere dayandığını ifade etmiştir. Saldırganlığın doğuştan gelen bir özellik olduğunu savunan Freud, savaşların ve şiddet davranışlarının sona ermesinin oldukça zor olduğunu belirtmiştir. Ancak yine de saldırganlık içtepilerinin ortaya konulmasına kültür ve toplumsallaşma yoluyla ket vurulabileceğine inanmıştır (Morgan, 2015).

Kirsh (2006) Sigmund Freud'un bütün saldırgan tavırların sebebini ölüm içgüdüsü denilen "Thanatos"a bağladığını aktarır. Ölüm içgüdüsü, öznenin kendisinden dışarıya

yöneltildiğinde saldırgan tavırlara sebep olur. Fakat Thanatos'un varlığı henüz bilimsel olarak kanıtlanamamıştır.

Erten ve Adalı (1996) Freud'un birinci içgüdüsel dürtü teorisinde saldırganlığın kendini koruma içgüdülerinin temelinde sayılmasını teklif ettiğini, tahripkârlık ve işkenceyi de bu içgüdü içinde kabul ederek, ortama hâkimiyette rol oynadığını öne sürdüğünü, böylece saldırganlıkta uyum eğiliminin birincil, yani doğuştan olduğuna inandığını ifade eder. Freud, ikinci içgüdüsel dürtü teorisinde ise saldırganlığın amacının, kendiliği (self) orijinal inorganik hale dönüştürmek amaçlı olarak kendini tahrip etmek olduğunu söylemiştir. Fromm'da (2016) Freud'un saldırganlığı, birinci içgüdüsel dürtü kuramında kendini koruma ile cinsel içgüdü arasındaki savaşımın sonucu olarak gördüğünü, ikinci içgüdüsel dürtü kuramında ise yaşam içgüdüsü ile ölüm içgüdüsü arasındaki savaşımın sonucu olarak değerlendirdiğini aktarmaktadır. Fromm, her iki açıklamanın da içgüdücü bir yaklaşım olduğunu belirtir.

“Doob ve Wood (1972) Freud'un saldırganlığı, doyum sağlayıncaya kadar tirmanan, açık ve susuzluk dürtüleri gibi doğuştan gelen bir dürtü olarak ele aldığını belirtmiştir. Freud'a göre, toplumun önemli işlevlerinden biri, saldırganlık dürtüsünü, spor, tartışma ve yarışmanın diğer biçimleri gibi, yapıcı ve sosyal açıdan kabul edilebilir kanallara yöneltebilmektir. Freud'un analizi doğruysa, saldırganlık dürtüsünü ifade etmenin bu dürtüyü azaltması beklenir. Ancak bu her zaman geçerli olmamaktadır. Bazen saldırganlıklarını ifade etmeye özendirilen öfkeli kişiler, öfkelerinin dağıldığını görmektedirler. Ancak bunun yanında, öfkeli olmadığı halde saldırganlık ifade etmeye özendirilen kişiler, daha fazla sakinleşmedikleri gibi daha da saldırgan hale gelebilmektedirler” (aktaran Gönenç, 2002, s.422).

K. Lorenz (2008) “Saldırganlığın Doğası Üzerine ” adlı kitabında şiddetin, çevreden gelen uyaranlara karşı bir tepki değil, insanın içinde gömülü ve serbest kalmaya çabalayan, potansiyel bir dürtü olduğunu savunmaktadır. Çetinkaya (1991) İçgüdü kuram temsilcilerinin saldırganlıkla ilgili görüşlerini ortaya attıkları dönemde henüz bilgisayar oyunlarının icat edilmediğini, bu nedenle kuram temsilcilerinin bu araçların saldırgan davranışlar üzerindeki etkisine dair görüşlerinin olmadığını belirtir. Ancak özellikle Freud'un saldırganlık kuramında önemli bir yer tutan 'boşalma' (catharsis) kavramına dayanarak, Freud'un şiddet içerikli bilgisayar oyunu oynamanın saldırgan davranışları azaltacağı yönünde bir yordamada bulunacağını söylemenin mümkün olduğunu ifade eder. Yani eğer saldırganlık potansiyel bir dürtü ise, şiddet içerikli oyunlar oynamak

kişide boşalım sağlar ve oyunu oynayan kişinin saldırganlık eğilimini azaltır. Kirsh (2006)'da içgüdü kuramının temel önermelerine dayanarak şiddet içerikli bilgisayar oyunu oynamanın, kişinin saldırganlık eğilimini azaltacak bir etkide bulunması gerektiğini savunur.

2.3.1.3. Nörobiyolojik Kuram

Atkinson ve arkadaşlarına (2012) göre, Nörobiyolojik kuram insan ve öteki türlerin davranışlarını beyin ve sinir sisteminin içinde oluşan elektriksel ve kimyasal olaylarla ilişkilendirme çabasıdır. Kuram saldırganlığı da insan ve hayvan organizmasının yapısal özellikleri ile açıklamaya çalışır. Bu kurama göre saldırgan davranışlar organizmanın farklı bölgelerindeki niteliklere göre belirlenir. Özellikle beynin saldırgan davranışların sergilenmesinde belirleyici olduğu düşüncesini savunur. Kocabaşoğlu ve Savrun (2000) şiddet davranışının nörobiyolojik temelini şu sözleri ile ifade etmektedir;

“Her türlü sosyal davranışın ve tabii ki şiddetin, prefrontal korteks-amigdala-hipotalamus üçgeninden işlediği düşüncesini işaret etmektedir. Bu diğer beyin bölgelerinin olaya katılmadığı anlamına gelememekle beraber, bu üçgenin diğer bölgelere göre daha ağırlıklı olarak işlev gösterdiğini düşündürmektedir” (Kocabaşoğlu ve Savrun, 2000, s.10).

Hayvanlarda saldırganlığın biyolojik temellerini konu edinen bazı araştırmalar, hayvanlarda hipotalamusun belirli bir bölgesinin elektrik ile orta şiddette uyarılmasının, öldürme ile sonuçlanan saldırgan davranışlara neden olduğunu bulgulamıştır (Atkinson ve ark., 2012).

Balcıoğlu (2000) Limbik sistemin bir parçası olan amigdaların, duyguların denetiminden sorumlu alanlar olduğunu ve amigdala bölgesinde lokalize olan bazı tümöral oluşumların aşırı agresyonlara yol açtığını belirtmektedir.

Erten ve Adalı (1996) tıpkı insanlarda olduğu gibi, sayıları az da olsa kurallara uymayan maymunlar görüldüğünü belirterek, bu antisosyal maymunların beyin omurilik sıvılarında, serotonin seviyesinin normalin altında olduğunu tespit edildiğini aktarmaktadır. Yine aynı makalede ABD Deniz Piyadeleri'nden aşırı şiddet sebebiyle ihraç edilenlerde ve Finlandiya'da çok şiddetli ve anlamsız cinayetler işlemiş olanlarda da serotonin azlığı görüldüğünü ifade etmektedirler.

Yakın zamanlarda yapılan araştırmalar, testosteron seviyesi yüksek insanların diğerlerine oranla daha fazla saldırganlık eğiliminde olduğunu göstermiştir. Yine maymunlar üzerinde yapılan bir araştırmada da testosteron seviyesi yüksek maymunların, diğerlerine göre daha saldırgan davranışlar sergiledikleri gözlenmiştir (Atkinson ve ark., 2012).

2.3.1.4. Kalıtım Kuramları

Kalıtım kuramları, saldırganlığın türün devamını sağlayan ve atalarımızdan miras olarak kalan ve doğuştan sahip olduğumuz bir eğilim olduğunu savunur. Leyha Usen'in, insan olgularının incelenmesinde tek yaklaşımın evrimci yaklaşım olduğu yolundaki temel önermesinin anlamı şudur: "Bir insanın içindeki ruhsal süreçleri, ancak ve ancak, o insanın evrim süreci içerisinde nasıl bugünkü durumuna geldiğini bilerek anlarız" (Atkinson ve ark., 2012)

Symons, evrimsel psikolojinin bilişsel ve diğer psikolojik mekanizmaların biyolojik kökenleriyle ilgilendiğini belirterek, evrimsel psikolojinin ardında yatan ana fikrin, tıpkı biyolojik mekanizmalar gibi, psikolojik mekanizmaların da doğal bir ayıklanma süreciyle milyonlarca yıl içinde gelişmiş olması gerektiğidir. Psikolojik bir mekanizmanın doğal ayıklanmayla geliştiğini söylemek, bu mekanizmanın genetik bir temeli olduğunu, geçmişte hayatta kalma ile ilgili bazı sorunların çözülmesinde ya da yeniden üretimin gerektirdiği değişikliklerin artışında yararını kanıtlamış olduğunu söylemektir (Atkinson ve ark., 2012).

Brewer ve Crano (1994) saldırganlığın, genetik yolla taşındığına dair birçok delil bulunduğunu öne sürerek, Rushton ve arkadaşları tarafından yapılan bir araştırmayı örnek verirler. Söz konusu araştırmada, aynı genetik yapıyı paylaşan tek yumurta ikizlerinde, saldırganlık oranının, çift yumurta ikizlerine göre daha benzer olduğu bulgulanmıştır. Brewer ve Crano (1994) Kalıtım kuramları dikkate alındığında bilgisayar oyunu ile bilgisayar oyun türü ile saldırganlık arasındaki ilişkiden ziyade çocukların saldırganlığa kalıtsal yatkınlıklarının dikkate alınması gerektiğini vurgular. Buradan yola çıkarak erkeklerin bilgisayar oyunlarında fiziksel saldırganlığının kızlardan daha fazla olmasının bekleneceğini söylerler.

2.3.1.5. Engellenme-Saldırganlık Kuramı

Engellenme-saldırganlık kuramına göre saldırganlık çevresel koşullardan kaynaklanan engellenmelere bir tepki olarak ortaya çıkmaktadır. Kişi ulaşmak istediği

belirlenmiş bir hedefe varma konusunda bir engellenme ile karşılaşması durumunda saldırgan davranışlar sergiler (Bilgi, 2005).

Kuramın başat temsilcilerinden olan Dollard, yaşayacağımız engellenmelerin ve kötü olayların, ilerideki davranışlarımızın saldırganca olmasına neden olacağını öne sürmüştür. Bu kurama göre bir takım hedeflerimize ulaşmamız engellendiği takdirde saldırgan davranışlar geliştirmeye başlarız (Sanderson, 2010).

Engellenme-saldırganlık kuramı şunu savunur: "Saldırgan davranışın meydana gelmesi her zaman engellenmenin varlığını öngörür ve buna karşıt olarak, engellenmenin var olması her zaman bir saldırganlık biçimine yol açar" (Fromm; 2016, s.98).

Köknel'e göre (2000) engelleme yapan etkenler organizmanın içinden ya da dışından gelebilir. İçten gelen etkenlerin başında bedensel ve ruhsal güçsüzlük, güvensizlik, kaygı, korku ve suçluluk duygusu yer alır. Dıştan gelen etkenler, doğal ve toplumsal ortamda bulunan engelleyici nitelik taşıyan koşullar ve olaylardır.

Dollard, Doob, Miller, Mowrer ve Sears tarafından ortaya atılan engellenme-saldırganlık kuramı dört sayılı öne sürmektedir:

- 1) Engellenme, saldırganlığa hazır bir durum yaratmaktadır.
- 2) Saldırganlık, engellenmenin kaçınılmaz bir sonucudur (yani, engellenme-saldırganlık bağı organizmada oluşmuş durumdadır).
- 3) Eğer saldırganlığın hedefi çok güçlüyse, saldırganlık ertelenir veya daha az güçlü hedeflere yönelir.
- 4) Saldırganlık, engellenmeden dolayı oluşan gerilimi düşürür ve daha sonra saldırganlığın ortaya çıkma olasılığı da bu şekilde düşer (Brewer ve Crano, 1994)

Morgan (2015) her hangi bir güdünün engellenmesinin, saldırganlığa neden olabileceğini savunur. Ona göre her zaman olmasa bile saldırganlık, çoğunlukla engellenme sonucu ortaya çıkar. Bu düşüncesini "Eğer bir çocuk bir şey ister ve bazı nedenlerden ötürü elde edemezse saldırganlık davranışı görülebilir" örneği ile desteklemeye çalışır.

Berkowitz (1962), engellenmenin saldırganlığa doğrudan yol açmadığını fakat bir tür saldırganlığa hazır olma durumu yarattığını söyler. Bu kurama göre kişinin engellenme duygusunu saldırganlık olarak dışa vurabilmesi için bir saldırganlık uyarana ihtiyacı vardır. Bu geleneksel olarak saldırganlıkla ilişkilendirilmiş nesnelere

(silah, bıçak) veya bir olay olabilir. Engellenme-saldırganlık kuramına göre; ekrandan yansıyan bazı uyaranlar, engellenme duygusu içerisinde olan kişi için uyaran rolü oynayarak, kişinin saldırganca davranma potansiyelini artırır (Kirsh, 2006).

Bass, engellenme-saldırganlık kuramının ilk ortaya atıldığı zaman önemli ölçüde kabul görmesine rağmen, bütün saldırgan davranışları açıklama gücüne sahip olmadığını savunur. Bass'a göre engellenmeye verilen önem, saldırgan davranışın ortaya çıkmasında etkili olan diğer faktörlerin (zararlı uyaranların) göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Oysa saldırgan davranışın ortaya çıkmasında engellenme kadar etkili olan başka faktörlerde olabilir. Bass'a göre "engellenme saldırganlığın öncellerinden yalnızca bir tanesidir ve en güçlü olanı da değildir" (Fromm, 2016, s.99).

Çetinkaya, engellenme saldırganlık kuramının içgüdücü temele dayandığını belirterek, bu kurama göre şiddet içerikli bilgisayar oyunları oynamanın, oyuncuda katartik bir etki yaratarak saldırganlık eğiliminde azalmaya neden olacağını savunur. Kirsh (2006) ise engellenme saldırganlık kuramının temel tezlerini dikkate alarak, şiddet içerikli bilgisayar oyunu oynayan çocuk ve gençlerin, oyun oynarken bir takım engellenme durumu yaşayacağı için saldırganlık eğiliminde artışın bekleneceğini, ancak bu görüşü savunmaya yetecek kadar kanıt bulunmadığını ifade etmektedir.

2.1.3.6. Uyarılma Aktarımı Kuramı

Uyarılma aktarımı kuramı, daha önceki bir olaydan kalan farkında olmadığımız uyarımın, farklı bir ortamdaki duygusal tepkilerin düzeyini arttırabileceğini savunmaktadır. Saldırganlık, daha önceki olaylardan kalan olumsuz uyarımların daha sonraki ortamlara aktarılmasının sonucu ortaya çıkan duygusal bir tepkidir (Brewer ve Crano, 1994).

Schacter, belirsiz fiziksel uyarımları yorumlamak için, çevredeki ipuçlarını araştırdığımızı ve bu ipuçlarına göre fiziksel durumu adlandırdığımızı savunmuştur. Brewer ve Crano (1994) Zillman'ın, Schacter'in kuramını genişleterek, belirli bir durumda (uyuşturucu, eylem veya bir olaydan ötürü) ortaya çıkan uyarılmanın daha sonraki durumlara aktarılabilceğini belirtmiştir. Bu bakış açısı ile bilgisayar oyunlarındaki şiddet sahneleri sonucu ortaya çıkan uyarılmanın, gelecekteki bir başka olayda daha saldırgan davranmamıza neden olabileceği söylenebilir (Bilgi, 2005).

2.1.3.7. Davranışçı Kuram

Davranışçı kuram doğrudan gözlenemeyen ve değiştirilemeyen zihinsel süreçlere gereğinden fazla önem verildiğini, bunun yerine gözlenebilen ve değiştirilebilen çevresel faktörlere önem verilmesi gerektiğini savunur. Davranışçılık kuramının önemli savunucularından Skinner bu kuramın babası olarak kabul edilir. Skinner determinist bir bakış açısı ile insanların özgür seçimler yapma şansları olmadığını, çevresel koşullara göre davranmak durumunda olduklarını belirtir.

Skinner duygu ve düşüncelerin varlığını kabul etmekle beraber, eylemlerimizi bu unsurların belirlediğini reddeder. Bunun yerine, gözlenebilir çevre ile davranış arasındaki neden-sonuç ilişkisine odaklanmak gerektiğini savunur (Corey, 2015).

Bu kuram saldırgan davranışların sergilenmesinde, kişinin saldırganca davranışlarının ardından çevreden alacağı tepkilerin belirleyici olduğunu savunur. Örneğin bir çocuk saldırganca bir davranış sergiler ve bunun sonucunda ödüllendirilirse ileride karşılaşacağı benzer bir durumda yine saldırganca davranacaktır. Davranışçı kuram diğer bütün davranışlar gibi saldırgan davranışların da uyaran-tepki bağı çerçevesinde geliştiğini savunur (Atkinson ve ark., 2012).

Açıkgöz (2014), davranışçı yaklaşıma yöneltelen eleştirileri, yalnızca gözlenebilir etkinlikler üzerinde durulması, öğrenmeyi U-T bağıının oluşmasına indirgeyerek problem çözme, karar verme, yaratıcılık gibi birçok karmaşık zihinsel sürecin görmezden gelinmesi, pekiştiricilerin işlevi, davranışı bağlamdan kopuk açıklamaya çalışmak, öğrenme sürecinde öğreneni edilgin olarak görmek ve hayvan deneylerinin sonuçlarını insana genellemek şeklinde sıralamaktadır (Açıkgöz, 2014).

2.1.3.8. Sosyal Öğrenme Kuramı

Albert Bandura 1960'larda, gözleme dayalı öğrenme ile klasik ve edimsel koşullanmayı birleştiren sosyal öğrenme kuramını geliştirmiştir (Corey, 2015). A. Bandura ve W. Mischel bu kuramın temel ve güncel öncüleridir. Bandura'ya göre öğrenmenin önemli bir boyutu başkalarının davranışlarını gözlemleyerek gerçekleşir. Örneğin annenin veya babanın öfkeli ve saldırgan davranışlarını gözleyen çocuklar da bu davranışları kazanabilir. Akranlarına, kardeşlerine saldırgan tavır ve davranışlar geliştirirler. Bireyin biliş yapısı ve düşünceleri, onun davranışlarını kontrol etmesini sağlar (Aydın, 2005).

Sosyal öğrenme kuramı katı davranışçılıktan dolayı öğrenme ya da gözlemleyerek öğrenmenin önemini vurgulaması bakımından ayrılır. Birçok davranış örüntüsü, başkalarının eylemlerini izleyerek ve bu eylemlerin o kişiler için doğurduğu sonuçları gözlemleyerek öğrenilir (Atkinson ve ark., 2012).

Skinner ve Pavlov, geleneksel katı davranışçı yaklaşımı esas alarak, öğrenmenin kişinin bulunduğu ortamdaki değişkenlere bağlı olarak aktif katılımı gerçekleştirildiğini savunurken, Bandura bunun daha karmaşık bir takım etkenlerle mümkün olabileceğini savunmuştur. Bandura, öğrenmenin gözleme yoluyla ve koşullanarak gerçekleştirilebileceğini savunmuştur. Geleneksel davranışçıların iddialarının aksine, davranışlarımızın hem hissi hem de kavrama yoluyla biçimlendiğini ve edindiğimiz davranışların bu yollarla şekil aldığını savunup "reciprocal determinizm" (karşılıklı determinizm) fikrini ortaya atmıştır (Harmening, 2010).

Corey'e (2015) göre sosyal öğrenme kuramı, davranışçılığın aksine öğrenme sürecinde bilişsel süreçlerin etkili olduğunu da ifade eder. Bu nedendir ki sosyal öğrenme kuramı davranışçılığın aksine kişilerin herhangi bir durumda nasıl davranacakları konusunda seçim yapma şansına sahip olduğunu savunur.

Bandura'ya göre gözleyerek öğrenme, bir kişinin diğer kişilerin etkinliklerini basit olarak taklit etmesinden farklıdır. Kişi çevresinde meydana gelen olayları izler ve bilişsel olarak işler, bu işlem sonunda da yeni bir davranış sergiler. Bandura gözlem yolu ile öğrenme ve taklit yolu ile öğrenme kavramlarının farklı olduğunu, birbirlerinin yerine kullanılmayacağını savunur. Ancak gözlem yolu ile öğrenmenin bazı durumlarda taklidi de içerebileceğini belirtir (Senemoğlu, 2012).

Aydın'a (2005) göre davranışçılığı esas alan sosyal öğrenme kuramı, insanların, davranışları itibarıyla olumlu geribildirim (ödül) aldıkları veya kendilerine çevre tarafından olumsuz geribildirim (ceza) yöneltmeyen davranışları tekrar etme, kazanma eğiliminde olduğu iddiasındadır.

Morgan (2015) öğrenme ve modeli örnek almanın, olumlu sosyal davranışların gelişiminde olduğu gibi, saldırganlık üzerinde de önemli bir etkisi olduğunu belirtir. Morgan'ın aktardığına göre, araştırmalar, saldırganlık davranışının ödüllendirilmesi ile tekrar meydana çıkma olasılığının arttığını göstermektedir. Bunun yanı sıra, belli durumlarda öğrenilmiş saldırganlık davranışı, başka durumlara da genellenip yayılabilir.

Sosyal öğrenme teorisine göre çocuklar ve ergenler başkalarının davranışlarını gözlemleyerek öğrenirler. Gözlemleyerek öğrenme; başkalarının sergilediği davranışları hatırlamaya ve taklit etmeye yönelik kavrama sürecini ifade eder (Kirsh, 2006).

Sosyal öğrenme kuramını ortaya atan Albert Bandura, saldırganlığın sadece yaşanan saldırganlık deneyimleriyle değil, başkalarına dikkat ederek öğrenildiğini ifade etmektedir. Diğer sosyal davranışlarda olduğu gibi saldırganlık davranışını da başkalarının yaşadığı olayları gözleyerek ve sonuçları değerlendirerek kazanırız. Çocuk bir toplulukta nasıl davranılacağını gözlemler ve daha sonra kendisi de aynı davranışta bulunur. Öğrenmeyle gerçekleşen bu davranış gösterme biçimi saldırganlık davranışı içinde geçerlidir. Çocuklar özellikle problemlerin saldırganlıkla çözümünü büyüklerinden ve akranlarından öğrenmektedirler (aktaran Güçkıran, 2008).

Bazı bilim insanları, saldırganlığın doğuştan var olan bir nitelik olduğunu kabul etmekle beraber, sosyal öğrenme kuramının vurguladığı çevresel faktörlerin saldırgan davranışın ortaya çıkmasında daha belirleyici olduğunu ifade ederler. Fromm (2016) öğrenmenin yüksek düzeydeki türlerin davranışlarında belirleyici olduğunu savunur. Fromm'a göre öğrenme kapasitesi güçlü olan türler, doğuştan getirdikleri davranış kalıplarından ziyade öğrendikleri davranışları sergilerler. Bu nedendir ki Fromm, insanın saldırgan davranışının temelinde, doğuştan getirilen özelliklerin değil, öğrenmenin belirleyici olduğunu ifade eder.

Bandura, öğrenmenin kavrayış kısmıyla olan ilgisini açıklamak için yaptığı "Bobo Doll" araştırmasının sonuçlarına dayanarak, gözlemlenerek edinilen davranışın ileride takındığımız tavırlara olan etkisinin çok büyük olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu bakış açısı ile, şiddet içerikli bilgisayar oyunlarının çocukları saldırgan davranışlar sergilemeye iteceği söylenebilir (Harmening, 2010).

2.3.1.9. Boşalma Kuramı (Catharsis Theory)

Atkinson ve arkadaşları (2012) bir dürtü olarak saldırganlık ile öğrenilmiş bir tepki olarak saldırganlık arasında ayırım yapmaya çalışan araştırmaların, çoğu kez katarsis (bir duyguyu yoğun biçimde yaşayarak gidermek) üzerinde odaklandıklarını belirtir.

Katarsis kuramına göre saldırganlık içgüdüselidir ve saldırganlığın ifade edilmesi boşalma (Catharsis) ve buna bağlı rahatlamaya neden olur. Saldırganlık davranışını sergileyen bireyin saldırganlık düzeyinde azalma olur. Tıpkı açlık, susuzluk ve cinsellik gibi temel dürtüleri doyurmaya yönelik eylemlerin, bu dürtülerin kişide yarattığı birikimi

azaltması ve rahatlama sağlaması gibi. Boşalma (catharsis) kuramına göre saldırgan davranışların sergilenmesinden sonra saldırganlık duygularında ve eylemlerinde bir azalmanın olması beklenir (Atkinson ve ark., 2012).

Katarsis kuramı, Freud'un içgüdücü kuramının Robert Singer tarafından 1970'li yıllarda uyarlanmış hali olarak da değerlendirilmektedir. Singer, şiddet içerikli medya görsellerinin ve bilgisayar oyunlarının saldırganlık eğilimini azaltacağını savunmuştur. Ona göre herkeste potansiyel olarak var olan saldırganlık eğilimi, bilgisayar oyunlarındaki karakterlere uygulanan sanal şiddet aracılığı ile dışa vurulur. Bu da oyunu oynayan kişinin iç gerginliğinin azalmasını sağlar. Böylece kişi oyun öncesindeki durumuna kıyasla daha az saldırgan davranışlar sergileme eğiliminde olur (Nielsen, Smith ve Tosca, 2009).

Bu yaklaşıma göre şiddet içerikli bilgisayar oyunu oynama, saldırganlık dürtüsünün ifade edilmesinin bir yolu olarak değerlendirilir ve oyun sonrasında oyuncunun saldırganlık duygularında ve eylemlerinde bir azalma görülmelidir. Boşalma (Catharsis) kuramının savunduğu bu düşünceleri test eden araştırmalar, saldırganlık düzeyinde beklenin aksine, azalma yerine artış olduğunu bulgulamışlardır (Atkinson ve ark. 2012).

2.3.1.10. Genel Duygusal Saldırganlık Modeli

Eroğlu (2009), genel duygusal saldırganlık modeline göre saldırganlık davranışının, uyarılma, etki ve biliş olmak üzere 3 önemli faktörünün olduğunu belirtmektedir. Bu kurama göre bu üç faktör birlikte ele alınmalıdır. "Bu şemada, uyarılma, saldırgan bir eylemi daha muhtemel kılacak olan psikolojik heyecan anlamına gelmektedir. Etki ise, bir eylemin elverişliliğine ya da elverişsizliğine yönelik değerlendirici parçası iken biliş, eylemin ifası ve sonuçları hakkında makul düşünceleri temsil etmektedir". Ekranda şiddet içerikli görüntülerin izlenmesi saldırganlık davranışı üzerinde, bu üç yolla etkili olmaktadır. Aynı zamanda, saldırgan ya da anti-sosyal bir tepkinin ortaya çıkma olasılığını da etkiler. Bu etki artış ya da azalma yönünde olabilir.

Genel duygusal saldırganlık modelinin temel önermelerini sınamak üzere yapılan araştırmalarda, kuramın görüşünü destekler sonuçlara ulaşılmıştır. Bu araştırmaların çoğunda "seçici maruz bırakma yaklaşımı" ile, sadece yoğun şiddet içerikli bilgisayar oyunlarının çocuklar ve gençler üzerindeki etkisi incelenmiş ve şiddet içerikli bilgisayar oyunu oynamanın, hem kısa vadede hem de uzun vadede saldırgan davranışlara neden

olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Hâlbuki Anderson ve arkadaşları 1995 yılında yaptıkları bir araştırmada "seçici maruz bırakma" yaklaşımını kullanmak yerine hem yoğun şiddet içerikli (oyunun amacının en yüksek düzeyde şiddet uygulamak olduğu) hem de "heyecan" dozu yüksek ancak sınırlı düzeyde şiddet içerikli (şiddet uygulamanın oyunun amacı olmadığı) bilgisayar oyunlarının çocuklar ve gençler üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Araştırma sonucunda yoğun şiddet içerikli bilgisayar oyunlarının saldırganlığı arttırdığı, sınırlı düzeyde şiddet içerikli, heyecan dozu yüksek bilgisayar oyunların ise saldırganlık eğilimini azalttığını bulmuşlardır (Vorderer ve Bryant, 2006).

İçgüdü, katarsis ve engellenme saldırganlık kuramları, ekranda izlenen şiddetin saldırganca duygu ve davranışları azaltıcı bir etki yapacağını savunurken; sosyal öğrenme kuramı, ipucu kuramı ve uyarılma hali aktarımı kuramı, şiddet içerikli bilgisayar oyunu oynamanın saldırgan davranışlarda bir artışa yol açacağına savunmaktadır (Çetinkaya, 1991). Ancak Kirsh (2006) engellenme saldırganlık kuramının, oyun sırasında birçok engellenme ile karşılaşan oyuncunun saldırganlık eğiliminde artışa neden olabileceğini vurgular. Yine de bu yönlü kanıtların yeterli olmadığını da belirtir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma çerçevesinde mevcut durumun tespit edilmesi hedeflendiğinden ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modelleri çerçevesinde hedeflenen, geçmişte var olmuş ya da günümüzde varlığı devam eden bir durumun var olduğu biçimi ile betimlenmesidir. Araştırma konusunu oluşturan şey, nesne ya da birey, kendine ait koşullarda ve olduğu şekli ile betimlenmeye çalışılır. Konuyu oluşturan bu nesne ya da bireylerin, herhangi bir biçimde değiştirilmesi, etkilenmesi çaba gösterilmesi söz konusu değildir (Karasar, 2014). Tarama modeline ait bir tür olan ilişkisel tarama modelinde ise, iki ve daha fazla değişken arasındaki birlikte değişimin varlığı ve/veya derecesi belirlenmeye çalışılır.

3.2. Evren ve Örneklem

Araştırma 2016 Temmuz - Eylül ayları arasında Oya Bahadır Yüksel Kliniğinde 3 ay yatılı olarak kalan 14- 17 yaş aralığındaki bağımlı hastalardan ve herhangi bir bağımlılık tedavisi görmeyen 14-17 yaş aralığındaki sağlıklı katılımcılardan meydana gelmektedir. Söz konusu evren içerisinde amaçlı örnekleme tekniği ile 50 bağımlı, 50 bağımlı olmayan birey seçilmiştir.

3.3. Veri Toplama Araçları

Araştırma verilerinin toplanmasında kullanılan anket formu 3 bölümden meydana gelmektedir. Bu bölümler sırası ile Sosyodemografik Bilgi Formu, Empatik Eğilim Ölçeği ve Saldırganlık Ölçeği'dir.

3.3.1. Sosyo-demografik Bilgi Formu

Söz konusu form araştırmacı tarafından geliştirilmiş olup, toplam 18 ifadeden meydana gelmektedir. Bu ifadeler; cinsiyet, yaş, eğitim, gelir düzeyi, anne ve babanın sağ olma durumu, anne ve babanın öz olma durumu, anne babanın medeni durumu, anne ve babanın boşandıktan sonraki durumu, anne ve baba öğrenim durumu, birlikte yaşanan kişi, gelir düzeyi, kardeş sayısı, evin mülkiyeti ve en uzun süre yaşanan yerleşim birimini sorgulamaktadır.

3.3.2. Empatik Eğilim Ölçeği

Empatik beceri, sosyal yaşamda hem kişiler arası iletişim kurmada hem de özellikle toplumsallaşma aşamasında öğrencilerin edinmesi gereken önemli bir kişilik özelliğidir. Bu özelliği ölçmek için ülkemizde Üstün Dökmen (Dökmen 1988). Tarafından iki ayrı ölçek geliştirilmiştir, Bunlardan biri Empatik Beceri, diğeri ise Empatik Eğilim Ölçekleridir. Empatik Eğilim Ölçeği kişilerin günlük yaşamda empati kurma potansiyellerini ölçmek amacıyla Dökmen (1988) tarafından geliştirilmiştir. Likert tipi beşli dereceleme ölçeği şeklinde yanıtlanan ölçekte yanıtlar “tamamen aykırı”dan “tamamen uygun”a doğru değişmektedir. Araca ilişkin güvenilirlik kanıtları ise test-tekrar test ve testi yarılama (tek-çift numaralı maddeler) yöntemiyle elde edilmiştir. Test-tekrar test güvenilirliği $r=0.82$ olarak saptanmıştır. Deneklerin tek ve çift maddelerden aldıkları puanlar arasındaki korelasyon ise $r=0.86$ 'dır (Dökmen 1988). Bu araştırma çerçevesinde yapılan güvenilirlik analizine göre ölçeğin güvenilirlik katsayıları kontrol grubu için 0,897 ve deney grubu için 0,823 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuçlar güvenilirlik düzeyinin yeterli olduğunu göstermektedir.

3.3.3. Saldırganlık Ölçeği

Saldırganlık Ölçeği, Buss ve Perry (1992) tarafından geliştirilmiştir. Saldırganlığı beş boyutta inceleyen ve benzeri testlere göre saldırganlığın nasıl yansıtıldığını da tanımlayan, pek çok çalışmada kullanılmış bu ölçek, bireylerin rahatça yanıtlayabileceği sistematik bir ölçektir. Kendini değerlendirme tekniğine dayanan ölçek, toplam 34 maddeden oluşturulmuştur.

Ölçek, 5'li likert tipinde geliştirilmiş olup; bireylerden, ölçekteki ifadelerin karakterlerine ne kadar uygun olduğunu; “Hiç Uygun Değil” den, “Tam Olarak Uygun” a kadar değerlendirmeleri istenmiştir (Can, 2002). Saldırganlık Ölçeği, yapılan faktör analizleri sonucunda; “fiziksel saldırganlık”, “sözel saldırganlık”, “öfke”, “düşmanlık” ve “dolaylı saldırganlık” olmak üzere beş alt ölçekten meydana getirilmiştir (Can, 2002). Test tekrar test korelasyonu güvenilirliği $r=0,482-0,760$, $p=0,000$; alt ölçekler test-tekrar-test güvenilirliği fiziksel saldırganlıkta $r=0,847$, sözel saldırganlıkta $r=0,696$; öfkede $r=0,746$; düşmanlıkta $r=0,810$; dolaylı saldırganlıkta $r=0,743$; toplam saldırganlıkta $r = 0,857$, $p = 0,000$ olup; yüksek düzeyde güvenilirlik elde edilmiştir (Can, 2002). Bu araştırma çerçevesinde yapılan güvenilirlik analizlerine göre “fiziksel saldırganlık”, “sözel saldırganlık”, “öfke”, “düşmanlık” ve “dolaylı saldırganlık” için deney grubunda

güvenirlik değerleri sırası ile 0.793, 0.901, 0.845 ve 0.817; kontrol grubunda ise sırası ile 0.786, 0.942, 0.841 ve 0.821'dir. Elde edilen bu sonuçlar ölçeğin güvenilirliğinin yüksek olduğunu göstermektedir.

3.3.4. Veri Toplama Araçlarının Uygulanması

Araştırma kapsamında veriler toplanırken bağımlı ergenler için klinikten uygulamanın yapılabilmesi için izin alınmış ve ayrıca uygulamaya katılmayı kabule den ergenler için (varsa) ailelerinin de iznine başvurulmuştur. Bu çerçevede ilgili ergenlere araştırmacı tarafından sorular okunmuş ve alınan yanıtlar veri formuna aktarılmıştır. Bağımlı olmayan ergenlerde ise gönüllü katılımcılara veri toplama formları dağıtılmış ve ilgili alanları yanıtlamaları talep edilmiştir.

3.4. Verilerin Analizi ve Yorumlanması

Araştırma verilerinin analizinde SPSS 23.00 kullanılmıştır. Kontrol ve test grubu verilerinin karşılaştırılmasında ki-kare testi uygulanmıştır. Empati eğilimi ve saldırganlık tutumlarının karşılaştırılmasında Pearson Korelasyon analizine başvurulmuştur. Bağımsız ikili grupların karşılaştırılmasında t-test, üç ve daha fazla bağımsız grupların karşılaştırılmasında ise ANOVA ve Post Hoc testlerinden Tukey Test kullanılmıştır. Elde edilen bulgular %95 güven aralığında, %5 anlamlılık düzeyinde değerlendirilmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE YORUM

4.1. Bağımlı ve Bağımlı Olmayan Grubun Karşılaştırmalı Sosyo-Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Bu bölümde deney ve kontrol grubuna ait sosyo-demografik bilgi formunda yer alan bilgiler üç ayrı tablo halinde verilmiştir. İki grup arasında ki-kare testi yapmak sureti ile sosyo-demografik özelliklerin farklılaşma durumu tespit edilmiştir.

Tablo 1. Bağımlı ve Bağımlı Olmayan Grubun Karşılaştırmalı Sosyo-Demografik Özellikleri-1

		Deney n=50		Kontrol n=50		Ki-kare	P
		Sayı	%	Sayı	%		
Cinsiyet	Kız			34	68	0.48	0.48
	Erkek	50	100	16	32		
Yaş	14	6	12	17	34	3.37	0.76
	15	11	22	12	24		
	16	33	66	12	24		
	17			9	18		
Eğitim	Okuryazar	7	14	2	4	2.82	0.42
	İlkokul mezunu	20	40	48	96		
	Ortaokul mezunu	22	44				
	Lise mezunu	1	2				
Gelir düzeyi	Düşük	21	42	29	58	1.09	0.89
	Orta	27	54	16	32		
	Yüksek	2	4	5	10		
Annenin sağ olma durumu	Sağ	48	96	48	96	0.08	0.77
	Sağ değil	2	4	2	4		
Babanın sağ olma durumu	Sağ	48	96	48	96	0.08	0.77
	Sağ değil	2	4	2	4		

Deney Grubu: Bağımlı Olan Bireyler, Kontrol Grubu: Bağımlı Olmayan Bireyler

Bağımlı gruptaki katılımcıların tamamı erkektir. Bağımlı olmayan grubun ise %68'i (34) kızlardan, %32'si (16) erkeklerden oluşmaktadır. Gruplar arasında cinsiyet açısından anlamlı bir farklılık saptanmamıştır ($p=0.48$; ki-kare=0.48).

Bağımlı gruptaki katılımcıların %12'si (6) 14, %22'si (11) 15, %66'sı (33) 16 yaşındadır. Bağımlı olmayan grubun ise %34'ü (17) 14, %24'ü (12) 15, %24'ü (12) 16, %18'i (9) 17 yaşındadır. Gruplar arasında yaş açısından anlamlı bir farklılık saptanmamıştır ($p=0.76$; ki-kare=3.37).

Bağımlı gruptaki katılımcıların %14'ü (7) okuryazar, %40'ı (20) ilkokul mezunu, %44'ü (22) ortaokul mezunu, %2'si (1) lise mezunudur. Bağımlı olmayan grubun ise %4'ü (2) okuryazar, %96'sı (48) ilkokul mezunudur. Gruplar arasında eğitim açısından anlamlı bir farklılık saptanmamıştır ($p=0.42$; ki-kare=2.82).

Bağımlı gruptaki katılımcıların %42'si (21) düşük, %54'ü (27) orta, %4'ü (2) yüksek gelir düzeyine sahiptir. Bağımlı olmayan grubun ise %58'i (29) düşük, %32'si (16) orta, %10'u (5) yüksek gelir düzeyine sahiptir. Gruplar arasında gelir düzeyi açısından anlamlı bir farklılık saptanmamıştır ($p=0.89$; ki-kare=1.09).

Bağımlı gruptaki katılımcıların %96'sının (48) annesi sağ, %4'ünün (2) annesi sağ değildir. Bağımlı olmayan grubun ise %96'sının (48) annesi sağ, %4'ünün (2) annesi sağ değildir. Gruplar arasında annenin sağ olma durumu açısından anlamlı bir farklılık saptanmamıştır ($p=0.28$; ki-kare=0.77).

Bağımlı gruptaki katılımcıların %96'sının (48) babası sağ, %4'ünün (2) babası sağ değildir. Bağımlı olmayan grubun ise %96'sının (48) babası sağ, %4'ünün (2) babası sağ değildir. Gruplar arasında babanın sağ olma durumu açısından anlamlı bir farklılık saptanmamıştır ($p=0.28$; ki-kare=0.77).

Tablo 2. Bağımlı ve Bağımlı Olmayan Grubun Karşılaştırmalı Sosyo-Demografik Özellikleri-2

		Deney n=50		Kontrol n=50		Ki-kare	P
		Sayı	%	Sayı	%		
Annenin öğrenim durumu	Okuryazar	9	18	2	4	9.27	0.86
	İlkokul	24	48	28	56		
	Ortaokul	11	22	11	22		
	Lise	6	12	7	15		
	Lisans			1	2		
	Lisansüstü			1	2		
Babanın öğrenim durumu	Okuryazar	9	18			5.93	0.75
	İlkokul	24	48	16	32		
	Ortaokul	10	20	18	36		
	Lise	7	14	14	28		
	Lisans			2	4		
Birlikte yaşanan kişi	Anne	7	14	1	2	6.52	0.37
	Baba	1	2				
	Diğer	3	6	1	2		
	Anne ve baba	39	78	48	96		
Kardeş sayısı	Kardeşim yok	2	4	1	2	77.72	0.30
	1	4	8	2	4		
	2	9	18	7	14		
	3	14	28	13	26		
	4	7	14	12	24		
	5	5	10	10	20		
	6	4	8	2	4		
	7	3	6	2	4		
	8			1	2		
	9	1	2				
	10	1	2				
Evin mülkiyeti	Evet	24	48	35	70	1.85	0.17
	Hayır	26	52	15	30		
En uzun süre yaşadığınız yerleşim birimi	Metropol	4	8	11	22	18.75	0.29
	İl	35	70	30	60		
	İlçe	10	20	6	12		
	Köy	1	2	3	6		

Deney Grubu: Bağımlı Olan Bireyler, Kontrol Grubu: Bağımlı Olmayan Bireyler

Bağımlı gruptaki katılımcıların %18'inin (9) annesi okuryazar, %48'inin (24) annesi ilkokul mezunu, %22'sinin (11) annesi ortaokul mezunu, %12'sinin (6) annesi lise mezunudur. Bağımlı olmayan grubun ise %4'ünün (2) annesi okuryazar, %56'sının (28) annesi ilkokul mezunu, %22'sinin (11) annesi ortaokul mezunu, %2'sinin (1) annesi lisans mezunu, %2'sinin (1) annesi lisansüstü mezunudur. Gruplar arasında annenin öğrenim durumu açısından anlamlı bir farklılık saptanmamıştır ($p=0.86$; $ki-kare=9.27$).

Bağımlı gruptaki katılımcıların %18'inin (9) babası okuryazar, %48'inin (24) babası ilkököl mezunu, %20'sinin (10) babası ortaokul mezunu, %14'ünün (7) babası lise mezunudur. Bağımlı olmayan grubun ise %32'sinin (16) babası ilkököl mezunu, %36'sının (18) babası ortaokul mezunu, %28'inin (14) babası lise mezunu, %4'ünün (2) babası lisans mezunudur. Gruplar arasında babanın öğrenim durumu açısından anlamlı bir farklılık saptanmamıştır ($p=0.75$; ki-kare=5.93).

Bağımlı gruptaki katılımcıların %14'ü (7) annesiyle, %2'si (1) babasıyla, %78'si (39) anne ve babasıyla, %6'sı (3) başka biriyle birlikte yaşamaktadır. Bağımlı olmayan grubun ise %2'si (1) annesiyle, %2'si (1) başka biriyle, %96'sı (48) anne ve babasıyla birlikte yaşamaktadır. Gruplar arasında birlikte yaşanan kişi açısından anlamlı bir farklılık saptanmamıştır ($p=0.37$; ki-kare=6.52).

Bağımlı gruptaki katılımcıların %8'i (4) 1 kardeş, %18'i (9) 2 kardeş, %28'i (14) 3 kardeş, %14'ü (7) 4 kardeş, %10'u (5) 5 kardeş, %8'i (4) 6 kardeş, %6'sı (3) 7 kardeş, %2'si (1) 9 kardeş, %2'si (1) kardeş sahibiyken %2'4'ü (2) kardeşe sahip değildir. Bağımlı olmayan grubun ise %4'ü (2) 1 kardeş, %14'ü (7) 2 kardeş, %26'sı (13) 3 kardeş, %24'ü (12) 4 kardeş, %20'si (10) 5 kardeş, %4'ü (2) 6 kardeş, %4'ü (2) 7 kardeş, %2'si (1) 8 kardeş sahibiyken %2'si (1) kardeş sahibi değildir. Gruplar arasında kardeş sayısı açısından anlamlı bir farklılık saptanmamıştır ($p=0.30$; ki-kare=77.72).

Bağımlı gruptaki katılımcıların %48'i (24) oturduğu evin sahibi, %52'si (26) oturduğu evin sahibi değildir. Bağımlı olmayan grubun ise %70'i (35) oturduğu evin sahibi, %30'u (15) oturduğu evin sahibi değildir. Gruplar arasında evin mülkiyeti açısından anlamlı bir farklılık saptanmamıştır ($p=0.17$; ki-kare=1.85).

Bağımlı gruptaki katılımcıların %8'i (4) en uzun süre metropolde, %70'i (35) en uzun süre ilde, %20'si (10) en uzun süre ilçede, %2'si (1) en uzun süre köyde yaşamıştır. Bağımlı olmayan grubun ise %22'si (11) en uzun süre metropolde, %60'ı (30) en uzun süre ilde, %12'si (6) en uzun süre ilçede, %6'sı (3) en uzun süre köyde yaşamıştır. Gruplar arasında en uzun süre yaşanan yerleşim birimi açısından anlamlı bir farklılık saptanmamıştır ($p=0.17$; ki-kare=1.85).

Tablo 3. Bağımlı ve Bağımlı Olmayan Grubun Sosyo-Demografik Özellikleri

		Deney n=50		Kontrol n=50	
		Sayı	%	Sayı	%
Annenin öz olma durumu	Öz	47	94	50	100
	Öz değil	3	6		
Babanın öz olma durumu	Öz	49	98	50	100
	Öz değil	1	2		
Anne babanın medeni durumu	Evli ve birlikteler	40	80	50	100
	Evli ama ayrı yaşıyorlar	1	2		
	Boşandılar	9	18		
Annenin boşandıktan sonraki durumu	Boşanmadı	39	78	50	100
	Bekâr	7	14		
	Evli	4	8		
Babanın boşandıktan sonraki durumu	Boşanmadı	40	80	50	100
	Bekâr	8	16		
	Evli	2	4		

Deney Grubu: Bağımlı Olan Bireyler, Kontrol Grubu: Bağımlı Olmayan Bireyler

Bağımlı gruptaki katılımcıların %94'ünün (47) annesi öz, %6'sının (3) annesi öz annesi değildir. Bağımlı olmayan grubun ise %100'ünün (50) annesi öz annesidir.

Bağımlı gruptaki katılımcıların %98'inin (49) babası öz, %2'sinin (1) babası öz babası değildir. Bağımlı olmayan grubun ise %100'ünün (50) babası öz babasıdır.

Bağımlı gruptaki katılımcıların %80'inin (40) anne babası evli ve birlikte yaşamakta, %2'sinin (1) anne babası evli ama ayrı yaşamakta, %18'inin (9) anne babası boşanmıştır. Bağımlı olmayan grubun ise %100'ünün (50) anne babası evli ve birlikte yaşamaktadır.

Bağımlı gruptaki katılımcıların %78'inin (39) annesi boşanmamış, %14'ünün (7) annesi boşandıktan sonra bekar kalmış, %8'inin (4) annesi boşandıktan sonra evlenmiştir. Bağımlı olmayan grubun ise %100'ünün (50) annesi boşanmamıştır.

Bağımlı gruptaki katılımcıların %80'ninin (40) babası boşanmamış, %16'sının (8) babası boşandıktan sonra bekar kalmış, %4'ünün (2) babası boşandıktan sonra evlenmiştir. Bağımlı olmayan grubun ise %100'ünün (50) babası boşanmamıştır.

Tüm gruplar arasında, bağımlı olmayan grubun tamamının anne ve babası öz olduğu, boşanmadığı ve de evli ve birlikte yaşadığından dolayı Ki-kare testi uygulanamamıştır.

4.2. Bağımlı ve Bağımlı Olmayan Grubun Empati Eğilimleri ve Saldırganlık Tutumlarının Karşılaştırılmasına İlişkin Bulgular

Tablo 4. Empati Eğilimlerinin Karşılaştırma Tablosu

	Deney n=50	Kontrol n=50	Ki-kare	P
Empati Eğilimi	3.18±0.65	3.30±0.39	596.32	0.04

Bağımlı gruptaki katılımcıların empati eğilimi puan ortalamaları 3.18±0.65 olarak hesaplanmıştır. Bununla birlikte bağımlı olmayan katılımcıların empati eğilimi puan ortalamaları 3.30±0.39'dur. Gruplar arasında empati eğilimi açısından anlamlı bir fark tespit edilmiştir ($p=0.03<0.05$; ki-kare=596.32). Bu bulguya göre bağımlı olmayan katılımcıların empati eğilimi bağımlı katılımcılardan anlamlı şekilde yüksektir.

Tablo 5. Saldırganlık Tutumlarının Karşılaştırma Tablosu

	Deney n=50	Kontrol n=50	Ki-kare	P
Fiziksel Saldırganlık	2.49±1.05	2.10±0.99	479.72	0.02
Sözel Saldırganlık	2.56±1.02	2.57±0.68	197.52	0.01
Öfke	2.58±0.82	2.67±0.65	358.94	0.03
Düşmanlık	2.61±0.93	2.40±0.80	257.99	0.04
Dolaylı Saldırganlık	2.11±0.64	2.19±0.67	130.91	0.03

Bağımlı gruptaki katılımcıların fiziksel saldırganlık puan ortalamaları 2.49±1.05 olarak hesaplanmıştır. Bununla birlikte bağımlı olmayan katılımcıların fiziksel saldırganlık puan ortalamaları 2.10±0.99'dur. Gruplar arasında fiziksel saldırganlık açısından anlamlı bir fark tespit edilmiştir ($p=0.02<0.05$; ki-kare=479.72). Bu bulguya göre bağımlı katılımcıların fiziksel saldırganlıkları bağımlı olmayan katılımcılardan anlamlı şekilde yüksektir.

Bağımlı gruptaki katılımcıların sözel saldırganlık puan ortalamaları 2.56±1.02 olarak hesaplanmıştır. Bununla birlikte bağımlı olmayan katılımcıların sözel saldırganlık puan ortalamaları 2.57±0.68'dir. Gruplar arasında sözel saldırganlık açısından anlamlı bir fark tespit edilmiştir ($p=0.01<0.05$; ki-kare=197.52). Bu bulguya göre bağımlı olmayan katılımcıların sözel saldırganlıkları bağımlı katılımcılardan anlamlı şekilde yüksektir.

Bağımlı gruptaki katılımcıların öfke puan ortalamaları 2.58±0.82 olarak hesaplanmıştır. Bununla birlikte bağımlı olmayan katılımcıların öfke puan ortalamaları 2.67±0.65'tir. Gruplar arasında öfke açısından anlamlı bir fark tespit edilmiştir

($p=0.03<0.05$; ki-kare=358.94). Bu bulguya göre bağımlı olmayan katılımcıların öfkeleri bağımlı katılımcılardan anlamlı şekilde yüksektir.

Bağımlı gruptaki katılımcıların düşmanlık puan ortalamaları 2.61 ± 0.93 olarak hesaplanmıştır. Bununla birlikte bağımlı olmayan katılımcıların düşmanlık puan ortalamaları 2.40 ± 0.80 'dir. Gruplar arasında düşmanlık açısından anlamlı bir fark tespit edilmiştir ($p=0.04<0.05$; ki-kare=257.99). Bu bulguya göre bağımlı katılımcıların düşmanlıkları bağımlı olmayan katılımcılardan anlamlı şekilde yüksektir.

Bağımlı gruptaki katılımcıların dolaylı saldırganlık puan ortalamaları 2.11 ± 0.64 olarak hesaplanmıştır. Bununla birlikte bağımlı olmayan katılımcıların dolaylı saldırganlık puan ortalamaları 2.19 ± 0.67 'dir. Gruplar arasında dolaylı saldırganlık açısından anlamlı bir fark tespit edilmiştir ($p=0.03<0.05$; ki-kare=130.91). Bu bulguya göre bağımlı olmayan katılımcıların dolaylı saldırganlıkları bağımlı katılımcılardan anlamlı şekilde yüksektir.

4.3. Empati Eğilimi ve Saldırganlık Arasındaki Korelasyonlara Yönelik Bulgular

Tablo 6. Bağımlı Katılımcılarda Empati Eğilimi ve Saldırganlık Tutumu İlişkisi

	1	2	3	4	5	6
1. Fiziksel Saldırganlık	-	-.66**	-.74**	-.67**	-.49**	-.47**
2. Sözel Saldırganlık		-	-.73**	-.68**	-.46**	-.40**
3. Öfke			-	-.73**	-.54**	-.45**
4. Düşmanlık				-	-.56**	-.53**
5. Dolaylı Saldırganlık					-	-.31*
6. Empati Eğilimi						-

** $p<0.01$; * $p<0.05$ düzeyinde anlamlıdır.

Fiziksel saldırganlık ile empati eğilimi arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($r=0.47$; $p=0.00$). Bu ilişki zayıf düzeyde ve negatif yöndedir.

Sözel saldırganlık ile empati eğilimi arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($r=0.40$; $p=0.00$). Bu ilişki zayıf düzeyde ve negatif yöndedir.

Öfke ile empati eğilimi arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($r=0.45$; $p=0.00$). Bu ilişki zayıf düzeyde ve negatif yöndedir.

Düşmanlık ile empati eğilimi arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($r=0.53$; $p=0.00$). Bu ilişki orta düzeyde ve negatif yöndedir.

Dolaylı saldırganlık ile empati eğilimi arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($r=0.30$; $p=0.00$). Bu ilişki zayıf düzeyde ve negatif yöndedir.

Tablo 7. Bağımlı Olmayan Katılımcılarda Empati Eğilimi ve Saldırganlık Tutumu İlişkisi

	1	2	3	4	5	6
1.Fiziksel Saldırganlık	-	-.45**	-.52**	-.42**	-.55**	-.04
2.Sözel Saldırganlık		-	-.68**	-.47**	-.35*	-.03
3.Öfke			-	-.55**	-.46**	-.29*
4.Düşmanlık				-	-.34*	-.24
5.Dolaylı Saldırganlık					-	-.20
6.Empati Eğilimi						-

** $p < 0.01$; * $p < 0.05$ düzeyinde anlamlıdır.

Dolaylı saldırganlık ile empati eğilimi arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($r=0.04$; $p=0.78$).

Sözel saldırganlık ile empati eğilimi arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($r=0.03$; $p=0.80$).

Öfke ile empati eğilimi arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($r=0.29$; $p=0.04$). Bu ilişki zayıf düzeyde ve negatif yöndedir.

Düşmanlık ile empati eğilimi arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($r=0.24$; $p=0.09$).

Dolaylı saldırganlık ile empati eğilimi arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($r=0.20$; $p=0.16$).

4.4. Bağımlı Grup İçin Sosyo-Demografik Özelliklerin Empati Eğilimi ve Saldırganlık Üzerindeki Etkisine İlişkin Bulgular

Tablo 8. Yaşa İlişkin Yapılan ANOVA Testi

	N	Ortalama	Std. Sapma	F	P	Fark
Fiziksel Saldırganlık						
14	6	2.22	1.44			
15	11	2.28	1.04	.586	.56	
16	33	2.60	.99			
Toplam	50	2.49	1.05			
Sözel Saldırganlık						
14	6	1.63	.58			
15	11	2.23	.82	4.981	.01	3>1
16	33	2.84	1.02			
Toplam	50	2.56	1.02			
Öfke						
14	6	2.09	.93			
15	11	2.24	.62	3.08	.05	
16	33	2.77	.81			
Toplam	50	2.57	.82			
Düşmanlık						
14	6	2.33	1.47			
15	11	2.07	.56	3.36	.04	3>1
16	33	2.83	.85			3>2
Toplam	50	2.60	.93			
Dolaylı Saldırganlık						
14	6	1.70	.502			
15	11	1.85	.544	3.42	.04	3>1
16	33	2.26	.641			
Toplam	50	2.10	.637			
Empati Eğilimi						
14	6	3.11	1.16			
15	11	2.75	.58	3.59	.03	3>2
16	33	3.33	.49			
Toplam	50	3.18	.65			

Yaş ile değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenebilmesi amacıyla yapılan ANOVA testi sonucunda oluşan tabloya göre, yaşın sözel saldırganlık, düşmanlık, dolaylı saldırganlık ve empati eğilimi değişkenlerine anlamlı bir etkisi vardır. Sözel saldırganlıkta, 16 yaşındaki katılımcıların ortalaması 15 yaşındaki katılımcıların ortalamasından anlamlı bir şekilde yüksektir. Düşmanlıkta, 16 yaşındaki katılımcıların ortalaması 14 ve 15 yaşındaki katılımcıların ortalamalarından anlamlı bir şekilde yüksektir. Dolaylı saldırganlıkta, 16 yaşındaki katılımcıların ortalaması 15 yaşındaki katılımcıların ortalamasından anlamlı bir şekilde yüksektir. Empati eğiliminde ise 16

yaşındaki katılımcıların ortalaması 15 yaşındaki katılımcıların ortalamasından anlamlı bir şekilde yüksektir.

Tablo 9. Eğitim Durumuna İlişkin Yapılan ANOVA Testi

	N	Ortalama	Std. Sapma	F	P	Fark
Fiziksel Saldırganlık						
Okuryazar	7	1.75	.67			
İlkokul mezunu	20	2.67	1.20	2.13	.13	
Ortaokul mezunu	22	2.51	.93			
Toplam	49	2.47	1.05			
Sözel Saldırganlık						
Okuryazar	7	1.77	.50			
İlkokul mezunu	20	2.47	1.02	3.48	.04	3>1
Ortaokul mezunu	22	2.87	1.03			
Toplam	49	2.55	1.02			
Öfke						
Okuryazar	7	1.97	.65			
İlkokul mezunu	20	2.49	.77	2.93	.06	
Ortaokul mezunu	22	2.79	.83			
Toplam	49	2.55	.81			
Düşmanlık						
Okuryazar	7	2.00	.54			
İlkokul mezunu	20	2.56	.97	2.37	.10	
Ortaokul mezunu	22	2.85	.942			
Toplam	49	2.61	.941			
Dolaylı Saldırganlık						
Okuryazar	7	1.60	.20			
İlkokul mezunu	20	2.21	.72	2.98	.06	
Ortaokul mezunu	22	2.20	.57			
Toplam	49	2.12	.63			
Empati Eğilimi						
Okuryazar	7	2.93	.89			
İlkokul mezunu	20	3.18	.72	.56	.57	
Ortaokul mezunu	22	3.23	.50			
Toplam	49	3.17	.65			

Eğitim durumu ile değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenebilmesi amacıyla yapılan ANOVA testi sonucunda oluşan tabloya göre, eğitim durumunun sözel saldırganlık değişkenine anlamlı bir etkisi vardır. Sözel saldırganlıkta, ortaokul mezunu olan katılımcıların ortalaması okuryazar olan katılımcılardan anlamlı bir şekilde yüksektir.

Tablo 10. Annenin Sağ Olma Durumuna İlişkin Yapılan T-test

	N	Ortalama	Std. Sapma	F	P
Fiziksel Saldırganlık					
Sağ	48	2.51	1.06	1.798	.51
Sağ değil	2	2.00	.53		
Sözel Saldırganlık					
Sağ	48	2.57	1.03	.64	.71
Sağ değil	2	2.30	.70		
Öfke					
Sağ	48	2.59	.83	5.59	0.00
Sağ değil	2	2.14	0.00		
Düşmanlık					
Sağ	48	2.63	.93	2.93	.27
Sağ değil	2	1.90	.14		
Dolaylı Saldırganlık					
Sağ	48	2.12	.64	4.53	0.00
Sağ değil	2	1.80	0.00		
Empati Eğilimi					
Sağ	48	3.18	.66	1.35	.97
Sağ değil	2	3.20	.28		

Annenin sağ olma durumu ile değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenebilmesi amacıyla yapılan T-test sonucunda oluşan tabloya göre, annenin sağ olma durumunun öfke ve dolaylı saldırganlık değişkenlerine anlamlı bir etkisi vardır. Öfke ve dolaylı saldırganlık değişkenlerinin her ikisinde de annesi sağ olan katılımcıların ortalaması, annesi sağ olmayan katılımcılardan daha yüksektir.

Tablo 11. Babanın Sağ Olma Durumuna İlişkin Yapılan T-test

	N	Ortalama	Std. Sapma	F	P
Fiziksel Saldırganlık					
Sağ	48	2.54	1.04	3.71	.08
Sağ değil	2	1.25	.17		
Sözel Saldırganlık					
Sağ	48	2.57	1.03	1.11	.61
Sağ değil	2	2.20	.56		
Öfke					
Sağ	48	2.60	.83	1.99	.32
Sağ değil	2	2.00	.40		
Düşmanlık					
Sağ	48	2.61	.95	4.15	.12
Sağ değil	2	2.40	0.00		
Dolaylı Saldırganlık					
Sağ	48	2.12	.64	1.69	.25
Sağ değil	2	1.60	.28		
Empati Eğilimi					
Sağ	48	3.20	.64	.49	.13
Sağ değil	2	2.50	.42		

Babanın sağ olma durumu ile değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenebilmesi amacıyla yapılan T-test sonucunda oluşan tabloya göre, babanın sağ olma durumunun herhangi bir değişkene anlamlı bir etkisi yoktur.

Tablo 12. Annenin Öz Olma Durumuna İlişkin Yapılan T-test

	N	Ortalama	Std. Sapma	F	P
Fiziksel Saldırganlık					
Öz	47	2.52	1.07	3.49	.33
Öz değil	3	1.91	.40		
Sözel Saldırganlık					
Öz	47	2.57	1.04	1.38	.87
Öz değil	3	2.46	.57		
Öfke					
Öz	47	2.56	.82	.06	.77
Öz değil	3	2.71	.98		
Düşmanlık					
Öz	47	2.64	.94	3.05	.30
Öz değil	3	2.06	.30		
Dolaylı Saldırganlık					
Öz	47	2.12	.65	4.97	.04
Öz değil	3	1.86	.11		
Empati Eğilimi					
Öz	47	3.17	.66	2.94	.92
Öz değil	3	3.21	.20		

Annenin öz olma durumu ile değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenebilmesi amacıyla yapılan T-test sonucunda oluşan tabloya göre, annenin öz olma durumunun dolaylı saldırganlık değişkenine anlamlı bir etkisi vardır. Bu değişkende annesi, öz olan katılımcıların ortalaması öz olmayanlara göre daha yüksektir.

Tablo 13. Birlikte Yaşanan Kişiye İlişkin Yapılan ANOVA Testi

	N	Ortalama	Std. Sapma	F	P
Fiziksel Saldırganlık					
Anne	7	1.80	.65		
Diğer	3	2.41	.85		
Anne ve Baba	39	2.63	1.09	1.93	.16
Toplam	49	2.50	1.05		
Sözel Saldırganlık					
Anne	7	2.54	.78		
Diğer	3	2.46	1.20		
Anne ve Baba	39	2.56	1.08	.01	.99
Toplam	49	2.55	1.03		
Öfke					
Anne	7	2.38	.55		
Diğer	3	2.90	.59		
Anne ve Baba	39	2.55	.86	.41	.66
Toplam	49	2.55	.81		
Düşmanlık					
Anne	7	2.77	.81		
Diğer	3	2.66	.70		
Anne ve Baba	39	2.57	.99	.12	.88
Toplam	49	2.61	.94		
Dolaylı Saldırganlık					
Anne	7	1.97	.50		
Diğer	3	2.80	1.11		
Anne ve Baba	39	2.08	.61	1.94	.15
Toplam	49	2.11	.64		
Empati Eğilimi					
Anne	7	3.13	.48		
Diğer	3	3.38	.37		
Anne ve Baba	39	3.17	.70	.16	.85
Toplam	49	3.17	.65		

Birlikte yaşanan kişi ile değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenebilmesi amacıyla yapılan ANOVA testi sonucunda oluşan tabloya göre, birlikte yaşanan kişinin herhangi bir değişkene anlamlı bir etkisi yoktur.

Tablo 14. Kardeş Sayısına İlişkin Yapılan ANOVA Testi

	N	Ortalama	Std. Sapma	F	P	Fark
Fiziksel Saldırganlık						
Kardeşim yok	2	2.37	1.06			
1	4	1.37	.36			
2	9	3.05	1.36			
3	14	2.73	1.08			
4	7	2.30	.64	1.86	.10	
5	5	1.65	.33			
6	4	2.37	.79			
7	3	2.70	1.09			
Toplam	48	2.45	1.04			
Sözel Saldırganlık						
Kardeşim yok	2	2.30	.14			
1	4	1.90	.66			
2	9	2.91	1.20			
3	14	2.92	1.06			
4	7	2.22	.72	1.69	.14	
5	5	1.52	.36			
6	4	2.60	.74			
7	3	2.80	1.50			
Toplam	48	2.52	1.02			
Öfke						
Kardeşim yok	2	2.50	1.11			
1	4	2.42	1.02			
2	9	2.87	.94			
3	14	2.75	.91			
4	7	2.46	.54	1.12	.37	
5	5	1.71	.20			
6	4	2.46	.55			
7	3	2.71	.85			
Toplam	48	2.56	.82			
Düşmanlık						
Kardeşim yok	2	2.50	.70			
1	4	1.95	.66			
2	9	3.33	1.22			3>2
3	14	2.75	.84			3>6
4	7	2.77	.79	2.60	.02	3>7
5	5	1.56	.26			4>6
6	4	2.30	.25			5>6
7	3	2.46	.70			
Toplam	48	2.60	.93			
Dolaylı Saldırganlık						
Kardeşim yok	2	1.60	.28			
1	4	1.50	.34			
2	9	2.28	.61			
3	14	2.15	.79			
4	7	2.42	.46	1.54	.18	
5	5	1.68	.17			
6	4	2.15	.30			
7	3	2.13	.80			
Toplam	48	2.09	.62			
Empati Eğilimi						
Kardeşim yok	2	3.85	.07			
1	4	3.07	.26			1>6
2	9	3.63	.55			1>8
3	14	2.98	.80			3>4
4	7	3.22	.57	2.44	.03	3>6
5	5	2.62	.53			3>8
6	4	3.55	.17			6>7
7	3	2.70	.21			8>7
Toplam	48	3.17	.66			

Kardeş sayısı ile değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenebilmesi amacıyla yapılan ANOVA testi sonucunda oluşan tabloya göre, kardeş sayısının düşmanlık ve empati eğilimi değişkenlerine anlamlı bir etkisi vardır. Düşmanlıkta, iki kardeşi olan katılımcıların ortalaması bir, beş ve altı kardeşi olan katılımcıların ortalamalarından anlamlı bir şekilde yüksek, üç ve dört kardeşi olan katılımcıların ortalamaları da beş kardeşi olan katılımcıların ortalamasından anlamlı bir şekilde yüksektir. Empati eğiliminde, kardeşi olmayan katılımcıların ortalaması beş ve yedi kardeşi olan katılımcıların ortalamalarından anlamlı bir şekilde yüksek, iki kardeşi olan katılımcıların ortalaması üç, beş ve yedi kardeşi olan katılımcıların ortalamalarından anlamlı bir şekilde yüksek, beş ve yedi kardeşi olan katılımcıların ortalamaları da altı kardeşi olan katılımcıların ortalamalarından anlamlı bir şekilde yüksektir.

Tablo 15. Annenin Öğrenim Durumuna İlişkin Yapılan ANOVA Testi

	N	Ortalama	Std. Sapma	F	P	Fark
Fiziksel Saldırganlık						
Okur-yazar	9	1.88	.86			
İlkokul	24	2.75	1.07			
Ortaokul	11	2.61	1.20	1.85	.15	
Lise	6	2.12	.50			
Toplam	50	2.49	1.05			
Sözel Saldırganlık						
Okur-yazar	9	2.02	.79			
İlkokul	24	2.69	1.08			
Ortaokul	11	2.72	.93	1.07	.37	
Lise	6	2.56	1.15			
Toplam	50	2.56	1.02			
Öfke						
Okur-yazar	9	2.00	.63			
İlkokul	24	2.72	.86			
Ortaokul	11	2.93	.72	3.24	.03	2>1
Lise	6	2.19	.63			3>1
Toplam	50	2.57	.82			
Düşmanlık						
Okur-yazar	9	2.02	.59			
İlkokul	24	2.70	.91			
Ortaokul	11	3.00	1.02	2.21	.09	
Lise	6	2.36	.95			
Toplam	50	2.60	.93			
Dolaylı Saldırganlık						
Okur-yazar	9	1.68	.48			
İlkokul	24	2.21	.69			
Ortaokul	11	2.32	.58	2.35	.08	
Lise	6	1.90	.43			
Toplam	50	2.10	.63			
Empati Eğilimi						
Okur-yazar	9	2.71	.53			
İlkokul	24	3.13	.69			
Ortaokul	11	3.60	.39	3.79	.02	3>1
Lise	6	3.28	.58			3>2
Toplam	50	3.18	.65			

Annenin öğrenim düzeyi ile değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenebilmesi amacıyla yapılan ANOVA testi sonucunda oluşan tabloya göre, annenin öğrenim düzeyinin öfke ve empati eğilimi değişkenlerine anlamlı bir etkisi vardır. Öfkede, annesi ilkokul ve ortaokul mezunu olan katılımcıların ortalamaları annesi okuryazar olan katılımcıların ortalamasından anlamlı bir şekilde yüksektir. Empati eğiliminde, annesi lise mezunu olan katılımcıların ortalaması annesi okuryazar olan ve ilkokul mezunu olan katılımcıların ortalamalarından anlamlı bir şekilde yüksektir.

Tablo 16. Babanın Öğrenim Durumuna İlişkin Yapılan ANOVA Testi

	N	Ortalama	Std. Sapma	F	P
Fiziksel Saldırganlık					
Okur-yazar	9	2.08	1.03		
İlkokul	24	2.55	1.08		
Ortaokul	10	2.52	.98	.59	.62
Lise	7	2.73	1.13		
Toplam	50	2.49	1.05		
Sözel Saldırganlık					
Okur-yazar	9	2.02	.91		
İlkokul	24	2.54	.98		
Ortaokul	10	3.10	1.01	1.86	.15
Lise	7	2.57	1.09		
Toplam	50	2.56	1.02		
Öfke					
Okur-yazar	9	2.26	.81		
İlkokul	24	2.50	.84		
Ortaokul	10	2.98	.72	1.32	.28
Lise	7	2.63	.84		
Toplam	50	2.57	.82		
Düşmanlık					
Okur-yazar	9	2.02	.55		
İlkokul	24	2.56	.95		
Ortaokul	10	3.04	.65	2.29	.09
Lise	7	2.88	1.26		
Toplam	50	2.60	.93		
Dolaylı Saldırganlık					
Okur-yazar	9	1.86	.48		
İlkokul	24	2.24	.75		
Ortaokul	10	2.12	.47	.93	.43
Lise	7	1.94	.52		
Toplam	50	2.10	.63		
Empati Eğilimi					
Okur-yazar	9	2.93	.54		
İlkokul	24	3.08	.73		
Ortaokul	10	3.35	.39	1.76	.17
Lise	7	3.57	.64		
Toplam	50	3.18	.65		

Babannın öğrenim düzeyi ile değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenebilmesi amacıyla yapılan ANOVA testi sonucunda oluşan tabloya göre, babannın öğrenim düzeyinin herhangi bir değişkene anlamlı bir etkisi yoktur.

Tablo 17. Gelir Düzeyine İlişkin Yapılan ANOVA Testi

	N	Ortalama	Std. Sapma	F	P	Fark
Fiziksel Saldırganlık						
Düşük	21	2.23	1.08			
Orta	27	2.57	.96	2.97	.06	
Yüksek	2	4.00	.70			
Toplam	50	2.49	1.05			
Sözel Saldırganlık						
Düşük	21	2.45	1.06			
Orta	27	2.60	1.01	.51	.60	
Yüksek	2	3.20	.56			
Toplam	50	2.56	1.02			
Öfke						
Düşük	21	2.39	.79			
Orta	27	2.66	.85	1.43	.25	
Yüksek	2	3.28	0.00			
Toplam	50	2.57	.82			
Düşmanlık						
Düşük	21	2.53	.90			
Orta	27	2.65	.99	.13	.87	
Yüksek	2	2.80	.28			
Toplam	50	2.60	.93			
Dolaylı Saldırganlık						
Düşük	21	1.80	.47			
Orta	27	2.32	.67	4.54	.01	2>1
Yüksek	2	2.30	.42			
Toplam	50	2.10	.63			
Empati Eğilimi						
Düşük	21	3.19	.61			
Orta	27	3.12	.67	1.01	.37	
Yüksek	2	3.80	.56			
Toplam	50	3.18	.65			

Gelir düzeyi ile değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenebilmesi amacıyla yapılan ANOVA testi sonucunda oluşan tabloya göre, gelir düzeyinin dolaylı saldırganlık değişkenine anlamlı bir etkisi vardır. Dolaylı saldırganlıkta, orta düzeyde geliri olan katılımcıların ortalaması düşük düzeyde geliri olan katılımcıların ortalamasından anlamlı bir Şekilde yüksektir.

Tablo 18. Evin Mülkiyetine İlişkin Yapılan T-test

	N	Ortalama	Std. Sapma	F	P
Fiziksel Saldırganlık					
Evet	24	2.92	1.03	2.04	0.00
Hayır	26	2.08	.90		
Sözel Saldırganlık					
Evet	24	2.99	.94	.11	0.00
Hayır	26	2.16	.94		
Öfke					
Evet	24	2.83	.71	1.04	.03
Hayır	26	2.33	.85		
Düşmanlık					
Evet	24	3.04	.98	4.31	0.00
Hayır	26	2.20	.67		
Dolaylı Saldırganlık					
Evet	24	2.28	.47	3.44	.06
Hayır	26	1.94	.73		
Empati Eğilimi					
Evet	24	3.35	.66	.10	.07
Hayır	26	3.02	.60		

Evin mülkiyeti ile değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenebilmesi amacıyla yapılan T-testi sonucunda oluşan tabloya göre, evin mülkiyetinin fiziksel saldırganlık, sözel saldırganlık, öfke ve düşmanlık değişkenlerine anlamlı bir etkisi vardır. Fiziksel saldırganlık, sözel saldırganlık, öfke ve düşmanlık değişkenlerinin hepsinde, evin mülkiyeti kendilerinde olan katılımcıların ortalamaları evin mülkiyeti kendilerinde olmayan katılımcılardan daha yüksektir.

Tablo 19. En Uzun Süre Yaşanan Yerleşim Birimine İlişkin Yapılan ANOVA Testi

	N	Ortalama	Std. Sapma	F	P
Fiziksel Saldırganlık					
Metropol	4	2.21	.98		
İl	35	2.45	1.07	.38	.68
İlçe	10	2.72	1.09		
Toplam	49	2.49	1.06		
Sözel Saldırganlık					
Metropol	4	2.85	.91		
İl	35	2.48	.98	.37	.69
İlçe	10	2.72	1.29		
Toplam	49	2.55	1.03		
Öfke					
Metropol	4	2.64	.87		
İl	35	2.61	.83	.15	.86
İlçe	10	2.45	.88		
Toplam	49	2.58	.83		
Düşmanlık					
Metropol	4	2.90	.90		
İl	35	2.60	.89	.18	.83
İlçe	10	2.60	1.13		
Toplam	49	2.62	.93		
Dolaylı Saldırganlık					
Metropol	4	2.55	.57		
İl	35	2.04	.57	1.25	.29
İlçe	10	2.20	.85		
Toplam	49	2.11	.64		
Empati Eğilimi					
Metropol	4	3.61	.16		
İl	35	3.13	.60	.94	.39
İlçe	10	3.18	.90		
Toplam	49	3.18	.65		

En uzun süre yaşanan yerleşim birimi ile değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenebilmesi amacıyla yapılan ANOVA testi sonucunda oluşan tabloya göre, en uzun süre yaşanan yerleşim biriminin herhangi bir değişkene anlamlı bir etkisi yoktur.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. Sonuçlar

Bağımlı ve bağımlı olmayan grup arasındaki karşılaştırmalar ile empati eğilimi ve saldırganlık arasındaki ilişkiye yönelik bulgular şu şekildedir:

- Bağımlı olmayan katılımcıların empati eğilimi bağımlı katılımcılardan anlamlı şekilde yüksektir.
- Bağımlı katılımcıların fiziksel saldırganlıkları ve düşmanlıkları bağımlı olmayan katılımcılardan anlamlı şekilde yüksek; sözel saldırganlıkları, öfkeleri ve dolaylı saldırganlıkları anlamlı şekilde düşüktür.
- Bağımlı grupta fiziksel saldırganlık, sözel saldırganlık, öfke, düşmanlık ve dolaylı saldırganlık ile empati eğilimi arasında anlamlı ilişkiler bulunmaktadır. Bu ilişkiler tümü ters yönlü olup, genellikle zayıf düzeydedir.
- Bağımlı olmayan grupta öfke ile empati eğilimi arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Bu ilişki zayıf düzeyde ve negatif yöndedir. Diğer taraftan; fiziksel saldırganlık, sözel saldırganlık, düşmanlık ve dolaylı saldırganlık ile empati eğilimi arasında herhangi bir anlamlı ilişki tespit edilmemiştir.

Bağımlı grup için sosyodemografik özelliklerin empati eğilimi ve saldırganlık üzerindeki etkisine yönelik sonuçlar aşağıda listelenmiştir:

- Yaşın sözel saldırganlık, düşmanlık, dolaylı saldırganlık ve empati eğilimi değişkenlerine anlamlı bir etkisi vardır. Sözel saldırganlıkta, 16 yaşındaki katılımcıların ortalaması 15 yaşındaki katılımcıların ortalamasından anlamlı bir şekilde yüksektir. Düşmanlıkta, 16 yaşındaki katılımcıların ortalaması 14 ve 15 yaşındaki katılımcıların ortalamalarından anlamlı bir şekilde yüksektir. Dolaylı saldırganlıkta, 16 yaşındaki katılımcıların ortalaması 15 yaşındaki katılımcıların ortalamasından anlamlı bir şekilde yüksektir. Empati eğiliminde ise 16 yaşındaki katılımcıların ortalaması 15 yaşındaki katılımcıların ortalamasından anlamlı bir şekilde yüksektir.
- Eğitim durumunun sözel saldırganlık değişkenine anlamlı bir etkisi vardır. Sözel saldırganlıkta, ortaokul mezunu olan katılımcıların ortalaması okuryazar olan katılımcılardan anlamlı bir şekilde yüksektir.

- Annenin sağ olma durumunun öfke ve dolaylı saldırganlık değişkenlerine anlamlı bir etkisi vardır. Öfke ve dolaylı saldırganlık değişkenlerinin her ikisinde de annesi sağ olan katılımcıların ortalaması, annesi sağ olmayan katılımcılardan daha yüksektir.
- Annenin öz olma durumunun dolaylı saldırganlık değişkenine anlamlı bir etkisi vardır. Bu değişkende annesi, öz olan katılımcıların ortalaması öz olmayanlara göre daha yüksektir.
- Kardeş sayısının düşmanlık ve empati eğilimi değişkenlerine anlamlı bir etkisi vardır. Düşmanlıkta, iki kardeşi olan katılımcıların ortalaması bir, beş ve altı kardeşi olan katılımcıların ortalamalarından anlamlı bir şekilde yüksek, üç ve dört kardeşi olan katılımcıların ortalamaları da beş kardeşi olan katılımcıların ortalamasından anlamlı bir şekilde yüksektir. Empati eğiliminde, kardeşi olmayan katılımcıların ortalaması beş ve yedi kardeşi olan katılımcıların ortalamalarından anlamlı bir şekilde yüksek, iki kardeşi olan katılımcıların ortalaması üç, beş ve yedi kardeşi olan katılımcıların ortalamalarından anlamlı bir şekilde yüksek, beş ve yedi kardeşi olan katılımcıların ortalamaları da altı kardeşi olan katılımcıların ortalamalarından anlamlı bir şekilde yüksektir.
- Annenin öğrenim düzeyinin öfke ve empati eğilimi değişkenlerine anlamlı bir etkisi vardır. Öfkede, annesi ilkokul ve ortaokul mezunu olan katılımcıların ortalamaları annesi okuryazar olan katılımcıların ortalamasından anlamlı bir şekilde yüksektir. Empati eğiliminde, annesi lise mezunu olan katılımcıların ortalaması annesi okuryazar olan ve ilkokul mezunu olan katılımcıların ortalamalarından anlamlı bir şekilde yüksektir.
- Gelir düzeyinin dolaylı saldırganlık değişkenine anlamlı bir etkisi vardır. Dolaylı saldırganlıkta, orta düzeyde geliri olan katılımcıların ortalaması düşük düzeyde geliri olan katılımcıların ortalamasından anlamlı bir şekilde yüksektir.
- Evin mülkiyetinin fiziksel saldırganlık, sözel saldırganlık, öfke ve düşmanlık değişkenlerine anlamlı bir etkisi vardır. Fiziksel saldırganlık, sözel saldırganlık, öfke ve düşmanlık değişkenlerinin hepsinde, evin mülkiyeti kendilerinde olan katılımcıların ortalamaları evin mülkiyeti kendilerinde olmayan katılımcılardan daha yüksektir.

5.2. Tartışma

Bu araştırma ergenlerde bağımlılık durumunun empati eğilimi ve saldırganlık davranışı üzerindeki etkisini ortaya koyma amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında bağımlı olan ve bağımlı olmayan ergen gruplarının empati eğilimi ve saldırganlık puanlarının karşılaştırılması ile bu bağımlılığın etkisinin ortaya koyulması hedeflenmektedir. Bununla birlikte, bağımlı olan ve bağımlı olmayan grupların sosyo-demografik özellikleri arasındaki anlamlı farklılıkların incelenmesi sureti ile bağımlılığa etki eden sosyo-demografik özelliklerin belirlenmesi de çalışmanın alt amacıdır. Bağımlı ergen grubun sosyo-demografik özelliklerin empati eğilimi ve saldırganlık davranışı üzerindeki etkisinin araştırılması da çalışmanın bir diğer alt amacıdır.

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, herhangi bir madde bağımlılığı olmayan grubun empati eğilimlerinin madde bağımlılığı olan ve en az 3 ay süre ile tedavi gören gruptan anlamlı şekilde yüksek olduğu tespit edilmiştir. Empati, bir başkasının ihtiyaçlarını karşılayabilmek adına ilk olarak duygularına ve düşüncelerine girebilmek için hedefe ulaşma amacıyla kullanılan bir araçtır (Bozkurt ve Özden, 2009, s. 10). Empatik becerinin, sosyal yaşamda hem kişiler arası iletişim kurmada hem de özellikle toplumsallaşma aşamasında bireyin edinmesi gereken önemli bir kişilik özelliğidir. Bağımlılık sahibi olan ve tedavi altına alınan ergenlerin bağımlılığın doğası gereğince çeşitli psikolojik sorunlar ile yüzleşmesi, toplumdan soyutlanması ve akranlarına göre daha düşük empati eğilimine sahip olması beklenen bir durumdur.

Madde bağımlılığına sahip ergenler ile herhangi bir madde kullanımı olmayan ergenlerin saldırganlık davranışlarına ilişkin yapılan karşılaştırma sonuçlarına göre; bağımlı katılımcıların fiziksel saldırganlıkları ve düşmanlıkları bağımlı olmayan katılımcılardan anlamlı şekilde yüksek; sözel saldırganlıkları, öfkeleri ve dolaylı saldırganlıkları anlamlı şekilde düşük bulunmuştur. Araştırma çerçevesinde beklenen sonuç tüm saldırganlık alt boyutlarında bağımlı katılımcıların daha düşük puan almasıdır. Çünkü, bağımlılık yapan madde kullanımı genellikle öfke ve şiddetle ilgili olan davranış bozukluğu, dürtü kontrol problemleri ve antisosyal davranış gibi sorunlarla bağlantılı olabilmektedir (Ögel, 2001). Bu sorunlardan biri olan dürtü kontrol problemi; genelde istenmeyen sonuçlara yol açan, ortama uygun olmayan veya aşırı riskli, yeterince düşünülmemiş çeşitli davranışları kapsar. Dikkatsizlik, sabırsızlık, yenilik arama, risk alma, heyecan arama, zarar görme ihtimalini olduğundan daha düşük hesaplama ve dışa dönüklük gibi özellikler ile kendini gösterir. Sıklıkla istenmeyen sonuçlara ve uygun

olmayan durumlara neden olan zamansız ifade edilmiş ve risk taşıyan yaygın bir eylemlerdir (Yazıcı ve Yazıcı, 2010). Sözel saldırganlık, öfke ve dolaylı saldırganlık boyutlarında elde edilen bu bulguların katılımcılara uygulanan tedavi programının yansımaları olduğu düşünülmektedir.

Madde bağımlılığı olan ergenlerde empati eğilimi ile fiziksel saldırganlık, sözel saldırganlık, öfke, düşmanlık ve dolaylı saldırganlık arasında ters yönlü ilişkiler tespit edilmiştir. Bağımlı olmayan grupta ise saldırganlık ölçeğinin sadece öfke boyutu ile empati eğilimi arasında negatif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Bu ilişki zayıf düzeyde ve negatif yöndedir. Bu sonuçlar empati eğilimi ve saldırganlığın bireyde birlikte artıp azalmadığını yani; hem empati hem saldırganlık davranışının bir kişide aynı oranlarda görülemeyeceğini göstermektedir. Buna göre; herhangi bir değişken için empati ve saldırganlık birlikte incelendiğinde ters oranda sonuçlar elde edilebilir. Empati puanları yüksek olan birinin olumlu iletişim kurma, diğerinin açısından bakma, kendini onun yerine koyup onun duygularını anlamaya çalışma ve ifade etme becerilerinde güçlü olacağı düşünülürse saldırganlık davranışı gösterme ihtimali de o denli az olacaktır. Kurtyılmaz (2005)'in aktardığına göre; empati becerileri sayesinde herkesin kendisi gibi düşünüp, hissetmediğini fark eden, aynı zamanda onların duygularını da yaşayan bireyin saldırganca davranma olasılığı düşmektedir (Marshall, Hudson, Jones ve Fernandez, 1995). Strayer ve Roberts (2004) empatinin saldırganlık davranışlarıyla olan ilişkisini oyun gruplarında gözlemlemiştir. Araştırmada, 24 çocuğun oyun oynarlarken çekilmiş video kayıtlarındaki fiziksel, sözel saldırganlık davranışları ve özgeci davranışları belirlenmiş, bunun sonucunda empati arttıkça öfke ve saldırganlığın azaldığı, özgeci davranışın ise arttığı gözlenmiştir. Bu araştırmanın empati ve saldırganlık arasındaki negatif yönde ilişkili bulgularına ve oyun türleri bazındaki sonuçlarına göre de, empati ile pozitif yönde anlamlı ilişki saptanan açık hava oyunlarının saldırganlıkla negatif yönde anlamlı ilişkili olması Strayer ve Roberts (2004)'in bulguları ile paralellik göstermektedir (Kurtyılmaz, 2005).

Test grubunu oluşturan ergenlerin empati ve saldırganlık düzeyleri üzerinde etkisi olan demografik özellikleri belirlemek üzere t-test ve ANOVA analizleri yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre yaşın sözel saldırganlık, düşmanlık, dolaylı saldırganlık ve empati eğilimi değişkenlerine anlamlı bir etki yarattığı tespit edilmiştir. Tüm alt boyutlarda 16 yaşındaki katılımcıların ortalamasının daha düşük yaşta kişilerden anlamlı şekilde yüksek olduğu tespit edilmiştir. Test grubunda en büyük yaş grubunun 16 olması

göz önünde bulundurularak elde edilen bu sonuç, bağımlı bireylerde yaşın artması ile empati eğilimi ve saldırganlık tutumlarının artması olarak yorumlanabilir. Benzer şekilde Batıgün ve Şahin (2003) yaş ile saldırganlık arasında aynı yönlü ilişki tespit ederken; literatürde yaş ile saldırganlık arasında herhangi bir ilişkinin olmadığını tespit eden araştırmalar bulunmaktadır (Aktaş ve Güvenç, 2006; Tuzgöl 2016). Yaşın artması ile empati eğiliminin arttığını gösteren çalışmalar da literatürde yer almaktadır (Çelik ve Çağdaş, 2010; Önder ve Gülay, 2007). Bu yönü ile araştırmanın literatür ile paralellik gösterdiği söylenebilir.

Eğitim düzeyinin saldırganlık ve empati üzerindeki etkisini belirlemek üzere yapılan analiz sonuçlarına göre sadece sözel saldırganlık değişkenine anlamlı bir etki gözlemlenmiştir. Sözel saldırganlıkta, ortaokul mezunu olan katılımcıların ortalaması okuryazar olan katılımcılardan anlamlı bir şekilde yüksektir. Sözel saldırganlıkta; kelimelerle diğerine zarar verme vardır. Tehdit etme, not ya da mektup yazarak tehditte bulunma, bağırıp çağırma, dedikodu yayma, alay ederek sataşma sözel saldırganlık durumunu içerir (Karataş, 2008). Bu tür saldırganlık eğitim düzeyi yüksek olan bireyler arasında daha yaygındır (Yavuzer ve Üre, 2010).

Bağımlı katılımcılar için öfke ve dolaylı saldırganlık değişkenlerinin her ikisinde de annesi sağ olan katılımcıların ortalaması, annesi sağ olmayan katılımcılardan daha yüksek bulunmuştur. Tedavi altında bulundurulmuş bu gruptaki öğrencilerin anneleri tarafından gereken ilgi ve desteği alamadıkları ve bu nedenle madde kullanımına yöneldikleri düşünülmektedir. Bu grubun bağımlılığın altında yatan gerekçenin isyan duygusu olduğu söylenebilir. Annesi ölmüş olan ergenlerin bu süreci içselleştirdiği için öfke ve saldırganlık yönünden annesi sağ olan ergenlerden ayrıştığı düşünülmektedir. Benzer şekilde annesi öz olan katılımcılarda elde edilen daha yüksek dolaylı saldırganlığın da isyan temelli duygulardan kaynaklandığı düşünülebilir.

Kardeş sayısının düşmanlık ve empati eğilimi değişkenlerine anlamlı bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Bu bulguyla eşdeğer sonuca sahip olan çalışmalar alan yazında mevcuttur (Kanlıkılıçer, 2005; Uysal, 2011). Fakat literatür incelendiğinde farklı yaş dönemleri olsa bile çocuk sayısı arttıkça çocuklarda görülen istenmeyen bazı davranışların arttığını gösteren ve bunun nedenini, ailelerin çocuklarına yaklaşım tarzları, cinsiyet farklılıkları, çocukların ortamlarını diğer kardeşleri ile paylaşmak zorunda olmaları durumundan kaynaklandığı şeklinde açıklamalar yer almaktadır (Olcay, 2008: 141). Kardeş sayısı değişkeninin araştırmada anlamlı bir farklılık yaratmamasının nedeni,

ebeveynlerin tutumu, kardeşlerin yaşı, cinsiyeti ya da kardeşler ile kurulan ilişkinin niteliği olabilir.

Gelir düzeyinin dolaylı saldırganlık değişkenine anlamlı bir etkisi vardır. Dolaylı saldırganlıkta, orta düzeyde geliri olan katılımcıların ortalaması düşük düzeyde geliri olan katılımcıların ortalamasından anlamlı bir şekilde yüksektir. Bu bulgunun tersi nitelikte olan Şen (2009)'in çalışmasında da çocukların açık/fiziksel ve ilişkisel saldırganlık davranışlarının, ailenin gelir düzeyine göre anlamlı bir farklılık göstermediği ortaya çıkmıştır. Aynı şekilde Kanlıklıçer (2005)'in yapmış olduğu araştırmada da okul öncesi dönem çocuklarının davranış problemlerinin (kavgacı - saldırgan olmak, endişeli – ağlamaklı olmak ve aşırı hareketli- dikkatsiz olmak) ailenin gelir düzeyi değişkenine göre farklılaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç, ailenin gelir düzeyinin çocuğun saldırganlığını etkileyen tek değişken olmadığı yönünde yorumlanabilir.

Yaşanılan evin mülkiyetinin fiziksel saldırganlık, sözel saldırganlık, öfke ve düşmanlık değişkenlerine anlamlı bir etkisi vardır. Fiziksel saldırganlık, sözel saldırganlık, öfke ve düşmanlık değişkenlerinin hepsinde, evin mülkiyeti kendilerinde olan katılımcıların ortalamaları evin mülkiyeti kendilerinde olmayan katılımcılardan daha yüksektir. Elde edilen bu bulgu, ailenin sahip olduğu maddi imkanlar çerçevesinde yorumlanabilir. Kendi evine sahip olan ailelerin gelir durumları daha yüksek olarak tanımlamak sureti ile, artan gelirin ergenlerin daha saldırgan tutumlara yönelmesine neden olduğu söylenebilir. Bu durumun temelinde yatan gerekçenin içinde bulunulan ergenlik döneminde maddi imkanlar çerçevesinde yaşanan aşırı özgüven duygusuna paralel ortaya çıkan saldırganlık olduğu düşünülmektedir. Aynı katılımcıların sahip olduğu maddi imkanların da kendilerini madde kullanımına yönelttiği değerlendirilebilir.

Araştırma sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde empati eğiliminin madde bağımlısı ergenlerde daha düşük olduğu; saldırganlığın ise bazı boyutları ile beklentilerin tersine bağımlı olmayan ergenlerde daha yüksek olduğu sonucu çıkarılabilir. Elde edilen bulguların bu yönünün test grubu olarak seçilen ergenlerden kaynaklandığı düşünülmektedir. Araştırmaya test grubu olarak dahil edilen ergenlerin halihazırda en az 3 ay boyunca yatılı klinik tedaviye alınmış olmasından dolayı, bağımlı grup ile bağımlı olmayan grup arasındaki farklılaşmalar tam olarak tespit edilememiştir. Bundan sonraki çalışmalarda rehabilitasyon programında dahil edilen kişilerin programın başında anketlere dahil edilmesi önerilmektedir. Bununla birlikte bu guruba periyodik olarak uygulanacak anketler ile rehabilitasyon programının başarısı da araştırılabilir.

5.3. Öneriler

Araştırmadan elde edilen bulgular doğrultusunda aşağıdaki öneriler getirilmiştir:

- Ortaöğretim ve lise düzeyindeki öğrencilerin, bağımlılık yapıcı maddelerin zararları ile ilgili bilinçlendirilmelerine yönelik eğitim etkinliklerinin artırılmasına çalışılmalıdır. Bunun için kurum müdürlerinin, öğretmenlerin hizmet içi eğitim kursları ile bu konuda uzman eğiticiler tarafından bilgilendirilmesi amaçlanmalıdır.
- Madde kullanımının yaygınlığının azaltılmasıyla, toplumda yaşanan saldırganlığın ve şiddetin azalması da sağlanabilir.
- Riskli çocuklara yönelik, sosyal becerileri artırmaya ve kişiliğini geliştirmeye yönelik müdahale programların geliştirilmesine temel olabilir.
- Kamu kurum ve kuruluşlarınca bağımlılığın önüne geçmek üzere çeşitli organizasyonlar düzenlenebilir.
- Madde bağımlılığı konusunda riskli çevrelerde taramalar yapmak sureti ile koruyucu önlemler alınabilir.
- Bundan sonraki araştırmalarda daha yüksek örneklem üzerinden araştırmalar yapılabilir. Bireylerin saldırgan tutumlarında kişilik özelliklerinin de etkisi dikkate alınmak sureti ile daha kapsamlı araştırmalar yapılabilir. Benzer şekilde depresyon, anksiyete, olumsuz benlik gibi semptomların etkisinin de çalışmalara dahil edilmesi; bağımlı ergenlerin psikolojilerinin daha iyi bir şekilde ortaya koyulmasını sağlayabilir.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, K. (2014). *Aktif Öğrenme*. İzmir: Biliş Yayın.
- Akçalı, F.Ö. (1991). *Kaygı Seviyesinin Empatik Beceri Üzerindeki Etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Akkoyun, F. (1982). Empatik Anlayış Üzerine, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 15 (2), 63-69.
- Aktaş, V., ve Güvenç, G. B. (2006). Kız Ve Erkek Ergenlerde Saldırgan Ve Olumlu Sosyal Davranışlar İle Yaş, İlişkisel Bağlam Ve Kişiler Arası Duyarlılık Arasındaki İlişkiler. *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 23(2).
- Altınbaş, K., Gölüksüz, S., Özçetinkaya, S., Oral, E.T. (2010). Empatinin Biyolojik Yönleri. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 2 (1), 15-25.
- Amerikan Psikiyatri Birliği (2013). *Dsm-5 Tanı Ölçütleri Başvuru El Kitabı*. Çev. Köroğlu E. Ankara: Hyb Yayıncılık.
- Atasalar, J. (1996), *Üniversite Öğrencilerinin Empatik Eğilim Düzeylerine Cinsiyet ve Yaşlarına Göre Kendini Açma Davranışları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Atkinson, R. L., Atkinson, R. C., Smith, E. E., Bem, D. J., Hoeksema, S. M. (2012). *Psikolojiye Giriş* (Y. Alogan, Çev.). Ankara: Arkadaş.
- Ayan, S. (2007). Aile İçinde Şiddete Uğrayan Çocukların Saldırganlık Eğilimleri. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 8 (3), 206-214.
- Aydın, B. (2005). *Çocuk ve Ergen Psikolojisi*, 2. Basım, Ankara: Nobel Basımevi
- Babaoğlu A.N. (1997) *Uyuşturucu ve Tarihi: Bağımlılık Yapan Maddeler*. Ankara.
- Balcıoğlu, İ. (2000). *Biyolojik, Sosyolojik, Psikolojik Açından Şiddet*. İstanbul; Yüce Yayın,
- Batıgün, A. D., ve Şahin, N. H. (2003). Öfke, Dürtüsellik Ve Problem Çözme Becerilerindeki Yetersizlik Gençlik İntiharlarının Habercisi Olabilir Mi?. *Türk Psikoloji Dergisi*, 18(51), 37-52.

- Bilgi, A. (2005). *Bilgisayar Oyunu Oynayan Ve Oynamayan İlköğretim Öğrencilerinin Saldırganlık, Depresyon Ve Yalnızlık Düzeylerinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı.
- Bozkurt, T. ve Özden, M.S., (2010). The Relationship Between Empathetic Classroom Climate and Students' Success, *Procedia Social and Behavioral Sciences Journal* (Elsevier) (ISSN: 1877-0428), 5 (2010) 231-234.
- Boztaş, M. H., ve Arısoy, Ö. (2010). Uçucu Madde Bağımlılığı Ve Tıbbi Sonuçları. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 2(4).
- Brewer, M.B., ve Crano, W.D. (1994). *Social Psychology*. New York: West Publishing Company
- Can, S., (2002). *Aggression Questionnaire Adlı Ölçeğin Türk Popülasyonunda Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması*, Gata Haydarpaşa Eğitim Hastanesi Psikiyatri Servisi, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, İstanbul.
- Can, Y. (2007). *İlköğretim Okullarında Şiddet Öğrenci, Öğretmen Ve Yöneticilerin Yaklaşımları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Corey, G. (2015). *Psikolojik Danışma, Psikoterapi Kuram Ve Uygulamaları*. Ankara: Mentis Yayıncılık.
- Çelik, E., ve Çagdas, A. (2010). Okul Öncesi Eğitim Öğretmenlerinin Empatik Eğilimlerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (23), 23.
- Çetin, C. N. (2008). *İlköğretim Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Empatik Beceri Düzeylerinin Ana-Baba Tutumları Ve Özsaygı İle İlişkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Çetinkaya, H. (1991). *Video Oyunlarının Çocuklarda Saldırganlığa Etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
- Demirsoy, A. (1999). *Depresyon Şikayetleri İle Hastaneye Başvurup Akut Psikiyatrik Tedavi İçin Yatırılan Hastalarda Alkol Ve Madde Kullanımı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

- Dökmen (2016). *İletişim Çatışmaları Ve Empati*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Dökmen Ü. (1988) Empatinin Yeni Bir Modele Dayanarak Ölçülmesi Ve Psikodrama İle Geliştirilmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 21(1-2).
- Dökmen, Ü. (2010). *Sanatta ve Günlük Yaşamda İletişim Çatışmaları ve Empati*, 42. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi
- Erdem, G. U., Eke, C. T., Ögel, K. T., ve Taner, S. T. (2006). Lise Öğrencilerinde Arkadaş Özellikleri Ve Madde Kullanımı. *Bağımlılık Dergisi*, 7(3), 111.
- Erdemir, A. D. (1996). *Afyon Ve Tıbbi Etik:(Ve Diğer Bağımlılık Yapan Maddeler)*. Güneş ve Nobel Kitabevi.
- Erikson, E. H. (1959). Late Adolescence. *The Student And Mental Health: An International View*, 66-106.
- Eroğlu S.E. (2009). Saldırganlık Davranışının Boyutları ve İlişkili Olduğu Faktörler: Lise ve Üniversite Öğrencileri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21: 205-221.
- Erten, Y., ve Adalı, C. (1996). Şiddet. *Cogito: Üç Aylık Düşünce Dergisi*. 6, 143-165.
- Fromm, E. (2016). *İnsanda Yıkıcılığın Kökenleri 2*. İstanbul: Say Yayınları.
- Geçtan, E. (2015), *Çağdaş Yaşam ve Normal Davranışlar*, İstanbul: Metis Kitap.
- Giddens, A. (2000). *Sosyoloji*. Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Goleman, D. (2013). *Duyusal Zeka* (B. S. Yüksel, Çev.) (37.Basım). İstanbul: Varlık.
- Güçkıran, R. Y. (2008). *İlköğretim Okulu Öğrencilerinin Okul İklimi Algıları İle Saldırganlık Düzeyleri Arasındaki İlişki*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güleç, G., Köşger, F., ve Eşsizoglu, A. (2015). Dsm-5'te Alkol Ve Madde Kullanım Bozuklukları. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 7(4), 448-460.
- Gülseren, Ş. (2001), Eşduyum (Empati): Tanımı ve Kullanımı Üzerine Bir Gözden Geçirme, *Türk Psikiyatri Dergisi*, 12(2), Ankara.
- Gürsoy, F., ve Bıçakçı, M. Y. (2006). A Study On The Loneliness Level Of Adolescents. *Journal of Qafqaz*, 18, 140-146.

- Harmening, W.M. (2010). *The Criminal Triad: Psychological Development Of The Criminal Personality Type*. Charles C Thomas Publisher Ltd, Springfield, Illionis, USA, 56
- Hasdemir, A.D. (2007), *Ergenlerin ve Anne Babalarının Empatik Becerileri ile Aile Yapılarını Değerlendirmeleri Üzerine Bir Araştırma*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Hoffman, L.M. (2003). *Empathy and Moral Development*, Two Edition, Cambridge University Pres, USA.
- Kahraman, H. ve Akgün, S. (2008). Empati Becerileri Eğitiminin Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Empati Becerilerine ve Sorun Davranışlarına Etkisi, *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 15 (1), 15-23.
- Kalyoncu, A., ve Mırsal, H. (2000). Alkol Kullanım Bozuklukları. *Psikiyatri Dünyası*, 4(1), 22-30.
- Kanlıkılıçer, P. (2005). *Okul Öncesi Davranış Sorunları Tarama Ölçeği: Geçerlilik Güvenilirlik Çalışması*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Karaman, N. (2013). Predicting the Problem Behavior in Adolescents. *Eurasian Journal Of Educational Research (EJER)*, (52), 137-154.
- Karasar, N. (2014). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Ankara: Nobel Yayın.
- Karataş, Z. (2008). Lise Öğrencilerinde Öfke Ve Saldırganlık. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(3).
- Karlıkaya, C., Öztuna, F., Solak, Z. A., Özkan, M., ve Örsel, O. (2006). Tütün Kontrolü. *Toraks Dergisi*, 7(1), 51-64.
- Keskin, S. C. (2007). *Sosyal Bilgiler Derslerinde Empati Becerilerine Dayalı Öğretim Tekniklerinin Kullanımı*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Kızmaz, Z. (2006). Şiddetin Sosyo-Kültürel Kaynakları Üzerine Sosyolojik Bir Yaklaşım. *Elazığ. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* Cilt:16, Sayı:2
- Kirsh S. J. (2006). *Children, Adolescentens And Media Violence: A Critical Look At The Research*. Sage Publications, London.

- Kocabaşoğlu, N., ve Savrun, B. M. (2000). Suç, Göç, Çocuk. *In Yeni Symposium* (Vol. 38, No. 2, pp. 51-55).
- Köknel, Ö. (2000). *Bireysel Ve Toplumsal Şiddet*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Kurtyılmaz, Y. (2005). *Öğretmen Adaylarının Saldırganlık Düzeyleri İle Akademik Başarıları, İletişim Ve Problem Çözme Becerileri Arasındaki İlişkiler*. Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Lorenz, K. (2008). *İşte İnsan; Saldırganlığın Doğası Üzerine*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Marshall, W. L., Hudson, S. M., Jones, R., ve Fernandez, Y. M. (1995). Empathy in sex offenders. *Clinical Psychology Review*, 15(2), 99-113.
- Menard, S., ve Covey, H. C. (2016). Age And Gender Variations In The Victimization-Offending Relationship In A National Sample, Ages 11–88. *Victims ve Offenders*, 11(3), 355-372.
- Morgan, C. (2015). *Psikolojiye Giriş*. Konya: Eğitim Kitabevi Yayınları.
- Nielsen, S.E., Smith, J.H. ve Tosca, S.P. (2009). *Understanding Video Games: The Essential Introduction*. Taylor ve Francis E-Library. New York.
- Olçay, O. (2008). *Bazı Kişisel Ve Ailesel Değişkenlere Göre Okulöncesi Dönemdeki Çocukların Sosyal Yetenekleri Ve Problem Davranışlarının Analizi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Ögel, K. (2001). *İnsan, Yaşam Ve Bağımlılık Tartışmalar Ve Gerekçeler*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Ögel, K., Taner, S., Yılmazçetin, C., Tamar, D., Tamar, M., ve Erol, B. (2003). *Ergenlerde Madde Kullanım Bozukluklarına Yaklaşım Kılavuzu*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Önder, A., ve Gülay, H. (2007). Annelerin Kabul Red Düzeyi İle Çocuklarının Empati Becerisi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(22), 23-30.
- Öner, N. (2001), *Farklı Cinsiyet Rol Yönelimli Kız ve Erkek Üniversite Öğrencilerinin Empatik Beceri Düzeylerinin Karşılaştırılması*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara Üniversitesi, Ankara.

- Özmen, A., (2006). Anger: The Theoretical Approaches and The Factors Causing the Emergence in Individuals, *Journal of Faculty of Educational Sciences*, 39(1).
- Özmert, E. N. (2006). Erken Çocukluk Gelişiminin Desteklenmesi-TTT: Aile. *Hacettepe Üniversitesi Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 49, 256-273.
- Pohler, H. (2010). Caffeine Intoxication And Addiction. *The Journal For Nurse Practitioners*, 6(1), 49-52.
- Pumariega, A. J., Burakgazi, H., Unlu, A., Prajapati, P., ve Dalkilic, A. (2014). Substance Abuse: Risk Factors for Turkish Youth. *Klinik Psikofarmakoloji Bulteni*, 24(1), 5-14.
- Rehber, E. (2007). *İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinin Empatik Eğilim Düzeylerine Göre Çatışma Çözme Davranışlarının İncelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Reynolds, W. J., ve Scott, B. (2000). Do Nurses And Other Professional Helpers Normally Display Much Empathy?. *Journal Of Advanced Nursing*, 31(1), 226-234.
- Rogers, C.R. (1975). Empatik Olmak Değeri Anlaşılmamış Bir Varoluş Şeklidir (İngilizce'den Çeviren: F. Akkoyun). *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 16 (1) ss. 103-122.
- Sanderson, C.A. (2010). *Social Psychology*. John Wiley ve Sons, Usa.
- Saygılı, S., ve Özden, S. Y. (1991). Esrar Kullanımı Ve Psikiyatrik Bozukluklar. *Klinik Psikofarmakoloji Bülteni*, 1(3).
- Senemoğlu, N. (2012). *Gelişim Öğrenme Ve Öğretim; Kuramdan Uygulamaya* Ankara: Pegem Akademi.
- Strayer, J., ve Roberts, W. (2004). Empathy and Observed Anger and Aggression in Five-Year-Olds. *Social Development*, 13(1), 1-13.
- Şen, M. (2009). *3-6 Yaş Grubu Çocukların Sosyal Davranışlarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Tamar, D., Ögel, K., ve Çakmak, D. (1997). Ergenlik Döneminde Madde Kullanımı. *Ege Psikiyatri Sürekli Yayınları*, 2(4), 502-519.

- Terzioğlu, F., Gonen, İ. M., Özdemir, F., Güvenç, G., Gülşah, K. Ö. K., Sezer, N. Y., ve Hiçyılmaz, B. D. (2016). Flört Şiddeti Tutum Ölçeği Geçerlik Ve Güvenirlik alışması. *Journal Of Anatolia Nursing And Health Sciences*, 19(4).
- Tuzgöl, M. (2016). Ana-Baba Tutumları Farklı Lise Öğrencilerinin Saldıranlığ Düzeylerinin eşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma Ve Rehberlik Dergisi*, 2(14).
- Türnüklü, A., ve Şahin, İ. (2004). 13-14 yaş grubu öğrencilerin çatışma çözme stratejilerinin incelenmesi. *Türk Psikoloji Yazıları*, 7(13), 45-61.
- Uysal, H. (2011). *Okul Öncesi Dönemde Görülen Akran Zorbalığının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Ünal, F. (2007). Çocuklarda Empatinin Gelişimi: Empatinin Gelişiminde Anne-Baba Tutumlarının Etkisi, *Milli Eğitim*, Sayı 176, Güz, ss. 134-148
- Vorderer, P. ve Bryant, J. (2006). *Playing Video Games: Motives, Responses And Consequences*. Lawrence Erlbaum Associates Inc. New Jersey, Usa.
- Vural, Ö. (2008). *Okul Öncesi Eğitim Kurumu Yöneticilerinin Liderlik Özellikleri Ve Empati Becerilerinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Woods A ve Grant T (2001). *Aklın İsyanı*. Tarih Bilinci Yayınları: İstanbul.
- Yalçın, M., Eřsizogđlu, A., Akkoç, H., Yaşan, A., ve Gürgen, F. (2009). Dicle Üniversitesi Öğrencilerinde Madde Kullanımını Belirleyen Risk Faktörleri. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 12(3), 125-133.
- Yalom, I.D., (2008). *Ergen Terapisi*. İstanbul: Prestij Yayın Dağıtım.
- Yavuzer, Y., ve Üre, Ö. (2010). Saldıranlığı Önlemeye Yönelik Psiko-Eğitim Programının Lise Öğrencilerindeki Saldıranlığı Azaltmaya Etkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (24), 389-405.
- Yazıcı K, Yazıcı AE (2010). Dürtüselliğin Nöroanatomik Ve Nörokimyasal Temelleri, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*; 2:254-280.
- Yılmaz, A., Can, Y., Bozkurt, M., ve Evren, C. (2014). Alkol ve Madde Bağımlılığında Remisyon ve Depreşme. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 6(3), 243-256.

Yüncü, Z., Gürçay, E., Kabasakal, Z. T., Özbaran, B., Tamar, M., ve Aydın, C. (2009). Madde Kullanım Bozukluğu Olan Ergenlerde Ayrılma Bireyleşme Süreci. *Yeni Symposium*, 47(4), 225-234.

Yüncü, Z., ve Savaş, H.A. (2007). Madde Kullanım Bozukluklarında Genetik: Bir Gözden Geçirme. *Bağımlılık Dergisi*; 8: 146, 152.

EKLER

Ek 1. Bilgilendirme ve Kişisel Bilgi Formu

Bu çalışmayı Hasan Kalyoncu Üniversitesi Klinik Psikoloji öğrencisi olarak yüksek lisans tezi kapsamında yürütülmekteyim. Çalışma bilimsel verilere katkı sağlamak amacıyla olan bir anket çalışmasıdır. Çalışmaya katılım gönüllülük esasına dayanmaktadır ve sizden kimlik belirleyici hiçbir bilgi istenmemektedir. Yanıtlarınız gizli tutulacak, bireysel hiçbir değerlendirme yapılmayacak ve yanıtlar toplu olarak değerlendirilecektir. Anket, kişisel olarak rahatsızlık verecek sorular içermemektedir. Katılım sırasında, sorulardan ya da başka bir nedenden ötürü kendinizi rahatsız hissederseniz formu doldurmayı bırakabilirsiniz. Sorulan yanıtlamanız yaklaşık 15-20 dakikanızı alacaktır. Çalışmanın sağlıklı sonuçlar verebilmesi için yanıtlarınızın içten olması ve gerçek düşüncelerinizi yansıtmaları büyük önem taşımaktadır. Lütfen hiçbir soruyu atlamadan tam olarak yanıtlamaya çalışınız.

Çalışma hakkında daha fazla bilgi almak için asli_skmn@hotmail.com adresi aracılığı ile iletişim kurabilirsiniz. Katkılarınız için teşekkür ederim.

Psikolog Aslı SÖKMEN

Katılımcının Beyanı

Bu çalışmaya tamamen gönüllü olarak katılıyorum ve istediğim zaman yarıda bırakabileceğimi biliyorum, verdiğim bilgilerin bilimsel amaçlı yayınlarda kullanılmasını kabul ediyorum.

KABUL EDİYORSANIZ LÜTFEN YANDAKİ KUTUCUĞU İŞARETLEYİNİZ ()

Aşağıdaki sorularan sizce uygun' olan seçeneğin sonundaki parantezin içine (X) işareti koyarak veya yazarak yanıtlayınız.

1. Cinsiyetiniz

a. Kız () b. Erkek ()

2. Yaş.....

3. Eğitim durumunuz nedir?

a. okur yazar değil () b. okur yazar () c. ilkokul mezunu ()
d. orta okul mezunu () e. lise mezunu ()

4. Anne ve babanız sağ mı?

Anne a. Sağ () b. Sağ değil ()
Baba a. Sağ () b. Sağ değil ()

5. Anne ve babanız öz mü?

Anne a. Öz () b. Öz değil ()
Baba a. Öz () b. Öz değil ()

6. Anne ve babanızın medeni durumu nedir?

a. Evli ve birlikteler () b. Evli ama ayrı yaşıyorlar () c. Boşandılar ()

7. ve 8. Soruları 6. Soruya “boşandılar” cevabını verdiyseniz yanıtlayınız.

7. Anne-babanızın boşandıktan sonraki durumu nedir?

Anne a. Bekar () b. Evli ()
Baba a. Bekar () b. Evli ()

8. Şu an kiminle yaşıyorsunuz?

a. Annemle () b. Babamla () c. Diğer () (Yazınız).....

9. Kardeş sayınız kaçtır?.....

10. Anne ve babanızın öğrenim düzeyi nedir?

Anne a. Okur-yazar () b. İlkokul () c. Ortaokul () d. Lise ()
e. Yüksekokul/Fakülte () f. Lisansüstü veya doktora ()

Baba a. Okur-yazar () b. İlkokul () c. Ortaokul () d. Lise ()
e. Yüksekokul/Fakülte () f. Lisansüstü veya doktora ()

11. Ailenizin aylık geliri

a. Düşük () b. Orta () c. Yüksek ()

12. Oturduğunuz ev size mi ait?

a. Evet () b. Hayır ()

13. En uzun süre yaşadığınız yerleşim birimi?

a. Metropol () b. İl () c. İlçe () d. Köy ()

Ek 2. Empatik Eğilim Ölçeği

ACIKLAMA						
	Aşağıda 20 cümle bulunmaktadır. Bir cümledeki ifadeyi kendinize Tamamen Uygun bulacağınızı düşünürseniz 5'e, Oldukça Uygun bulacağınızı düşünürseniz 4'e, Oldukça Aykırı bulacağınızı düşünürseniz 2'ye, Tamamen Aykırı bulacağınızı düşünürseniz 1'e, eğer bir cümleye ilişkin olarak Kararsızlık belirtecekseniz 3'e çarpı koyunuz.	Tamamen Aykırı	Oldukça Aykırı	Kararsız	Oldukça Uygun	Tamamen Uygun
1	Çok sayıda dostum var	1	2	3	4	5
2	Film seyredirken bazen gözlerim yaşarır	1	2	3	4	5
3	Sıklıkla kendimi yalnız hissedirim	1	2	3	4	5
4	Bana dertlerini anlatanlar yanımdan	1	2	3	4	5
5	Başkalarının problemleri beni kendi	1	2	3	4	5
6	Duygularımı başkalarına iletmekte güçlük	1	2	3	4	5
7	İnsanların film seyredirken ağlamaları	1	2	3	4	5
8	Birisiyle tartışırken bazen, dikkatim onun					
9	Çevrede çok sevilen bir insanım	1	2	3	4	5
10	Televizyondaki filmler mutlu sona ulaşınca	1	2	3	4	5
11	Düşüncelerimi başkalarına iletmekte güçlük	1	2	3	4	5
12	İnsanların çoğu bencildir	1	2	3	4	5
13	Sinirli bir insanım	1	2	3	4	5
14	Genellikle insanlara güvenirim	1	2	3	4	5
15	İnsanlar beni tam olarak anlayamıyorlar	1	2	3	4	5
16	Girişken bir insanım	1	2	3	4	5
17	Bir yakınıma derdimi anlatmak beni rahatlatır	1	2	3	4	5
18	Genellikle hayatımdan memnunum	1	2	3	4	5
19	Yakınlarım bana sık sık derdini anlatırlar	1	2	3	4	5
20	Genellikle keyfim yerindedir	1	2	3	4	5

Ek 3. Saldırganlık Ölçeği

Aşağıda bir dizi ifade verilmiştir. Bu ifadeleri dikkatlice okuyunuz ve size en uygun maddenin yanına (X) işareti koyunuz. Her ifade için sadece bir yeri işaretleyiniz ve hiçbir maddeyi boş bırakmadığınızdan emin olunuz.

		Hiç Uygun Değil	Çok Az Uygun	Biraz Uygun	Çok Uygun	Tam Uygun
1	Arkadaşlarım çok münakaşacı olduğumu söylerler	()	()	()	()	()
2	Şans hep başkalarına gülüyor, ondan yana oluyor	()	()	()	()	()
3	Birden parlarım ama çabuk sakinleşirim	()	()	()	()	()
4	Kendimi sık sık diğer insanlarla tartışırken bulurum	()	()	()	()	()
5	Bazen bana hayatın adaletli davranmadığını düşünürüm	()	()	()	()	()
6	İnsanlarla aynı fikirde olmazsam, onlarla tartışmaktan kendimi alıkoyamam	()	()	()	()	()
8	Kız ya da erkek birisi beni kışkırtırsa ona vurabilirim	()	()	()	()	()
9	Bazen niye bu kadar katı olduğumu merak ediyorum	()	()	()	()	()
10	Tanıdığım insanları tehdit ettiğim olmuştur	()	()	()	()	()
11	Biri üzerime çok geldiğinde, sıkıştırdığında ona vurabilirim	()	()	()	()	()
12	Öfkemi kontrol etmekte çok zorluk çekerim	()	()	()	()	()
13	Eğer çok kızarsam o kişinin yaptığı işleri berbat edebilirim	()	()	()	()	()
15	İnsanlar bana patronluk tasladıklarında ne isteyeceklerini merak ederim	()	()	()	()	()
16	İnsanlar bana nazik davrandıklarında ne isteyeceklerini merak ederim	()	()	()	()	()
17	Her şeyi dağıtacak kadar çılgınlaşabilirim	()	()	()	()	()
18	Bazen sevmediklerim hakkında dedikodu yayar,	()	()	()	()	()
19	Ben sakin biriyim	()	()	()	()	()
20	İnsanlar beni kızdırırlarsa, onlara gerçek düşüncelerimi söyleyebilirim	()	()	()	()	()
22	İstediğimi elde edemediğim zaman, kızgınlığımı gösteririm	()	()	()	()	()

23	Bazen birine vurma isteğimi kontrol edemem	()	()	()	()	()
24	Pek çok insandan daha sık kavga ederim	()	()	()	()	()
25	Eğer biri bana vurursa ben de ona vururum	()	()	()	()	()
26	Arkadaşlarımla aynı fikirde olmadığımda açıkça söylerim	()	()	()	()	()
27	Haklarımı korumak için şiddete başvurmam	()	()	()	()	()
29	Bazen kendimi patlamaya hazır bir bomba gibi hissedirim	()	()	()	()	()
30	Beni gerçekten rahatsız edenlere susarak, ilgilenmeyerek tepki veririm	()	()	()	()	()
31	Arkadaşlarımla arkamdan, benim hakkımda konuştuklarını bilirim	()	()	()	()	()
32	Bazı arkadaşlarım, benim düşünmeden hareket ettiğimi düşünürler	()	()	()	()	()
33	Bazen hiçbir şey düşünemeyecek kadar kıskanç olurum.	()	()	()	()	()
34	El şakası yapmaktan hoşlanırım	()	()	()	()	()